

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

Збірник наукових праць

За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції

16 листопада 2016 року

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ ТА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ОСОБИСТОСТІ У ДОЛІ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Випуск 47 (51), т. 2

*За редакцією
члена-кореспондента Національної академії педагогічних
наук України, доктора педагогічних наук, професора,
О.Г. РОМАНОВСЬКОГО*

Харків НТУ «ХПІ» 2017

ББК 74в7

П78

УДК 378:37.03+316.344.42

Рецензенти: **Р. С. Гуревич**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
В. В. Рибалка, доктор психологічних наук, професор
В.О. Лозовой, доктор філософських наук, професор

Свідчення про державну реєстрацію: КВ №7762 від 21.08.2003 р.

**ВКЛЮЧЕНИЙ У ДОВІДНИК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ БАЗИ ДАНИХ ULRISCH'S
PERIODICALS DIRECTORY (NEW JERSEY, USA)**

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”, протокол № 4 від 23.12.2016 .

Редакційна колегія:

В. Г. Кремень, д-р. філос. н., професор, академік НАН України і НАПН України (голова)
Є. І. Сокол, д-р. техн. н., професор, член-кореспондент НАПН України (ствоголова)
О. Г. Романовський, д-р. пед. н., професор, член-кореспондент НАПНУ (заступник голови)
В. М. Бабаєв, д-р. держ. упр., професор
В. П. Андрущенко, д-р. філос. н., професор, академік НАПН України
Н. Г. Ничкало, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України
І. Д. Бех, д-р. психол. н., професор, академік НАПН України
В. І. Луговий, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України
В. Ю. Биков, д-р. техн. н., професор, академік НАПН України
С. О. Сисосва, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України
Р. С. Гуревич, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України
Л. Л. Тovaжнянський, д-р. техн. н., професор, почесний академік НАПН України
В. М. Князєв, д-р. філос. н., професор
П. І. Надолінний, д-р. держ. упр., професор
В. П. Тронь, д-р. держ. упр., професор
В. В. Рибалка, д-р. психол. н., професор
Т. І. Сущенко, д-р. пед. н., професор
В. О. Моляко, д-р. психол. н., професор
Н. А. Побірченко, д-р. психол. н., професор
Л. П. Пуховська, д-р. пед. н., професор
О. М. Пехота, д-р. пед. н., професор
В. В. Корженко, д-р. філос. н., професор
А. І. Грабченко, д-р. техн. н., професор
Є. Є. Александров, д-р. техн. н., професор
М. Д. Годлевський, д-р. техн. н., професор
О. С. Куценко, д-р. техн. н., професор
В. Б. Самородов, д-р. техн. н., професор
О. С. Пономарьов, професор
С. М. Пазинич, д-р. філософії, професор
О. А. Ігнатюк, д-р. пед. н., професор
Н. В. Підбуцька, к.пед. н., доцент (відповідальний секретар)

Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст] : П78
зб. наук. праць / за ред. О.Г. Романовського. – Вип. 47 (51), т. 2. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2017. – 256 с.

Розглянуто психолого-педагогічні аспекти проблем підготовки фахівця, теоретико-практичні компоненти теорії управління, компоненти інноваційної складової розвитку освіти, психологічні проблеми соціального життя. Проаналізовано питання удосконалення рівня підготовки фахівця та інноваційних аспектів у сфері освіти та управління.

Адресовано науковим працівникам, педагогам, аспірантам, тим хто займається дослідженням проблем підготовки гуманітарно-технічної еліти.

ББК 74в7

ISSN 2078-7812

© Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, 2017

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 47 (51), т. 2

Відповідальний за випуск доцент *Н.В. Підбуцька*

Підп. до друку р. Формат 60 × 84 1/8. Папір Prima Сору
Друк – ризографія. Гарнітура Times. Умов. друк. арк. Обл.-видав. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № . Ціна договірна.

НТУ “ХПІ”, 61002, Харків-2, вул. Кирпичова, 2

Видавничий центр НТУ “ХПІ”. Свідоцтво ДК № 116 від 10.07.2000 р.
Друкарня НТУ “ХПІ”, 61002, Харків, вул. Кирпичова, 2

IV РОЗДІЛ
ГУМАНІТАРНА ОЦІНКА ТЕХНІКИ Й ТЕХНОЛОГІЙ:
ПРОТИРІЧЧЯ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

УДК 140+001:316

Бейлін М.В.
м. Харків, Україна

**ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ В КОНТЕКСТЕ СУБЪЕКТИВНЫХ
ОЦЕНОК И ЦЕННОСТЕЙ ЛЮДЕЙ**

При оценке использования высоких технологий следует учитывать их социальную природу. Разницу между начальным и конечным состоянием объекта воздействия и результаты её влияния на человека и социум в целом можно трактовать как эффект от применения высокой технологии. Поскольку на практике зачастую не представляется возможным поставить чистый эксперимент, чтобы доказать каузальную зависимость, то в реальной ситуации используются компромиссные варианты, которые позволяют делать неполные суждения и обуславливают высокие риски применения высоких технологий. Поэтому в последние годы закономерно вырос интерес к проблемам риска и безопасности высоких технологий, используемых для воздействия на здоровье человека. Это связано как с осознанием невозможности полной власти человека над природой, катаклизмы которой демонстрируют бессилие человека перед стихиями, так и с необходимостью нейтрализации угроз, создаваемых самим человеком в результате техногенного изменения среды обитания. При этом понятие риска связывают с различными факторами – например, с атомными технологиями, транспортом, компьютерной зависимостью, снижением востребованности целых профессий.

Технологический риск всё более осознаётся как реальная угроза не только жизни человека как биосоциального существа, но и как угроза его социально-культурной жизни. Особенности восприятия общественностью проблем риска и безопасности могут оказывать значительное влияние на судьбу той или иной технологии.

К числу негативных сторон и последствий использования технологий Б. Шнайдерман относит [3, с.66]: повышение тревожности и чувства бессилия индивида перед лицом дезориентирующей сложности технологии, уязвимость самоорганизующихся систем перед лицом ряда вмешательств, вторжение в частную жизнь, снижение личной профессиональной ответственности, а также возможное искажение «образа Я», связанное с внешней регуляцией. Высокие технологии регулируют жизнедеятельность людей и могут становиться источником опасности и риска для отдельных лиц, социальных групп и общностей.

Ч. Миле главным источником риска в социальных технологиях считает ориентацию на бюрократическую элиту, на обслуживание идеи «абстрактного блага». Существуют опасения, что технологизация современной жизни ведёт к потере уникальности, являясь и новым способом коллективной идентификации, и инструментом нивелирования индивидуальности. Такой подход особенно характерен для представителей феноменологического направления в социологии. П. Бергер видит угрозу технологии в замене многообразия человеческой жизни когнитивной абстракцией, указывая тем самым на искусственный характер происхождения технологии. Технологии способствуют изменению интереса к роли времени в жизни современного общества, нацеливая его на будущее и подавляя интерес к настоящему. В то же время включение человека в технологическую среду создаёт предпосылки для атомизации индивида и разрушения его естественных социальных связей. Оно наглядно показывает, что уже существующие и разрабатываемые технологии способствуют анонимизации социальных отношений, в результате чего проявляется дихотомия восприятия человеком самого себя и Другого как неповторимой и уникальной личности, с одной стороны, и с другой – как анонимного функционера, осуществляющего абстрактные действия [1, с.127].

Не в меньшей степени связаны с риском и диагностические социальные технологии. Диагностическая ошибка может привести к неоптимальным рискованным решениям. Кроме того, значительный риск несёт угроза использования технологии непрофессионалами, дилетантами. При этом понятие «риск» используется в широком и узком смыслах. В широком смысле под риском понимается возможность получения результата, отличного от запланированного, в узком – возможность

получения некоторого конкретного результата, особенно неблагоприятного для лица, принимающего решения.

В проблематике анализа риска выделяют три взаимосвязанных аспекта: идентификацию, измерение, оценку. Идентифицировать риск – значит выявить возможные результаты реализации решения, отличные от целевого и условия, способствующие осуществлению каждого из них. Важное значение для идентификации риска имеет выявление таких параметров ситуации риска, как пределы зоны риска. Под измерением риска понимают выявление степени риска (как вероятности получения неблагоприятного результата) и цены риска (как величины отклонения фактического результата от желаемого). Можно говорить о двух подходах, сложившихся к оценке риска. В первом случае риск рассматривается как физический атрибут любой технологии и сводится «... к количественной оценке вероятности определённого ущерба в координатах пространства и времени» [2, с.120]. Характерной особенностью этого подхода является игнорирование субъективных оценок и ценностей людей. Главной задачей, с точки зрения такого подхода, является нахождение путей удовлетворения потребностей за счёт внедрения технологии с минимально возможным ущербом. Во втором случае акцент сделан на связи оценок риска с социальными нормами и ценностями. С. Никитин и К. Феофанов [2, с.127] указывают на ряд факторов, непосредственно определяющих реакцию людей на технологический риск: мера демократичности государственного или организационного устройства; мера опасности и личных выгод непосредственно для конкретного человека; мера опасности или выгод для других; косвенная информация (слухи); личный негативный опыт, связанный с другими рисками, и др.

Для высокой технологии важна её интерперсональная адекватность с точки зрения соответствия личным свойствам, возможностям усвоения и постижения смысла операций, а также контроля над их реализацией. С точки зрения рискологии, субъективная оценка опасности биосоциальной технологии тесно связана с тем, угрозу каким именно ценностям можно ожидать в случае неблагоприятного исхода, со степенью свободы выбора технологии, с уровнем реальной и потенциальной подконтрольности ситуации человеку, степенью новизны или традиционности принципов организации технологического процесса.

Оценка риска от внедрения технологий связывается с тремя базисными представлениями о риске как таковом. Иными словами, риск

может рассматриваться как вероятность реализации нежелательных последствий, как размер возможных потерь, как комбинация вероятности и размера потерь. В значительной степени риск при внедрении высоких технологий связан с недостаточными механизмами регулирования, присущими всем социокультурным системам, возможностью воздействия на возникновение точек бифуркаций, траектории выхода из которых принципиально непредсказуемы. При изменении условий существования социокультурным системам свойственно сохранять способность реализовывать свою целевую функцию путём вариаций собственной структуры, а человек в подобных ситуациях характеризуется эмоциональными срывами, психологическими депрессиями и фобиями.

Кроме того, высокие технологии, как самодостаточные системы, имеют эффект самоорганизации и порождают новые свои внутренние регуляции. Отсюда возможны несовпадения расчётных показателей риска с его реальными значениями. Автономия высоких технологий как систем проявляется в определённой независимости от внешней среды. Операциональная замкнутость высоких технологий проявляется и в отсутствии прямой причинно-следственной связи как однозначного реагирования на внешние воздействия.

Риск, возникающий в процессе внедрения, может заранее оцениваться непосредственно разработчиком или заказчиком. В последнем случае технология может быть подвергнута экспертизе по программе оценочного исследования, о концепции которого говорилось ранее. В основу оценивания риска при внедрении высоких технологий может быть положена оценка его характера, который определяется модальностью технологии, серьёзностью или значимостью последствий, их интенсивностью, вероятностью, неожиданностью или распределением угрозы во времени и масштабам распространения последствий риска.

Предпосылки снижения риска при внедрении высоких технологий связаны с обеспечением адекватности технологии, с открытостью технологии с точки зрения её адаптации к изменяющимся условиям, с уровнем разработанности технологии, с целевой реалистичностью. Цель прогноза в социоинженерной деятельности – это снижение риска действий на уровне социокультурной системы. Риск в таком случае возрастаеткратно.

Таким образом, именно рост интереса к феномену технологического риска свидетельствует, прежде всего, о необходимости

осмысления технологических процессов в жизни социума. Пространственно-временное устройство деятельности человека ещё не стало центром научного интереса. Поэтому, по нашему мнению, возникает противопоставление технологического и социального. В контексте влияния высоких технологий на человека – это первая и наиболее острая постоянно действующая угроза. Поэтому для решения проблемы обеспечения эффективности и надёжности проектирования и использования высоких технологий, оказывающих воздействие на человека, надо решить ряд важных задач, а именно: определять эффективность высоких технологий, а также их положительный эффект воздействия на здоровье человека; выяснять меру явного негативного эффекта от внедрения социокультурных технологий, а также их деструктивных последствий для человека; оценивать возможные скрытые негативные последствия, которые могут проявиться в будущем при длительном использовании высоких технологий; оценить специфику влияния высоких технологий на человека с учётом как положительных, так и отрицательных последствий для его здоровья.

Отметим также, что проверка высоких технологий направлена на оценивание их эффективности с точки зрения возможности решать назревшие проблемы с учётом состояния здоровья человека, а также удовлетворять социокультурные потребности, которые стали причиной проектирования, конструирования и внедрения отдельных видов высоких технологий.

Оценочное исследование может быть проведено как разработчиком, так и заказчиком высоких технологий. Следует отметить, что при процессном оценочном исследовании существует ориентация на внутренние характеристики технологии, позволяющие оценивать её положительные и отрицательные стороны. В случае продуктивной стратегии исследовательские ориентации переходят на поиск и оценивание внешних эффектов, а также на оценивание её производительности. Оценка эффективности технологии может проводиться на основе различных моделей. Целевая модель оценочного исследования направлена на оценивание целей, соответствия технологий поставленным перед ними целям и на определение возможности их разработки и степени их фактической реализации. Здесь важно подчеркнуть, что, во-первых, в этом случае оценивается качество и перечень декларируемых потенциальных целей, с которыми может связываться конкретная технология. В основу

такого оценивания могут быть положены аналитические и экспертные методы. Во-вторых, оцениваются сами технологические процедуры с точки зрения их адекватности выдвинутым целям.

Эффективность технологии тем выше, чем в большей степени она соответствует заявленным при её разработке целям. Нецелевое оценочное исследование направлено на выявление явных и неявных эффектов социальной технологии. Оценка эффективности технологий связана со сложностью отбора самих ожидаемых эффектов: с одной стороны, имеет место полимодальность реальных эффектов для объекта, субъекта и самой технологии как средства, а с другой – отсутствие адекватного инструментария для их измерения. Эффективность высоких технологий может оцениваться через сопоставление возможных уровней деятельности: фактического, что позволяет судить о том, что может быть достигнуто при существующих ресурсах и ограничениях без применения технологии, наличного, связанного с внедрением конкретной технологии при существующих ресурсах и ограничениях, и потенциального – при развитии используемых технологических средств и снятии различного рода ограничений. При этом можно говорить о пределах роста эффективности высоких технологий при ограниченности ресурсов для её осуществления.

Литература: 1. Бергер П. Понимание современности / П. Бергер // Социологические исследования. – 1990. – № 7. – С. 127-133. 2. Никитин С. М. Социологическая теория риска в поисках предмета / С. М. Никитин, К. А. Феофанов // Социологические исследования. – 1992. – № 10. – С. 120-127. 3. Шнайдерман Б. Человеческие ценности и будущее технологии (Декларация ответственности) / Б. Шнайдерман // Психологический журнал. – 1992. – № 3. – С. 66-75.

Bibliography (transliterated): 1. Berger P. Ponimanie sovremennosti / P. Berger // Sociologicheskie issledovanija. – 1990. – № 7. – S. 127-133. 2. Nikitin S. M. Sociologicheskaja teorija riska v poiskah predmeta / S. M. Nikitin, K. A. Feofanov // Sociologicheskie issledovanija. – 1992. – № 10. – S. 120-127. 3. Shnajderman B. Chelovecheskie cennosti i budushhee tehnologii (Deklaracija otvetstvennosti) / B. Shnajderman // Psihologicheskij zhurnal. – 1992. – № 3. – S. 66-75.

М.В. Бейлін

ТЕХНОЛОГІЧНІ РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЦІНОК І ЦІННОСТЕЙ ЛЮДЕЙ

Аналізуються особливості сприйняття і пов'язані з діагностичними соціальними технологіями суб'єктивні оцінки ризику і безпеки та їх вплив на розробку і впровадження технологій. Діагностична помилка може призвести до ризикованих рішень, що стосуються застосування технологій і середовища проживання людини. Ризик може розглядатися як ймовірність реалізації небажаних наслідків, як розмір можливих втрат, як комбінація ймовірності і величини втрат. Показано, якою мірою ризик при впровадженні високих технологій пов'язаний з недосконалістю і неповною адекватністю механізмів регулювання, притаманним всім соціокультурним системам, можливістю впливу на виникнення точок біфуркації, траєкторії виходу з яких принципово непередбачувані.

Ключові слова: технологічні ризики, цінності, суб'єктивні оцінки, загрози, безпека, середовище проживання, межі зони ризику, діагностичні соціальні технології.

M. Beilin

THE TECHNOLOGICAL RISKS IN THE CONTEXT OF THE SUBJECTIVE EVALUATIONS AND THE PEOPLE VALUES

Features of perception and associated with the diagnostic technologies subjective social risk and security assessment, as well as their impact on the development and implementation of technologies are analyzed. Diagnostic error can lead to risky decisions related to the use of technology and the human environment. The risk may be regarded as the probability of undesirable consequences, such as the size of potential losses, as a combination of the probability and size of the losses. It is showed the extent to which the risk of the high technology introduction is associated with imperfections and incomplete adequacy regulation mechanisms inherent in all social and cultural systems, the ability to influence the occurrence of bifurcation points, the trajectory of which is fundamentally unpredictable.

Keywords: technological risks, values, subjective evaluations, threats, safety, human environment, risk zone borders, diagnostic social technologies.

М.В. Бейлин

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ В КОНТЕКСТЕ СУБЪЕКТИВНЫХ ОЦЕНОК И ЦЕННОСТЕЙ ЛЮДЕЙ

Анализируются особенности восприятия и связанные с диагностическими социальными технологиями субъективные оценки риска и безопасности и их влияние на разработку и внедрение технологий. Диагностическая ошибка может привести к рискованным решениям, касающимся применения технологий и среды обитания человека. Риск может рассматриваться как вероятность реализации нежелательных последствий, как размер возможных потерь, как комбинация вероятности и размера потерь. Показано, в какой степени риск при внедрении высоких технологий связан с несовершенством и неполной адекватностью механизмов регулирования, присущим всем социокультурным системам, возможностью воздействия на возникновение точек бифуркации, траектории выхода из которых принципиально непредсказуемы.

Ключевые слова: технологические риски, ценности, субъективные оценки, угрозы, безопасность, среда обитания, пределы зоны риска, диагностические социальные технологии.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 147:17

*Бораківська М.О.
Харків, Україна*

АНТРОПОТЕХНІКИ ФІЛОСОФІЇ М.ФУКО (СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНУ ТІЛЕСНОСТІ)

Актуальність. Тема тілесності активно обговорюється філософами. Мішель Фуко – знакова фігура інтеркультурного простору

XX століття, знаменитий представник французького структуралізму, явища настільки неоднозначного, що і на нинішній день він не здобув остаточної оцінки, бо й справді дуже важко (інколи просто неможливо) сприймати як ідейну цілісність праці самого автора, а також роботи К. Леві-Строса, Ж. Лакана, Р. Барта, Р. Якобсона та інших. Цим пояснюється стійкий інтерес до творчої спадщини французького мислителя вітчизняних, зарубіжних та російських науковців (Абушенко В., Автономова Н., Гомілко О., Граціанов О., Дельоз Ж., Ільїн І., Істховп В., Кавальєрі Е., Лейч В., Морріс М., Петтон П., Саруп М., Табачнікова С.).

Мета. Метою нашого дослідження буде, по-перше, розробка методологічної стратегії аналізу людської тілесності, спираючись на філософію М. Фуко. По-друге, з її допомогою розкрити змістовне наповнення понять *дискурс*, *епістема*, *дискурс тілесності*, *біовлада*.

Основна частина. Парадигми розуміння людської тілесності пройшли певну трансформацію в історичному контексті. В різні епохи формувався свій погляд на людську тілесність. Особливого значення набуває тілесність в наприкінці XX і на початку XXI століття. Але початок такої напруженої уваги відбувся в епоху Модерна. Отож, стає зрозумілим, чому М. Фуко так активно розробляє версію людини цієї доби. Наша тематика – тілесність людини – не просто так опиняється в центрі уваги французького філософа.

Епоха Модерну – час формування індустріального середовища, промислового комплексу світового масштабу зі своїми правилами, нормами та метафорами. Машина як головна метафора затьмарює усі складові індустріального суспільства. Модерн починає розглядати тілесність як складову більш потужного механізму: в центрі уваги комплекси машинного характеру. Людина ж зі своєю тілесністю вписана в потужну складову механічної системи.

В той же час набуває обертів ідея індивідуальності, егоцентризму, розгортається прапор антропоцентризму. Факти взаємозумовленості внутрішнього і зовнішнього в людині, збереження індивідуальності, що є шляхом до само ідентичності, неповторності та унікальності – говорять про феномен розвитку індивідуальної тілесності. Але епоха Модерну настільки швидко рухається вперед, що зміни вносять свої корективи і в розуміння людської тілесності. На це впливає багато факторів, серед яких: географічні, кліматичні, часові, фізичні та філогенетичні, культурні, індивідуально-генетичні, соціокультурні, культурно-історичні тощо.

Питання того, як трансформується версія людини Модерну, актуалізується в сучасних філософських концепціях. Одна з яких – філософія М. Фуко, на ґрунті якої формуються методологічні підходи до розгляду та аналізу людської тілесності сучасності. Його метод дослідження тілесності у теоретичній визначеності можна окреслити як генеалогічний, як стверджує доктор філософських наук О. Гомілко[1, С. 5].

Метод М. Фуко формувався на основі структуралістського підходу. Структуралізм – напрямок у філософії з використанням структурних методів у області гуманітарних наук. Структуралізм об'єднав структурні методи разом з елементами систематизації, математизації знання, моделювання як методу пізнання, як універсальну методологічну доктрину. Основою структурного методу було виявлення структури як сукупності відносин, що являються інваріантними при різноманітних перетвореннях. З точки зору структурно-логічного і структурно-семіотичного підходи були виявлені глибинні структури людської культури, що характеризують рівні розвитку людської психіки. Це так названі «ментальні структури», «архетипи», які лежать у основі людини і її відношення до світу. У дослідженнях у цій області структуралізм багато чого відкрив у історичних формах розвитку людської свідомості, зокрема його міфологічних форм.

Структураліст М. Фуко наголошує на практиці конструювання тілесності і в цьому контексті досліджує владу: «Специфіка розуміння влади у М.Фуко в тому, що вона виявляє себе як влада наукових дискурсів над свідомістю людини. Тобто «знання», що здобуває наука, саме по собі є відносним і тому нав'язується людині у вигляді безпеліційного авторитету. А це змушує людину думати вже готовими поняттями та уявленнями, сформованими заздалегідь» [2, С. 122].

М.Фуко розробляє антропологію «біовлади». Якщо звернутися до його роботи «Воля до знання», то ми можемо зрозуміти біовладу так: «Ця влада над життям вже з XVII століття розвивалася у двох основних формах; вони являють собою, скоріше, два полюси розвитку,.. Один з цих полюсів... був центрований навколо тіла, що розуміється як машина: його дресура, збільшення його здібностей, викачування його сил, паралельний ріст його корисності і покірності, його включення в ефективні та економічні системи контролю - все це забезпечувалося процедурами влади, які становили характерну особливість *дисциплін* тіла, - ціла *анатомо-політика людського тіла*. Другий,... центрований навколо тіла-роду,... що

служить опорою для біологічних процесів: розмноження, народжуваності і смертності, рівня здоров'я, тривалості життя, довголіття - разом з усіма умовами, від яких може залежати варіювання цих процесів; піклування про них здійснюється за допомогою цілої серії втручань і *регулюючих способів контролю* - справжня *біо-політика населення*. Дисципліни тіла і способи регулювання населення утворюють ті два полюса, навколо яких розгорнулася організація влади над життям...Так відкривається ера «біо-влади» [3, С.243-244]. Отже, ми можемо зробити наступний висновок. Біовлада значно впливає на конструювання тілесності людини починаючи з XVII століття і до наших днів.

В «Історії сексуальності» Фуко розглядає історію і механіку поєднання сексу і гріха. У сексі людина являється суб'єктом задоволення і небезпеки одночасно - бінарна опозиція, яка характерна для структуралізму. Підвищення сексуальної активності робить людину все більш вразливим для різних бід, які вона тягне за собою. Виникає необхідність встановлення єдиних для всіх норм, форм оволодіння собою, самоконтролю, тобто особливої моралі задоволення, вираженої в системі обмежень і заборон. Згідно з М.Фуко, влада над життям людини реалізується перш за все як влада над тілом-машиною (концепт філософської системи французького філософа Ж. Ламетрі, автора праці «Людина-машина»), яка передбачала його дресуру, включення в систему контролю, використання його потенціалу тощо; другий аспект діяльності влади – влада над людиною як біологічною істотою (звідси підвищений інтерес до суто біологічних процесів розмноження, народжуваності, смертності і т. д.). «Влада над живим потребує більшого: зміцнення тіл, збільшення популяції одночасно зі збільшенням їх корисності і керованості. Для цього потрібне вироблення нових методів і прийомів влади, придатних для управління силами, здібностями і схильностями» [3, С.18].

А оскільки секс пов'язаний і з життям кожного окремого індивіда, і з життям людини як біологічного виду, то, звісно, він зумовлює появу нових технологій влади. Цим пояснюється зростання дискурсів про секс в полі діяльності самої влади: «інституційні спонування до того, щоб про нього говорити, і говорити все більше і більше, настирливість інстанцій влади в тому, щоб слухати, як про нього говорять, і заставляти говорити його самого, явно артикулюючи і безконечно накопичуючи деталі» [3, С.113]. Звернення до сексуальності звертає нашу увагу на життя

сьогодення, адже ми стикаємося з тілесністю в цьому контексті кожен день. Мас-медія по всьому світі активно використовують ці методи впливу на розуміння людиною своєї тілесності та диктують методи формування цього розуміння.

Тепер про тілесність. Методологія М. Фуко дозволяє простежити аналіз останньої з Середньовіччя. Середньовіччя ставить табу на голому тілі. Воно страждає від гріхів, від дистанціювання від віри. Зрозуміло, що тіло не могло не залишатися поза дисциплінарним полем середньовічного дискурсу, правда, не як тіло соціальне, а, швидше за все, – як тіло природне (плоть). Середні віки організували навколо теми плоті в достатній мірі уніфікований дискурс [3, С. 131]. Ми знаходимо дослідження тілесності Середньовіччя у статті І. Гавришака «Мішель Фуко: дискурс тілесності середньовіччя». І. Гавришак пише: «Тіло (плоть), уведене в дискурс, само породило дискурс. Способом виявлення і проявлення тіла-плоті стає покаяння-сповідь-зізнання – те, що Отці Церкви називали «рятівною дошкою після корабельної катастрофи»» [4, С. 3]. Отже, ми маємо особливий дискурс тілесності середньовіччя: це, перш за все, тіло-плоть без звернення до фізичних показників будь-якого характеру, без звернення до його краси, до позасоціальності.

Як свідчить німецький науковець Міхаель Кунцлер, до кінця III ст. в Церкві утвердився погляд, що саме через покаяння усі грішники можуть бути прощені один раз в житті. «Чин покаяння, який допускався тільки раз в житті, починався таємним визнанням гріхів перед єпископом, прийняттям до стану каяників, призначенням покути і заборорою брати участь в євхаристійній відправі, а отже, і заборорою причащастися» [5, С.380].

Канонічне покаяння, яке було публічним, фактично виводило каяника поза соціальні рамки, робило, по суті, маргіналом, відверто дискримінуючи. Тому не дивно, що «чин покаяння був перенесений на сам кінець життя» [5, С. 380], а саме покаяння замінює індивідуальна сповідь перед особою духовного сану, яка стає основною формою покаяння і, згідно із рішенням Латеранського Собору (1215 р.), є щорічним обов'язком кожного християнина. Так урізноманітнюється ритуальний-символічний аспект середньовічної екзистенції, зокрема, завдяки виведенню західними суспільствами факту «зізнання» в самостійний дискурс, спрямований на «виробництво істини» [3, С.157]. Отже, дискурс тілесності в ці часи перетинається із християнськими нормами.

В той же час дискурс тілесності формується й на ґрунті протиставлення. Прикладом цього мають стати казки, повісті, новели цього періоду. Тілесність виступає в якості ґрунту, з якої виростає глупство. Якщо розглянути твір Еразма Роттердамського «Похвала Глупоті», можна побачити, що глупота великодушно звільняє людину від сорому і страху, у тому числі тілесних проявів.

Але найбільш яскравим дискурсом цього є казки. Дурень в казках - це, як правило, ледар і сибарит, черевогодник і п'яничка, який вище за все в житті цінує спокій і задоволення примх свого тіла. Він не дотримується суворих правил у здійсненні функцій організму, часто шокує оточуючих своїм виглядом, манерами, вчинками. Народна культура сміху, як показував М. М. Бахтін у своїх дослідженнях Ф. Рабле і М. Гоголя, сприяє не тільки катарсису, розрядці напруги між тілом і Над-Я, але і людській емансипації. Отже, народна культура формує свої погляди відносно тілесності людини. Вона аж ніяк не вписується в християнський дискурс.

Відродження вносить корективи в той традиційно «сухий» текст дискурсу тілесності. Це період сплеску інтересу широкої громадськості до археологічних розкопок і анатомії. Анатомія тіла розкривала нові можливості не тільки перед хірургом. Такі напрями життя, як мистецтво, лікарська справа, фармація, театр тощо просто руйнували заборони, що формувались століттями. Термін «анатомічний театр» – свідчення того, що публічний розтин людського тіла проводився не тільки з науковою метою його вивчення. Разом з фахівцями розчину людського тіла люди робили цікаву і захоплюючу подорож у глибини людської тілесності. Фігура людського приймала вигляд машини.

Для дослідження теми тілесності бажано звернутися до наступних термінів: «епістема» та «дискурс». У роботі «Слова і речі» М. Фуко аналізує поняття «епістема». Епістема – це структура, яка визначає можливість появи певних поглядів, концепцій, наукових теорій в той чи інший історичний період. Епістема – це проблемне поле науки, рівень наукових знань, характерний для певної епохи.

М. Фуко виділяє три періоди розвитку науки, кожному з яких відповідає певна епістема: епоха Відродження (XV – XVI ст.), період класичного раціоналізму (XVII – XVIII ст.), сучасність (з початку XIX ст.). Структурними елементами епістеми виступають слова і речі, які позначаються ними, об'єкти, а специфіку епістеми визначає

співвідношення слів і речей. Наприклад, епістема Відродження стверджує, що слова і речі тотожні один одному, схожі, взаємозамінні (слово тут є символом речі). А класична епістема стверджує, що слова і речі співвідносяться не безпосередньо, а за допомогою мислення (коли вимовляється слово, мислення дає образ речі, відбувається спроба представити річ). Сучасна епістема: слова і речі пов'язуються з допомогою мови, в контексті життя людини, їх зв'язок визначається трудовою діяльністю індивіда (слово - знак в системі знаків, його вживання залежить від контексту і від правил мови).

«Дискурс (франц. *discours* – мова) – у широкому понятті слова являє собою складну єдність мовної практики та ексталингвістичних факторів, необхідних для розуміння тексту, тобто тих, які дають уявлення про учасників комунікації, їх установки і цілі, умови відтворення і сприйняття повідомлення... По мірі становлення дискурсного аналізу як спеціальної області дослідження, з'ясувалося, що значення Дискурсу не обмежується письмовою та усною мовою, але позначає, крім того, і позамовні семіотичні процеси... Дискурс – перш за все, це мова, занурена у життя, у соціальний контекст» [6, С. 222]. Саме роботи Фуко надають терміну філософське звучання. У Фуко дискурс — це «складна сукупність мовних практик, що беруть участь у формуванні уявлення про той об'єкт, який вони мають на увазі; це інструмент пізнання, репрезентуючий досить нетрадиційний підхід до аналізу культури» [6, С. 222]. Дискурс створений сукупністю послідовностей символів, що представляють собою висловлювання; дискурс — це сукупність висловлювань, які підпорядковуються одній і тій же системі формування. Ці висловлювання залежать від однієї і тієї ж дискурсивної формації. Дискурсивна формація, в свою чергу, є принципом розсіювання і розміщення висловлювань. Дискурс створений обмеженим числом висловлювань. Він історичний. Його можна назвати фрагментом історії, її єдністю і безперервністю.

Тіло в контексті методології Фуко формується як історико-культурний продукт: воно змінюється в часі, просторі, його можливо розглядати для розуміння тільки в контексті особливих координат, в якому воно живе. М. Фуко дає приклади тілесних практик в різні епохи, пише про фактори репрезентації тілесного, його візуалізацію, ціннісну обґрунтованість. «Нові уявлення найшли яскраве вираження у надзвичайно популярній гіпотезі М. Фуко відносно тісного зв'язку між розвитком наукового дискурсу та посиленням все проникаючого нагляду і

контролю» [7, С. 46]. Зрештою такий підхід оформлюється в особливий філософський метод, під впливом якого ми робимо наступні висновки.

Висновки. Мішель Фуко дав нову техніку гуманітарного пізнання, спираючись на історичні підвалини пізнання. Завдяки філософії Фуко ми маємо можливість розглядати тілесність у новому ракурсі. Цей ракурс окреслюється такими категоріями: *дискурс, епістема*. Він розгортає можливість до нового бачення тілесності. До нього тілесність не розглядалась в такому аспекті, де ми бачимо уразливість людини саме через її тілесні характеристики.

Для дослідження тілесності необхідно орієнтуватися на антропологію практик влади, які конструюють людську тілесність. Ці практики формують особливий дискурс, де тіло виступає як вироблене соціальними силами. Відбувається відстеження цього дискурсу у владних структурах сьогодення: університети, виробництва, школи, тюрми тощо. XXI століття утворює практики дисциплінарного суспільства, які найбільш радикально виражені в роботі мас-медія.

Список літератури: 1. Гомілко О.Є. Феномен тілесності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури»/ О.Є. Гомілко. – К., 2007. – 37 с. 2. Дольська О.О. Філософія сучасного суспільства: навч.-метод. посіб./ О.О. Дольська. – Харків : Підручник НТУ «ХП», 2012. – 180с. 3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знаний, власти и сексуальности. Работы разных лет. Пер. с франц. – М. : Касталь, 1996. – 448с. 4. Гавришак І. Мішель Фуко: дискурс тілесності середньовіччя / І. Гавришак // *Studia Methodologica* : [науковий збірник] / гол. Р. Гром'як; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, М. Лабашук, Н. Поплавська [та ін.]. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – Вип. 33. – С. 18-22. 5. Кунцлер Міхаель. Літургія Церкви / Міхаель Кунцлер; [пер. з нім. Монахині Софії]. – Львів : Свічадо, 2001. – 616 с. 6. Новітній філософський словник / Зіст. А.А.Грищанов. – Ми.: Вид. В.М.Скакун, 1998. – 896 с. 7. Бауман Зигмунд. Індуалізоване суспільство/Пер. з англ. під ред. В.Л.Іноземцева. – М.: Логос, 2002. – 390 с. 8. Фуко Мішель. Історія безумства у Класичну епоху / Мішель Фуко; [вступ.ст. З. Сокулер]. – СПб.: Університетська книга, 1997. – 575с. 9. Фуко Мишель. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко; [пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой, вступительная статья Н. С. Автономовой]. – СПб.: А-сад, 1994. – 408 с.

Bibliography (transliterated): 1. Homilko O.Ie. (2007). *Fenomen tilesnosti [The phenomenon of corporeality]*. Kyiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosof. nauk: spets. 09.00.04 «Filosofska antropolohiia, filosofiiia kultury» [in Ukrainian]. 2. Dolska O.O. (2012) *Filosofiia suchasnoho suspilstva [Philosophy of modern society]*. Kharkiv: Pidruchnyk NTU «KhPI» [in Ukrainian]. 3. Fuko M. (1996). *Volia k ystyne: po tu storonu znanyi, vlasty y seksualnosti [The will to truth: beyond knowledge, power and sexuality]*. Moscow: Kastal [in Russian]. 4. Havryshchak I. (2011). *Mishel Fuko: dyskurs tilesnosti serednovichchia [Michel Foucault: discourse of corporeality of the middle ages]*. Ternopil: Studia Methodologica [naukovyi zbirnyk] TNPU [in Ukrainian]. 5. Kuntsler Mikhael. (2001). *Liturhiia Tserkvy [The Liturgy Of The Church]* (Monk Sofiia, Trans). Lviv: Svichado [in Ukrainian]. 6. Hrytsanov A.A. (1998). *Novitnii filosofskyi slovnyk [New philosophy dictionary]*. Mynsk: V.M.Skakun [in Ukrainian]. 7. Bauman Zyhmund. (2002). *Indualizovane suspilstvo [Individualized society]*. (V.L.Inozemtseva, Trans). Moscow: Lohos [in Ukrainian]. 8. Fuko Mishel. (1997). *Istoriia bezumstva u Klasychnu epokhu [The history of insane in Classical epoqe]*. St.Petersburg: Universytetska knyha [in Russian]. 9. Fuko Myshel. (1994). *Slova y veshchy. Arkheolohiia humanytarnykh nauk [Words and things. The archeology of the humanities]* (V. Vyzghyn, N. Avtonomova,Trans). St.Petersburg: A-cad [in Russian].

М.О. Бораковська

АНТРОПОТЕХНІКИ ФІЛОСОФІЇ М.ФУКО (СУПЕРЕЧЛИВИЙ ХАРАКТЕР ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕРМІНУ ТІЛЕСНОСТІ)

У статті досліджується суперечливий характер інтерпретації терміну тілесності, відбувається спроба розробити методологічну стратегію аналізу людської тілесності, спираючись на філософський метод М. Фуко. За допомогою техніки гуманітарного пізнання розкривається змістовне наповнення понять *дискурс, епістема, дискурс тілесності, біовлада*. Запропоновано дослідження тілесності, орієнтовуючись на антропологію практик влади, які конструюють людську тілесність.

Ключові слова: тілесність, біовлада, дискурс, епістема, дискурс тілесності, структуралізм.

M. Borakovska

ANTHROPOTECHNIQUE PHILOSOPHY of MICHEL
FOUCAULT (CONTRADICTIONARY INTERPRETATION of the TERM
CORPOREALITY)

The article examines the contradictory interpretations of physicality, there is an attempt to develop a methodological strategy for the analysis of human embodiment, based on the philosophical method of Michel Foucault. The content of the concepts of discourse, episteme, the discourse of corporeality, biopower are revealed using the technique of human cognition. It is proposed the study of corporeality, focusing on the anthropology of the practices of power that construct human physicality.

Key words: corporality, biopower, discourse, episteme, the discourse of corporeality, structuralism.

М.А. Бораковская

АНТРОПОТЕХНИКИ ФИЛОСОФИИ М.ФУКО
(ПРОТИВОРЕЧИВЫЙ ХАРАКТЕР ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕРМИНА
ТЕЛЕСНОСТИ)

В статье исследуется противоречивый характер интерпретации термина телесности, происходит попытка разработать методологическую стратегию анализа человеческой телесности, опираясь на философский метод М. Фуко. С помощью техники гуманитарного познания раскрывается содержательное наполнение понятий дискурс, эпистема, дискурс телесности, биовласть. Предложено исследование телесности, ориентируясь на антропологию практик власти, которые конструируют человеческую телесность.

Ключевые слова: телесность, биовласть, дискурс, эпистема, дискурс телесности, структурализм.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 101:004.8/946–052/-047.52

*Главчев М. І., Главчева Ю. М.
м. Харків, Україна*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ, З ЯКИМИ СТИКАЄТЬСЯ ЛЮДИНА У КІБЕРПРОСТОРИ

Кіберпростір (Cyberspace) — поняття, що вийшло з американського буття, введене письменником Вільямом Гібсоном в п'єсі «Le Neuromancer». Це поняття описує віртуальний простір, в якому циркулюють електронні дані всіх комп'ютерів світу.

Вільям Гібсон (англ. William Gibson 17 березня 1948) — американський та канадський письменник-фантаст, есеїст та публіцист. Його називають першопрохідцем одного із напрямків наукової фантастики, відомого як кіберпанк. Він почав свою письменницьку кар'єру в кінці 1970-х років. Його ранні літературні та публіцистичні роботи були похмурими прогнозами на найближче майбутнє людства. В них досліджувались впливи технологій, кібернетики і комп'ютерних мереж на життя людей. Гібсон також ввів термін «кіберпростір» в своєму короткому оповіданні «Палаючий Хром» (1982), а потім популяризував це поняття в гучному дебютному романі «Нейромантик» (1984). Його трилогія «Кіберпростір» («Нейромантик», «Граф Нуль», «Мона Ліза Овердрайв») привернула своєю актуальністю увагу мільйонів читачів.

За своєю структурою кіберпростір можна вважати складною системою. Система має велику кількість різноманітних елементів, які взаємодіють між собою. В кіберпросторі за допомогою комунікаційних засобів користувачеві доступна різноманітна інформація та велика кількість інформаційних сервісів (пошук, збір, розміщення, обробка інформації, послуги та інше).

Складна система не має чітких правил та законів взаємодії, тому на стан системи значний вплив має лише випадок.

Діалог між людиною та елементами кіберпростору реалізується шляхом використання персональних комп'ютерів (далі – ПК). Але ПК на сьогодні не може бути рівним людині співрозмовником. Сучасні комп'ютери не мають свідомості, розуму, не вміють мислити.

Свідомість – вищий рівень духовного розвитку людини, - системне утворення, де реалізуються різні процеси ідеального характеру (мислення, пам'ять, ін.).

Розум – філософська категорія, що виражає вищий тип розумової діяльності, здатність мислити загально, здатність аналізу, абстрагування і узагальнення.

На протязі багатьох років учені і філософи досліджують питання що таке інтелект людини та можливість створення його аналогу – штучного інтелекту.

Інтелект – якість психіки, що складається з здатності адаптуватися до нових ситуацій, здатності до навчання на основі досвіду, розуміння і застосування абстрактних концепцій і використання своїх знань для взаємодії з навколишнім середовищем.

Протягом багатьох десятиліть вчені працюють над створенням штучного інтелекту. Історію створення штучного інтелекту можна дослідити вивчаючи праці видатних математиків та науковців всього світу.

Алан Метісон Тьюринг (1912 – 1954) – англійський математик, логік, криптограф, одним із перших вніс істотний вклад в розвиток інформатики як науки. Запропонована ним в 1936 році абстрактна обчислювальна «Машина Тьюринга», яку можна вважати моделлю комп'ютера загального призначення, дозволила формалізувати поняття алгоритму і до цих пір використовується в безлічі теоретичних і практичних досліджень у всьому світі.

У своїй роботі «Computing Machinery and Intelligence» (журнал «Mind», жовтень 1950) він звернувся до проблеми створення штучного інтелекту і запропонував експеримент, який став згодом відомим як тест Тьюринга. Його ідея полягала в тому, що можна вважати, що комп'ютер «мислить», якщо людина, що взаємодіє з ним, не зможе в процесі спілкування відрізнити комп'ютер від іншої людини. У цій роботі Тьюринг припустив, що замість того, щоб намагатися створити програму, що симулює розум дорослої людини, набагато простіше було б почати з створення програми розуму дитини, а потім цю програму поступово удосконалювати.

Для вирішення деяких найскладніших завдань потрібне створення ефективної системи штучного інтелекту, яка могла б обробляти інформацію, не витрачаючи багато обчислювальних ресурсів. У науковому середовищі з'явилася ідея: мозок і нервова система живих організмів

дозволяють вирішувати завдання управління і ефективно обробляти сенсорну інформацію, а це величезний плюс для створюваних обчислювальних систем. Саме ця ідея стала причиною створення штучних обчислювальних систем на базі нейронних систем живого світу. В цьому випадку штучний інтелект обчислювальної техніки наближається до інтелекту людському, а в багатьох випадках його перевершує, але рівень свідомості людини при цьому досягти в цих системах все одно не можливо.

Створення комп'ютера на основі нейронних систем живого світу базується на теорії перцептронів, розробником якої був Френк Розенблатт (1928-1971) - відомий американський вчений у галузі психології, нейрофізіології і штучного інтелекту. Він запропонував поняття перцептрона в 1957 році. Реалізував це поняття у вигляді електронної машини «Марк-1» в 1960 році. Перцептрон став однією з перших моделей нейромереж, а «Марк-1» - першим в світі нейрокомп'ютером. Незважаючи на свою простоту, перцептрон здатний навчатися і вирішувати досить складні завдання.

Перцептрон складається з трьох типів елементів: сенсорів, асоціативних елементів та реагуючих елементів. Принцип дії перцептронів полягає в наступному: сигнали, що надходять від сенсорів передаються асоціативним елементам, а від них потім реагуючим елементам. Таким чином, перцептрони дозволяють створити набір «асоціацій» між вхідними стимулами і необхідної реакцією на виході. У біологічному плані це відповідає перетворенню, наприклад, зорової інформації в фізіологічну відповідь від рухових нейронів. Відповідно до сучасної термінології, перцептрони можуть бути класифіковані як штучні нейронні мережі.

Нейрокомп'ютери – це абсолютно новий тип обчислювальної техніки, іноді їх називають біокомп'ютерами. Нейрокомп'ютери можна будувати на базі нейрочипів, які функціонально орієнтовані на конкретний алгоритм, на вирішення конкретного завдання. Для вирішення завдань різного типу потрібно нейронна мережа різної топології (топологія - спеціальне розташування вершин, в даному випадку нейрочипів, і шляхи їх з'єднання).

Роджер Пенроуз (8 серпня 1931) - англійський учений, який активно працює в різних областях математики, загальної теорії відносності і квантової теорії. На його думку неможливе створення штучного розуму, а створення штучного інтелекту - можливе.

У 1989 році випущена його книга «Новий розум короля» (англ. *The Emperor's New Mind*), в якій автор викладає свої думки про квантову свідомість і теорію так званого сильного штучного інтелекту, обґрунтовуючи неспроможність втілення такої форми штучного інтелекту в життя.

У своїй книзі «Новий розум короля» Пенроуз стверджує, що людська свідомість не є алгоритмічною, і в силу цього не може бути змодельована за допомогою звичайного комп'ютера типу машини Тьюринга. На думку Пенроуза, для розуміння природи людської свідомості важливу роль повинен зіграти апарат квантової механіки, зокрема, редукція фон Неймана. Пенроуз вважає, що необхідно розробити нову теорію, яка буде включати в себе «об'єктивну редукцію хвильових функцій».

Велика частина книги присвячена розгляду ньютонівської фізики, спеціальної та загальної теорії відносності, філософії та математичних обмежень, квантової фізики, космології і природу часу. Пенроуз описує ці області в якості непрямих ілюстрацій основної тези про неалгоритмічність людської свідомості, і лише в заключній частині книги звертається до цієї тези безпосередньо.

У 1990-х роках Пенроуз спільно зі Стюартом Хамероффом (Stuart Hameroff) розробив теорію квантового нейрокомп'ютинга Хамероффа – Пенроуза на основі «Orch OR» моделі свідомості. Відповідно до цієї теорії, активність мозку розглядається як істотно квантовий процес (Квантова свідомість (також Квантова природа свідомості) – ідея, в основі якої лежить припущення про те, що свідомість нез'ясована на рівні класичної механіки і може бути пояснена тільки з залученням постулатів квантової механіки). При цьому за рахунок ефектів квантової гравітації відбувається процес безперервної «об'єктивної редукції» (англ. *Objective reduction - OR*) хвильової функції частин мозку, що викликається розбіжністю квантових станів простору - часу до межі, після якого вони редукуються. Процес редукції описується як «оркестрований» (англ. *Orchestrated - Orch*) вибір відповідного стану (термін «оркестрований» застосовується авторами, так як вони вважають, що колапс макроскопічного переплутаного стану в мікро трубочках клітинних органел в деякій мірі управляється - оркеструються - мембранними білками).

Машина не вирішує за нас людських проблем (емоційні переживання) - любові і дружби, радості і печалі. Звідси чи буде

відтворено добро, зло, співчуття, т. д? Одна з принципових проблем в сфері створення штучного інтелекту – це якраз неможливість навчити машину творчо мислити та забувати.

Головне в процесі мислення – вміння ставити завдання і само програмуватися на її рішення. ЕОМ може вирішити ту чи іншу задачу або проблему, але вона не може її поставити. А людина здатна мотивовано, тобто цілеспрямовано, в залежності від конкретних умов змінювати програму своїх дій, до того ж так, що нова програма строго логічно не випливає зі старої.

Вищевказане пояснює чому користувач спілкується з ПК через спеціальний інтерфейс користувача. Він по суті є діалогом: користувач передає необхідну інформацію, використовуючи спеціальні пристрої (клавіатура, миша, мікрофон та інших пристроїв вводу-виводу), а ПК вирішує поставлену задачу виводячи її на спеціальні пристрої (екран монітора, принтер, записуючі пристрої та інше).

Але можна з великою ймовірністю передбачити коли користувач в найближчому майбутньому перейде на якісно новий рівень взаємодії з технічними пристроями.

Реймонд Курцвейл (12 лютого 1948 місто Нью-Йорк, США) - відомий американський винахідник і футуролог. Він також, як і інші науковці, дав обґрунтування технологічної сингулярності - феноменально швидкого науково-технічного прогресу, заснованого на потужному штучному інтелекті (який перевищує людський) і кіборгізації людей.

За його прогнозом цього ученого, новий рівень штучного інтелекту на найближче майбутнє передбачається по наступним напрямкам:

2022 - у США і Європі будуть прийматися закони, що регулюють відносини людей і роботів.

2024 - Елементи комп'ютерного інтелекту стануть обов'язковими в автомобілях.

2029 - Комп'ютер зможе пройти тест Тьюрінга.

2037 - Гігантський прорив в розумінні таємниці людського мозку.

2038 - Поява роботизованих людей.

2039 - Віртуальна реальність «повного занурення».

2044 - Синтетичний інтелект стане в мільярди разів більш розумним, ніж біологічний.

2045 - Наступ технологічної сингулярності. Земля перетвориться в один гігантський комп'ютер.

2099 - Процес технологічної сингулярності поширюється на весь Всесвіт.

В кіберпросторі формується інформаційний «простір»: інформація про все (особиста інформація про користувачів, їх уподобання, різноманітні послуги, навчальна та наукова інформація, розваги, інше). Таким чином формується віртуальний простір (штучний простір) або віртуальна реальність. Штучний простір, який створений комп'ютерами, має всі ознаки реальності як такої, що піддається проникненню і трансформації ззовні. При цьому у віртуальній реальності можливі комунікації не лише з іншими людьми, але і з віртуальними, штучними персонажами.

Віртуальна реальність — уявна реальність, створена за допомогою комп'ютерних систем, які забезпечують візуальні і звукові ефекти, що занурюють глядача в ілюзорний світ за екраном. Користувач оточується породженими комп'ютером образами і звуками, що дають відчуття реальності. Користувач взаємодіє зі штучним світом за допомогою різноманітних сенсорів, таких як, наприклад, шолом і рукавички, які з'єднують та синхронізують його рухи, враження і аудіовізуальні ефекти. Майбутні дослідження в галузі віртуальної реальності скеровані на збільшення враження реальності для спостерігача - користувача.

Важливим напрямом розробки та роботи програмних та апаратних засобів є орієнтація на користувача (user centric).

Пошукові системи зберігають пошукові запити користувачів, тому мають достатньо інформації про їх уподобання та плани дій, місце знаходження. Саме така обізнаність дозволяє «підсовувати» вигідну для системи інформацію.

Соціальні мережі, які дозволяють користувачеві не тільки формувати власні профілі з особистою інформацією, а й товаришувати, вирішувати професійні завдання, ділитися інформацією. Це робить користувача вразливим внаслідок доступу до його особистих відомостей.

Кіберпростір впливає на поведінку та мислення людини (користувача). Штучний світ веде користувача в кіберпростір, надаючи йому ненав'язливо потрібну інформацію.

Інформаційне наповнення елементів кіберпростору впливає на світогляд та свідомість користувача. Їх вплив може бути позитивним або

негативним. Особливо небезпечно неконтрольоване перебування в віртуальному просторі дітей без контролю дорослих. Ознайомлення з великою кількістю неадекватної, негативної інформації користувача, який не має чіткого світогляду та не осмислює критично інформацію, може призвести до психічних розладів та непоправних наслідків.

Одним із самих найважливіших джерел інформації є бібліотечна мережа. З виникненням кіберпростору відбувається трансформація роботи бібліотеки в нових умовах, інформаційні ресурси бібліотеки займають в ньому особливе місце.

Кожний користувач має можливість розміщення будь-якої інформації в мережі Інтернет. Бібліотеки публікують на своїх сайтах лише достовірну авторську інформацію та забезпечують видимість документів для пошукових систем.

Бібліотека на даному етапі розвитку суспільства займає особливе місце, тому що кваліфіковано з використанням інформаційних технологій виконує головне своє завдання – інформаційне забезпечення потреб будь-якого користувача. Також сучасна бібліотека може навчити користувача як ефективно працювати з будь-якою інформацією, де шукати достовірну, науково цінну, актуальну інформацію. Щорічно співробітники бібліотек науково-освітніх закладів проводять лекції з інформаційної культури, в тому числі для студентів 1-го курсу обов'язково.

Щорічно на базі бібліотечних закладів проводяться десятки семінарів та робляться десятки доповідей на актуальні теми щодо обслуговування та забезпечення інформацією читачів, створення власних інформаційних ресурсів, просування наукового доробку організації у світовий інформаційний простір, формування інформаційних сервісів для віддалених користувачів, отримання доступу до світових авторитетних видавництв та інше.

Вже п'ятий раз в бібліотеці НТУ «ХПІ» проходить відкритий дистанційний курс «Куратор змісту-5» (з 24 жовтня 2016 р. – грудень 2016 р.). У 2015 році було проведено на тій базі курс «Куратор змісту-4», який мав значний успіх у користувачів. «Мережевий інформаційний аналітик» пройшов за підтримки грантової програми «Нарощування цифрового потенціалу громадянського суспільства» Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні. Переміщення діяльності від паперових носіїв інформації до нового електронного середовища потребує навичок роботи з масивами інформації та використання певних інструментів (елемент ІТ

культури). Мета курсу — формування культури роботи з великими потоками інформації шляхом підготовки кураторів змісту з актуальних питань сьогодення.

Цільова аудиторія курсу не обмежена: викладачі, фахівці з будь-яких напрямків, магістри, аспіранти. Під час навчання виконуються індивідуальні завдання за темою тижня, проходить спілкування у форумі, обговорюються проблемні питання на семінарах.

Теми курсу «Куратор змісту-5»:

- куратор змісту, визначення;
- характеристика і компетенції куратора;
- пошук інформації в мережі, роль куратора в електронній бібліотеці;
- персональне навчальне середовище і персональна навчальна мережа;
- визначення якості інформації;
- методи роботи куратора змісту;
- інструменти куратора змісту.

Керування контентом може бути використане в освіті — для забезпечення професійної, педагогічної та технологічної діяльності викладача, у бізнесі — як елемент маркетингу, у науковій та проектній роботах, бібліотечній справі та у будь-якій іншій сфері діяльності. Дистанційний курс користується великою популярністю не тільки на Україні, а і за її межами.

Бібліотека є саме тією установою, яка має можливість надати максимальну кількість необхідної інформації та мінімізувати при цьому негативний вплив на свідомість та світогляд людини. Популяризація знань та науки; публікація матеріалів про визначних науковців; представлення в інформаційному просторі віртуальних виставок: тематичні книжкові, художні та мистецькі витвори, фотороботи; навчання інформаційній культурі сприяють вихованню в особистостях критичного мислення, етичних та естетичних цінностей.

Список літератури: 1. Гараєдагі Дж. Системне мислення: як керувати хаосом і складними процесами: платформа для моделювання архітектури бізнесу / Дж. Гараєдагі; пров. з англ. Є. І. Недбальская, наук. ред. Е. В. Кузнецова. Мінськ: Гревцов Паблішер, 2007. — С.166
2. Герасимова В. В. Системний підхід як загально принцип дослідження

систем управління / В. В. Герасимова // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку Росії: меж вуз. зб. наукових статей. Саратов: Видавництво. центр «Наука», 2007. — С. 39-3. Главчева Ю. Н. Опыт внедрения решений на платформе Microsoft в НТБ Национального технического университета «ХПИ» [Электронный ресурс] / Ю. Н. Главчева // Microsoft Україна : Матеріали конференцій : Всеукраїнський освітній тур Microsoft, жовтень-грудень 2011. 4. Дольская О. А. Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования : монография / О. А. Дольская, А. В. Голозубов, О. Н. Городьская. — Харьков: НГУ «ХПИ», 2016. — 216 с. 5. Мендель А. В. Роль системного мышления в формировании системы управления на предприятии / А. В. Мендель // Вестник СГТУ. — 2009. — №1 — С.223-229. 6. Пенроуз Р. Новый ум короля. О компьютерах, мышлении и законах физики / Р. Пенроуз; [Пер. с англ. В. О. Мальшенко] — М.: Эдиториал УРСС, 2003. 7. Пенроуз Р., Шимони А., Картрайт Н., Хокинг С. Большое, малое и человеческий разум / Р. Пенроуз, А. Шимони, Н. Картрайт, С. Хокинг; [Пер. с англ. А. В. Хачояна, под редакцией Ю. А. Данилова] — М.: Мир, 2004. 8. Пурдехнад Джон Что такое «Системное мышление»? / Д. Пурдехнад // Проблемы управления в социальных системах. — 2012. — №7 — С.61-64. 9. Сычѐв И. А., Сычѐв О. А. Понятие системного мышления в зарубежной науке /И. А. Сычѐв, О. А. Сычѐв // МНКО. — 2011. — №2 — С.249-251.

Bibliography (transliterated): 1. Haraedahi Dzh. Systemne myslennia: yak keruvaty khaosom i skladnymy protsesamy: platforma dlia modeliuvannia arkhitektury biznesu / Dzh. Haraedahi; prov. z anhl. Ye. I. Nedbalskaia, nauk. red. E. V. Kuznietsova. Minsk: Hrevtsov Pablysher, 2007. — S.166 2. Herasymova V. V. Systemnyi pidkhid yak zahalno pryntsyp doslidzhennia system upravlinnia / V. V. Herasymova // Aktualni problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Rosii: mezh vuz. zb. naukovykh statei. Saratov: Vydavnytstvo. tsentr «Nauka», 2007. — S. 39-3. Glavcheva Yu. N. Opyt vnedrennia reshenyi na platforme Microsoft v NTB Natsyonalnoho tekhnicheskoho unyversyteta «KhPI» / Yu. N. Glavcheva // Microsoft Ukraina : Materialy konferentsii : Vseukrainskyi osvittinii tur Microsoft, zhovten-hruden 2011. 4. Dolskaia O. A. Chelovek v sovremennom myre: na puty k novoi paradyhme obrazovanyia : monohrafyia / O. A. Dolskaia, A. V. Holozubov, O. N. Horodyskaia. — Kharkov : NTU «KhPI», 2016. — 216 s. 5. Mendel A. V.

Rol systemnoho myshleniya v formirovaniy systemy upravleniya na predpriyatyy / A. V. Mendel // Vestnyk SHTU. — 2009. — №1 — S.223-229.
6. Penrouz R. Novyi um korolia. O kompiuterakh, myshlenyy u zakonakh fyzyky / R. Penrouz; [Per. s anl. V. O. Malysheenko] — M.: Odytoryal URSS, 2003.
7. Penrouz R., Shymony A., Kartrait N., Khokynh S. Bolshoe, maloe y chelovecheskyi razum / R. Penrouz, A. Shymony, N. Kartrait, S. Khokynh; [Per. s anhl. A. V. Khachoiiana, pod redaktsyei Yu. A. Danylova] — M.: Myr, 2004.
8. Purdekhnad Dzhon Chto takoe «Systemnoe myshlenye»? / D. Purdekhnad // Problemy upravleniya v sotsyalnykh systemakh. — 2012. — №7 — S.61-64.
9. Sychëv Y. A., Sychëv O. A. Poniatye systemnoho myshleniya v zarubezhnoi nauke / Y. A. Sychëv, O. A. Sychëv // MNKO. — 2011. — №2 — S.249-251.

М. І. Главчев, Ю. М. Главчева

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ, З ЯКИМИ СТИКАЄТЬСЯ ЛЮДИНА У КІБЕРПРОСТОРІ

Розглядається проблема створення штучного інтелекту, як ймовірного елементу кіберпростору. Кіберпростір представлений складною системою інформації та інформаційних сервісів, в якій відбувається діалог між людиною та елементами кіберпростору. У віртуальному просторі формується «відбиток користувача», що сприяє поширенню впливу інформаційного наповнення кіберпростору на свідомість та світогляд людини. Відбувається трансформація роботи бібліотеки в нових умовах, при цьому інформаційні ресурси бібліотеки займають особливе місце у кіберпросторі.

Ключові слова: штучний інтелект, кіберпростір, віртуальний простір, відбиток користувача, трансформація бібліотек.

М. Glavchev, Y. Glavcheva

ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PROBLEMS AND CONTRADICTIONS THAT AWAIT HUMAN IN CYBERSPACE

We consider the problem artificial intelligence creation, as a possible element of cyberspace. Cyberspace is presented as complex information and information services, in which there is a dialogue between a person and the elements of cyberspace. The virtual space is forming "a reflection of the user," which promotes the dissemination the influence information content of cyberspace on the consciousness and world view of the human. Is carried out the transformation of library work in the new environment, information resources of the library take a special place in cyberspace.

Keywords: artificial intelligence, cyberspace, virtual space, the user reflection, transformation of libraries.

М. И. Главчев, Ю. Н. Главчева

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ: ПРОБЛЕМЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ, С КОТОРЫМИ СТАЛКИВАЕТСЯ ЧЕЛОВЕК В КИБЕРПРОСТРАНСТВЕ

Рассматривается проблема создания искусственного интеллекта, как вероятного элемента киберпространства. Киберпространство представлено сложной системой информации и информационных сервисов, в которой происходит диалог между человеком и элементами киберпространства. В виртуальном пространстве формируется «отражение пользователя», что содействует распространению влияния информационного наполнения киберпространства на сознание и мировоззрение человека. Происходит трансформация работы библиотеки в новых условиях, при этом информационные ресурсы библиотеки занимают особое место в киберпространстве.

Ключевые слова: искусственный интеллект, киберпространство, виртуальное пространство, отражение пользователя, трансформация библиотек.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 1: 130

Дольська О.О.
м. Харків, Україна

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНОСФЕРИ: ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ

Актуальність. Технічна реальність стала звичайним явищем світового масштабу. Сучасна цивілізація ХХІ ст. розцінюється як кризова. Природним в цих умовах стає питання про теоретичний аналіз середовища з такими проблемами, як формування техногенної сфери з технікою та технологіями, оцінка та вияви закономірностей її функціонування, виявлення її загальних траєкторій розвитку, виявлення механізмів її впливу на життя людини тощо, глобальні проблеми в контексті техногенного змісту, гуманітарні програми та експертизи впливу техногенних проєктів, розробка концепцій характеру вивчення технічного середовища. Поняття технічної реальності на відміну від понять природознавства значно менш ідеалізовані, менш абстрактні, бо виникають при втіленні науки в конструкції, споруди, механізми, технічні та технологічні продукти тощо. Термін *техносфера*, який починає активно використовуватися, дійсно, не такий вже й абстрактний. Але чому саме він найбільш, на нашу думку, вдало характеризує те середовище, в якому ми, людство ХХІ століття, живемо сьогодні? Наші розвідки будуть розгортатися навколо цього питання, що потягне за собою й відповіді на обґрунтування нового напрямку – філософії техносфери та підходи його вивчення.

Новизна. Наше завдання зводиться до визначення терміну «техносфера», до пошуку методу організації напряму «філософія техносфери», до підходів вивчення цього середовища. Визначити підґрунтя та перспективи формування цього дискурсу.

Ступінь розробки. Звернення до необхідності нового напрямку має нести як теоретичний, так і прикладний аспекти. Це диктується проблематикою локального та глобального характеру. Перша проблематика допускає можливість зосередитись на сприйнятті техносфери на локальному рівні (урбанізація середовища, питання результатів техніко-технологічних процесів, відходів виробництва, зміни або збереження інфраструктури міст, енергоресурси та мережі їх

постачання тощо), друга – на світовому (проблема сировини на міжнародному рівні, природні водні ресурси, кількість питної води, екологічна ситуація в контексті четвертої науково-технічної революції тощо). Обидві проблематики (локального та глобального) потребують стратегій опису нового технічного середовища. Але спочатку ми будемо обговорювати та аналізувати термін техносфера.

Основна частина. Техніка, технічна реальність, інформація про те, як створювати технічні вироби (технології) вже в повній мірі поза людиною. Сама техніка вже створює вироби, створені самою технікою, без участі людини. Техніка та технології виступають як феномен світу, що оточує нас. І для всієї технічної реальності необхідно впровадити термін, потім визначити аспекти та напрями аналізу цього непростого середовища. Останній «створюється» за рахунок інтелектуалізації й в той же час інтелектуалізує нас з вами, формує нове відношення до середовища та до самої техніки. Оскільки більша доля вироблення технічних, технологічних виробів автоматизується, здійснюється без участі людини (бо психомоторні характеристики людини обмежені), показники розвитку технічного середовища тільки набирає обертів. Це свідчить про те, що частина технічного середовища «працює на себе». Ця складова свідчить про роль процесу інтелектуалізації, який зростає та змінює саму людину. Ця частина середовища розвивається більшими темпами, ніж та, яка «працює на людину».

Якщо врахувати, що філософія – це світобачення, то саме цей дискурс має конструювати техніко-технологічні уявлення, державні норми технічних речей, соціально-політичні уяви, комунікативні, естетичні тощо. Ми стаємо свідками більш радикальних змін цього дискурсу, мова йде про управління технікою з боку людини. Останнім часом не в виникає заперечення в тому, що роль людини-оператора, темпи змін вимог до людини-оператора (проблема управління), з одного боку, й темпи зростання можливостей техніки, не рівнозначні. Мабуть треба говорити, про можливості обмежень впливу з боку людини відносно техніки, бо розкрити та репрезентувати усі її фантастичні ресурси в сьогоденні вже не можна, я вже не кажу про майбутнє. Про це говорять не тільки факти нових виробів ракетобудування, машино та автобудування тощо. Реактори Чорнобиля та автоматика Фукусіми свідчать про новий дискурс розуміння технічного середовища. Отже, складний характер середовища показує, що

перед нами новий вид реальності, а його аналіз настільки складний, що потребує особливого типу мислення – системного мислення.

По-перше, необхідними завданням є виявлення та вивчення кожної складової системи. Якщо аналізувати історію людства, зокрема, історію науково-технічних революцій, то напрошується висновок про нову інтелектуальну революцію. Мова йде про формування третьої революції, яка унаочнюється новими техніками мислення, мова йде про зміни психологічного характеру в самій людині. Це, в свою чергу, вказує на невід’ємність формування нової реальності від ментальних та комунікативних процесів, в центрі яких творчість та уява стають загальними науковими методами. Ментальні, комунікативні процеси також змінюються. Сам світ, його онтологія буде визначатися не тільки технікою, приборами, скільки психологією та техніками мислення людини, нового за характером суб’єкта нової реальності. Звідси й вимога до діяльності людини, як до конструкціоністської та інтерпретаційної діяльності. Отже, ми звикли до того, що технічне середовище змінює природу, впливає на екологічні складові тощо. Але сьогодні мова також йде про природу людини: технічна реальність впливає на духовне життя, пріоритети людства починають трансформуватися надзвичайно швидко.

Ми бачимо, що все частіше науковці пишуть про кризи, й частіше ототожнюють їх з процесом деградації. Але усі кризи не можна розглядати як щось негативне, бо більша їх кількість, якщо використати метафору, «випробовують» людство. Це виклик на свого роду зміни у формах життєдіяльності та у розумінні нових дискурсів.

По-друге, вкрай необхідно обґрунтувати використання терміну *техносфера*. Терміни сучасної науки, філософії, які необхідні для вираження певних реалій, різновидів знань, оточуючої дійсності, потребують обговорення. Будь-яке поняття є конкретно-узагальненим, синтезом загального та одиничного, особливого. Утворення їх – це складний процес, який, починаючи з Сократа, постійно присутній в історії філософії. Цей продукт мислення не має спонтанного характеру, хоча іноді ознаки спонтанності дають можливість формувати суттєві характеристики речей. Терміни повинні характеризуватися однозначністю так широким обсягом вживання.

В найбільш узагальненому аналізі літератури, в якій звертаються до цього терміну, ми бачимо його порівняння із техногенним середовищем. Якщо дати попереднє визначення, то техносферою

називають техногенне середовище, яке має глобальність та системні характеристики. Багато з науковців пропонують терміни, які поєднують в єдине ціле антропологічне та технічне. Наприклад, Буровський А.М. вводить термін «антропогеосфера» [1, с.49], підкреслюючи глобальний характер людської діяльності. Він вважає, що біосферна стадія розвитку планети завершилась. За його думками, людина визначає ходу екологічних та енергетичних процесів, а великі об'єми живого та неживого їства набули нових фізичних та хімічних ознак. Н.В. Попкова, наприклад, вважає, що звернення до нього претендує на «глобальність свого змісту, хоча, як правило, використовуються без точного визначення смислу та розкриття співвідношення з іншими» [2, с. 49]. Ми нагадаємо, що О. Тоффлер почав звертатися до цього терміну, характеризуючи так звану «третю хвилю» розвитку людської цивілізації вже на початку 90-х років ХХ століття [3;4]. Отже, в загальному підході, людське середовище, світ, створений людиною у взаємодії з природою отримує такі назви, як наукосфера, раціосфера, інфосфера, соціосфера, ноосфера, етносфера, агросфера, екосфера, урбаносфера, інтернетсфера тощо.

Виникають наступні запитання. Чому саме йде звернення до терміну «сфера»? Чому саме він стає таким необхідним? Перша відповідь, що приходиться до розуму – термін віддзеркалює новий віток нашого з вами розвитку. Але чому саме ми звертаємось до терміну *сфера*? Чи буде таке звернення спиратися на філософську традицію? Чи це тільки науковий термінологічний рядок?

Ми будемо орієнтуватися в наших розвідках на сферичну антропологію як методологічну базу для обґрунтування необхідності саме цього терміну і філософського напрямку. Сферична антропологія П. Слотердайка дає нам не тільки методу тлумачення терміну «техносфери», але й роз'яснює його необхідність, бо спирається на загально філософські підходи з приводу його використання в філософії. Його відома робота «Сфери» присвячена аналізу концепції сфери у західноєвропейській інтелектуальній традиції [5]. Він нагадує нам, що символ сфери є одним із значущих та розповсюджених образів західноєвропейського типу мислення.

Треба зауважити, що антропологія П. Слотердайка формувалась під впливом філософії життя Ф. Ніцше, проекту «Буття та час» М. Гайдегера. П. Слотердаjk розглядає «буття у світі» у новому ракурсі: як «буття у просторі» поруч з Іншим. Проект сфери, для нього, – це постійний

процес життя світу поруч із кимось, підкреслюючи тим відсутність стерильності життя і присутність її постійного «зараження». Люди постійно пов'язані між собою на символічному рівні загального кровообігу у просторі перетину. На творчі погляди німецького філософа також вплинули морфологія культур О. Шпенглера, теорія простору Г. Башляра, мережева теорія акторів Б. Латура, філософська антропологія А. Гелена.

Орієнтуючись на сферичну антропологію, ми можемо в якості Іншого взяти технічне середовище, залишаючи усі методологічні припущення П. Слотердайка. Він вказує, що тотальна геометризація буття почалася ще з Античності. Продуктом уяви давньогрецьких філософів був ідеальний шар, куля, яка містила в собі все, що можна було мислити. З одного боку, гіперсфера є межею усяких міркувань про тотальність сущого. В той же час – це ідеальний проект, модель, яка буде реалізованою в так званій наземній глобалізації. При цьому метафізична мрія знаходить деякі наочні підтвердження, відбувається технічна реалізація ідеального плану буття. До того ж сама реальність «виявляє» себе не тільки у чомусь, скільки «між чим-то». Сама людина з її штучним світом органічно вписується в методологію сферичного проекту. Можна припустити, що сама людина – це фон теорії сфер [6, с. 146], бо її ключовою характеристикою є конструювання сфер. А звертаючись до феномену техніки, П. Слотердаjk зауважує, що «у великій техніці немає нічого, що до того було б відсутнім у метафізиці» [5, с. 112]. Саме таке твердження дає можливість досягнути холистичне розуміння реальності, компоненти якої пов'язані сильніше, ніж це можна демонструвати на окремо розглянутих, нехай і багатьох, рівнях. Отже, термін *техносфера* виявляється найбільш адекватним для філософського аналізу технічного середовища нового рівня розвитку.

Тепер про стратегії вивчення філософії техносфери, визначення об'єкту та предмету. На думку Н.В. Попкової, недостатня відрефлексованість філософської термінології, яка віддзеркалює штучний світ і проявляється в протиріччі значень, що пропонуються, приводить до непорозумінню при обговоренні напрямку філософії техносфери. Такі протиріччя пов'язані із багатьма моментами, серед яких і різні цілі дослідження, і різні методи опису та пояснення, фактичний матеріал, його прогнозування щодо розвитку техносфери, рівні управління тощо.

На наш погляд, таке складне середовище потребує особливого настрою: найбільш організованим буде проведення дослідження на

декількох рівнях. Перший має розвиватися, спираючись на предмет дослідження, обґрунтування поля дослідження, стратегії відносно інших підходів тощо. Це методологічний рівень Другий – теоретичний, який буде концентрувати нашу увагу на розробці схем пояснення техногенного середовища, його змін, сутнісні характеристики, структуру та функції. Наступний рівень – емпіричний, в рамках якого досліджується емпіричний матеріал, фактичні елементи. Такий напрямок роботи із технічним середовищем постулює організований характер техногенного середовища. Це припускає функціонування техносфери згідно із об'єктивними закономірностями, які мають віддзеркалитись в теоретичному дискурсі. Це цілісна система, яка існує в просторі глобального масштабу. Тобто мова не йде про локальність. Скоріш постулюється масштабність зростання, нехай і локальних техногенних середовищ, до глобальності, розповсюдження по всій планеті.

Отже мова йде про багаторівневий опис техносфери з різними смисловими структурами. Н.В. Попкова, наприклад, виокремлює наступні смислові простори такого опису: організованість – хаотичність, глобальність – локальність, автономність – дії, що націлені на управління, стремління до еволюції – стремління до гомеостазу. Присутні й такі завдання, як: теоретичний аналіз формування техносфери, виокремлення напрямків такого формування та його опису. Особливо стоїть питання комплексної гуманітарної експертизи [7] тощо.

Діяльність людини – це невід'ємна сутність людини, її характеристика, шлях, що забезпечує її новим світом – світом технічного середовища, технічної реальності. Мова вже йде про її загальний, універсальний характер. Техносфера – це результат штучної реальності, продукт людської активності в галузі техногенної взаємодії людей з матеріальним світом. Поруч з геофізичними, геохімічними, біосферними силами з'являються нові комплекси, які мають значення планетарного характеру. Ця проблема широко представлена в літературі, ми ж приведемо декілька прикладів. Якщо спиратися на Б.І. Кудріна, то на зміни глобального характеру впливають так звані техноценози, на Н.В. Попкову – це технотипи, на Л. Мамфорда – Мегамашини. Отже ми бачимо комплексний аналіз того, з чим ми стикаємося сьогодні вже відверто та відкрито, це вже унаочнюється з кожним кроком розвитку техніки, технологій, науки.

Якщо сьогодні такі терміни, як *екосфера*, *соціосфера*, *ноосфера* набули масового характеру у використанні, обговоренні, то термін *техносфера* ще не набув такого широкого наголосу. Ми знаємо, що концепції дають засоби формування ідеальної дійсності у вигляді теоретичних моделей і пропонують практичні методи, направлені на перетворення об'єкта дослідження. Тому ми приходимо до висновків, що термін *техносфера* повинен не тільки активно використовуватися, але й давати стратегічні висновки щодо вивчення об'єкту та предмету філософії *техносфери*, давати рекомендації відносно опису та структурної композиції *техносфери*, її масштаби, елементи тощо. До того ж філософські концепції *техносфери* потребують не тільки оцінки, але й легітимації цієї реальності, що тягне за собою питання практик, які повинні бути навантажені не тільки технічними, але й комплексними гуманітарними експертизами.

На які філософські концепції ми будемо орієнтуватися? На наш погляд, корисно спиратися на наступний теоретичний матеріал. Концепція коеволюції Н.Н. Моїсеєва, де в центрі уваги координація людства та природи на ґрунті екологічного імперативу. Концепція В.І. Вернадського про *ноосферу*, де досягнення технічного управління глобальними біосферними процесами необхідні для розгляду еволюції не тільки людства, але й самої біосфери. Концепція О. Тоффлера про третю хвилю розвитку людської цивілізації, де *техносфера* стає об'єктивною реальністю. Концепція Л. Мамфорда про технічний зміст людської цивілізації як головного імперативу її існування. Концепція технетики та *техноеволюції* Б.І. Кудріна, який ставить наголос на автономному розвитку технічної реальності, пропонує вивчати закони *техноеволюції* [8].

Корисними будуть також роботи тих авторів, де є визначення *техносфери*. Наприклад, Н. Попкова пропонує наступне: «Цілісність, яка формується як результат технологічного розвитку та трудової діяльності людства, що охоплює матеріальні об'єкти і процеси, які з'явилися в результаті техногенних змін біосфери і геологічних оболонок Землі» [2, с.43]. У О.А. Вороніна – це третя природа [9]. У В.М. Розіна ми читаємо: «Технологія у промислово розвинених країнах поступово становиться тією технічною супер системою (*техносферою*), яку визначає розвиток і формування всіх технічних систем та виробів, а також технічного знання і наук» [10, с.203]. Не можемо не процитувати й Б.І. Кудріна: «Говорячи про нову парадигму технічного сприйняття світу, іншої онтології та епістемології, я маю на увазі: по-перше, технічну реальність, що стала

всезагальною технічною реальністю (перетворення, що здійснилося, біосфери в техносферу) і неможливість існування людини поза і без технічного [8, с.5].

Ми дамо наступне визначення техносфери. Це об'єктивна реальність нового формату, яка має місце в постіндустріальному та інформаційному суспільстві. Вона поєднує в собі біологічні, геологічні, хіміко-екологічні, соціальні, економічні, антропологічні елементи з технічними та технологічними. Отже, техносфері відповідає реальність, що носить інтегрований характер, розвивається коеволюційно відносно усіх складових, хоча технічне та технологічне набуває пріоритетного характеру.

До яких же підходів ми можемо звертатися, розбудовуючи цей напрямок? За основу пропонується взяти дослідження Н.В. Попкової, яка концентрує свою увагу на екоцентристському підході, антропоцентристському та техноцентристському. На наш погляд, усі вони відповідають тим дискурсам, якими характеризується сучасне розуміння техносфери. За допомогою цих структурованих підходів ми дійсно маємо можливість розгорнути розвідки про техносферу в актуальних для сьогодення опціях. Не можна не погодитись і з послідовністю, що підкреслює їх системно-структурну залежність від предмету дослідження. Але, на наш погляд, треба посилити цей ланцюжок такою ланкою, як онтоцентризський підхід, враховуючи розвідки таких філософів, як Тейяр де Шарден, В. Вернадський, М. Гайдеггер, П. Флоренський, Б. Латур, М. Кастальс, Ж. Сімондон, О. Тоффлер, М. Каку, Р. Курцвейль та ін.

Висновки. Сучасна філософія має за необхідно розгорнути розвідки в такому новому напрямку, як філософія техносфери. Обговорення предмету його дослідження, самого терміну «техносфера», напрямків дослідження, розбудова методологічних пошуків становлять одне з проблемних питань сьогодення.

Список літератури: 1. Буровский А.М. Человек из биосферы. Постнеклассическое знание versus классическая экология / А.М. Буровский // Общественные науки и современность. – 1999. – №3. – С. 141-144. 2. Попкова Н.В. Философия техносферы / Н.В. Попкова. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 344 с. 3. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с. 4. Тоффлер Э. Третья волна. / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004. – 781 с. 5. Слотердайк П. Сферы. Том 2: Глобусы / П. Слотердайк. – М. : Наука,

2007. – 1022 с. 6. Сивков Д.Ю. Сферическая антропология П. Слотердайка. Рецензия на трилогию «Сфери» // Вестник Самарской гуманитарной академии. Сер. «Философия», 2011. № 19. – С. 145-154. 7. Дольська О.О. Дієвість сучасної філософії в освітянській практиці / О.О. Дольська // Практична філософія., 2015. – № 1. – С.13-21. 8. Кудрин Б.И. Технетика: наука о технической реальности / Б.И. Кудрин Вып. 49. – М.: Технетика, 2013. – 16 с. 9. Воронин А.А. Периодизация истории и проблема определения техники / А.А. Воронин // Вопросы философии. – 2001. – № 8. – С. 17–29. 10. Розин В.М. Понятие и современные концепции техники / В.М. Розин. – М. : РАН, 2006. – 255 с.

Bibliography (transliterated): 1. Burovskiy A.M. Chelovek yz byosferы. Postneklassycheskoe znanye versus klassycheskaia ekolohiya / A.M. Burovskiy // Obshchestvenne nauky y sovremennost. – 1999. – №3. – S. 141-144. 2. Popkova N.V. Fylosofiya tekhnosferы / N.V. Popkova. – М. : Yzd-vo LKY, 2008. – 344 s. 3. Toffler Э. Revoliutsyonnoe bohatstvo / Э. Toffler. – М. : AST : AST MOSKVA : PROFYZDAT, 2008. – 569 s. 4. Toffler Э. Tretia volna. / Э. Toffler. – М. : AST, 2004. – 781 s. 5. Sloterdaiк P. Sfery. Tom 2: Hlobusy / P. Sloterdaiк. – М. : Nauka, 2007. – 1022 s. 6. Syvkov D.Iu. Sferycheskaia antropologiya P. Sloterdaiка. Retsenzыia na trylohiyu «Sfery» // Vestnyk Samarskoi humanyarnoi akademy. Ser. «Fylosofyia», 2011. № 19. – S. 145-154. 7. Dolska O.O. Diievist suchasnoi filosofii v osvitianskii praktytsi / O.O. Dolska // Praktychna filofofiia., 2015. – № 1. – S.13-21. 8. Kudryn B.Y. Tekhnetyka: nauka o tekhnyncheskoi realnosity / B.Y. Kudryn Выр. 49. – М.: Tekhnetyka, 2013. – 16 s. 9. Voronyn A.A. Peryodyzatsyia ystoryy y problema opredelenyia tekhnuky / A.A. Voronyn // Voprosy fylosofyy. – 2001. – № 8. – S. 17–29. 10. Rozyn V.M. Poniatyе y sovremennыe kontseptsyy tekhnuky / V.M. Rozyn. – М. : RAN, 2006. – 255 s.

О.О. Дольська

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНОСФЕРИ: ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ

Розвідки розгортаються навколо питання, чому саме техносфера вдало характеризує те середовище, в якому живе людство ХХІ століття. Підіймається питання про значення терміну "сфера" в історії філософської

ГУМАНІТАРНА ОЦІНКА ТЕХНІКИ Й ТЕХНОЛОГІЙ: ПРОТИРІЧЧЯ
ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

думки. Дається визначення терміну «техносфера». Пропонуються підходи вивчення «філософії техносфери».

Ключові слова: сфера, техносфера, філософія техносфери.

O. Dolska

PHILOSOPHY TECHNOSPHERE: BACKGROUND AND STUDY
APPROACHES

Intelligence deployed around the question why Technosphere successfully describes the environment in which mankind lives XXI century. Mounts question of the meaning of the term "scope" in the history of philosophical thought. We give definition of "technosphere". Approaches study "philosophy technosphere".

Keywords: sphere, technosphere, philosopher technospher

О.А. Дольская

ФИЛОСОФИЯ ТЕХНОСФЕРЫ: ОБОСНОВАНИЕ И ПОДХОДЫ
ИЗУЧЕНИЯ

Поиски разворачиваются вокруг вопроса, почему именно техносфера так удачно характеризует тот окружающий нас мир, в котором живет человечество XXI века. Поднимается вопрос о значении термина «сфера» в истории философской мысли. Дается определение термину «техносфера». Предлагаются подходы изучения «философии техносферы».

Ключевые слова: сфера, техносфера, философия техносферы.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

1:501:316.4

*Коломак О. І.
м. Харків, Україна*

СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСУ ХІМІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні – час стрімкого розвитку і форсованого впровадження наукових досягнень, розробок, технологій і при цьому перехід до інформаційного суспільства. До того ж в житті людини з'явилася нова форма реальності – віртуальна [1], а людство, на думку У. Бека: «живе в суспільстві ризику – суспільстві, що живе в страху перед загрозливою самій собі цивілізацією і безпорадності» [2]. Небезпеки сьогодні - небезпеки від яких немає можливості закритися, відгородитися і зробити вигляд, що проблема далеко і не з Вами - глобальні проблеми. Такий темп і зростаюча ціна помилкових рішень змушує задуматися і викликає потребу у компенсаторній реакції – гуманітарній експертизі, яка є сучасною версією ідеалу давніх греків: Рівновагою.

Європейська епоха Просвітництва подарувала світові цілу армію солдат освіти вчених і винахідників, освітян і просвітителів, які дарували знання людям, будучи авторитетами, задавали моделі культури, поведінки, моделі відношення до уявлень соціального життя, формували базові ціннісні установки, стиль і спосіб життя. Революція в області комунікацій і інформації визначила зміну світогляду.

Однією із значущих характеристик сучасного суспільства є розширення технологічних можливостей і сфери впливу засобів масової інформації. Сьогодні армію Просвітництва потіснили засоби мас-медіа, займаючи основну роль у формуванні громадської думки, як на рівні спільноти, групи, так і на рівні особистості. Ступінь довіри до мас-медіа дуже високий, тому можна сказати, що це віртуальна гілка влади, вплив якої на суспільство і особистість виявляється незрівнянно більший ніж вплив інших соціальних інститутів.

Роль засобів масової інформації (ЗМІ) дуже неоднозначна. З одного боку, вони відкривають перед людиною широкі можливості долучення до світової інформаційної картини, досвід людини розширюється в глобальному масштабі. З іншого – здатність ЗМІ

конструювати нову фрагментарну реальність, часом дуже далеку від істини, при цьому підносити її спрощено, зрозуміло і зручно, створюючи ілюзійне і міфологічне сприйняття світу. Міфологія масового споживання, егоїзму, спрощення та розваги, агресивно насаджуються ЗМІ, руйнуючи духовний світ особистості, домінуючи, оскаржуючи і підмінюючи основоположний фундамент закладений школою, університетом, науководослідною спільнотою. На думку Н. Лумана, пізнавальні здібності людини не можуть вловити різницю між обставинами існування і осягнення об'єктів: «Ми опираємося впливу медіа, підозрюючи, що нами маніпулюють, але по суті це нічого не змінює, тому що знання, отримані нами з мас-медіа, немов самі собою складаються в замкнутий каркас, елементи якого зміцнюють один одного» [3]. Наслідок цього – розрив межі між побутовим і науково-інституціональним, професійним використання відкриттів, розробок в тому числі і хімічних. Важливою для розуміння цієї думки є позиція У. Ліппмана, який у своїй роботі "Громадська думка" вказує на те, що «необхідною умовою існування пропаганди є бар'єр між суспільством і подіями» [4]. ЗМІ можуть маніпулювати висвітленням і інтерпретацією подій і фактів, оскільки суспільство відгороджене від цих подій, а ЗМІ виступають в якості єдиного каналу отримання інформації про них - без посередників.

Сьогодні в більшій частині товарів, які ми купуємо щодня, присутні дешеві, і погано перевірені хімічні речовини масового виробництва (у складі продукту вони позначаються в формі різних Е, а також словами ідентичний натуральному, підсилювач смаку, підсилювач кольору і т.д.). Ціна цих продуктів, здавалося б, не надто висока, але ... часом за свою безпечність і довірливість ми платимо ціною свого здоров'я, а іноді – життя.

Наша їжа, препарати, що застосовуються в саду і для догляду за домашніми вихованцями, засоби особистої гігієни, а також для прибирання приміщень містять шкідливі для здоров'я компоненти.

В даний час вчені всього світу б'ють на сполох щодо шкідливого впливу хімічних речовин, з якими ми стикаємося щодня. Небезпеку становлять не тільки будь-які конкретні речовини, але постійно з'являються факти, які свідчать про те, що суміші хімікатів часто діють найнесподіванішим чином. Вони також можуть, вступаючи в реакцію, виробляти абсолютно нові сполуки, небезпечні для здоров'я. Саме через

таких продуктів харчування і домашніх засобів ми щодня ведемо хімічну війну з власним організмом.

На даний момент вживається більше 70000 реактивів, причому щорічно на ринок потрапляє не менше 1000 нових препаратів; 43% з них взагалі не проходило жодної перевірки, а повна інформація про безпеку тої чи іншої речовини є не більше ніж для 7% реагентів. Відомості про безпеку речовин, що входять до складу засобів для чищення доступні не більше ніж для чверті загального їх числа.

Найгірше, що ми дозволили себе переконати в тому, що нездорові умови існування є нормальною частиною людського буття. Виробники за допомогою ЗМІ переконали нас, що потенційно небезпечні хімічні речовини в їх продукції використовуються в незначних кількостях, спираючись на вельми недостовірні факти. Ми щодня стикаємося з різними реагентами. Кожен з них містить «незначну» кількість тих же самих реагентів. Складіть їх разом - і потенційний підсумковий вплив вийде дуже високим.

Вибір товарів, нав'язаний нам, обумовлений впливом все більш зростаючого темпу життя. З одного боку, хімія, яка зробила зручніше існування людини в такому темпі, здається справжнім дивом. Але з іншого боку - кожен такий продукт має і зворотний бік. Людство платить дуже високу ціну, про яку пам'ятатимуть усі наступні покоління. Така продукція згубно впливає на стан нашого здоров'я і здоров'я наших дітей. З тих пір, як ми почали користуватися цими «благами» наш контакт з потенційно токсичними речовинами зріс багаторазово. Хімічні розробки і хімічні виробництва багаторазово посилюють глобальні проблеми і страхи суспільства ризику, активізуючись на макро і мікро рівнях.

«У суспільстві ризику люди досягають солідарності в спробі уберегти себе від отруйних речовин і позбавитися від небезпеки» [2].

Необхідність введення в практику системи гуманітарної експертизи, яка дозволяє оцінювати можливі наслідки прийнятих рішень для розвитку особистості і людства в цілому - це веління нашого часу. Насильство над людиною, негативний вплив на його волю і свідомість сьогодні приймають нові масштаби. Гостро стоїть проблема соціальної безпеки. «В умовах інтенсивної трансформації сучасного суспільства, гострих міжкультурних і соціальних напружень вирішальним виявляється облік горезвісного "людського фактора", духовного досвіду і мотивації,

розвиненості "людського капіталу", інтенсивності соціальних інвестицій» [3].

Гуманітарна експертиза дозволяє оцінити можливості реалізації принципу гуманітарності: формує цілісне уявлення про дійсність, сприяє формуванню зрілого ставлення до дійсності, на підставі ціннісних позицій, розвиває здатність до культурної самоідентифікації, а також прагнення до інтерпретації явищ сучасного життя.

Сьогоднішній реалії докорінно змінюють зміст наукових, технологічних, в тому числі і хімічних досягнень. Творець і творіння помінялися місцями - людина стає залежною від штучної реальності. У процесі наукового пошуку людина сама опиняється в якості піддослідного "полігону" випробування нововведень, спрямованих на зміни його здоров'я, формування нових фізичних і фізіологічних якостей. Це положення породжує безпрецедентні етичні проблеми, що постають перед наукою і технологією. Настала необхідність змінити характер мислення з орієнтиром на широке, системне мислення, а не на фрагментарне. З цього приводу О. Тоффлер: «Друга хвиля цивілізації розширила нашу здатність розчленовувати проблему на її складові: вона рідше нагороджує нас за здатність зібрати частини знову в єдине ціле. Більшість людей більш впевнені в аналізі, ніж в синтезі. Це одна з причин того, чому наше уявлення про майбутнє (і про нас в цьому майбутньому) так фрагментарне, безсистемне – і неправильне. Постараємося мислити широко, а не вузькоспеціально. Я упевнений, що сьогодні ми стоїмо на порозі нової ери синтезу» [5]. Тому саме сьогодні виникла потреба у нових фахівцях і науковцях, які в собі поєднують фах інженера, філософа, аналітика, які орієнтуються в своєму світобаченні на науковий досвід в одночас із сучасними науковими досягненнями, на сучасні техніки мислення, на загальнолюдські цінності і потреби. Тобто сучасний, новий фахівець – це експерт із науково-філософським світоглядом. Саме у час медіократії (Режі Дебре розмовляє о «медіакратії») – у час влади ЗМІ – всезагального доступу до книг, праць, текстів, останніх досягнень наукової думки, перероблених, спрощено-інтерактивних, адаптованих не вистачає синтезу, оцінок і критеріїв людяності фахівців, що вміють працювати на ґрунті філософських узагальнень, маючи при цьому глибинні знання з фаху. Ю. Габермас наголосив на такому: «Філософія у своїй ролі інтерпретатора, у якій вона здійснює опосередкування між знанням експерта і повсякденною практикою, що потребує орієнтації, може використовувати це знання і

сприяти тому, щоб доводити до свідомості існуючі деформації життєвого світу» [6].

Б. Латур зазначає: «Ми самі є гібридами, абияк влаштувалися всередині наукових інститутів, ми - полуінженери, полуфілософи, третій стан наукового світу, ніколи не прагнули до виконання цієї ролі, - зробили свій вибір: стали описувати заплутаності всюди, де б їх не знаходили» [7].

Не можна зрозуміти хід розвитку техніки, технології, наукового знання, сучасного суспільства без сучасного аналізу сучасними фахівцями – гуманітарної експертизи. Без гуманітарної експертизи неможливо прогнозувати наслідки компромісів, на які ми йдемо заради зручностей і темпу сучасного життя.

Список літератури: 1. Дольская О. А., Голозубов А. В., Городыская О. Н. Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования : монография / О. А. Дольская, Голозубов А. В., Городыская О. Н. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2016. – 216 с. 2. Бек У. Общество риса. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс – Традиция, 2000. – 384 с. 3. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман. – М.: Практика, 2005. 4. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман; пер. с англ. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с. 5. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер – М.: Издательство АСТ, 2004, - 781 с. 6. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. Розділ 1. Повернення до метафізики? / Ю. Габермас // Філософія освіти: науковий часопис. – 2010. - №1-2(9) / Ін-т вищої освіти АПН України, Нац. Пед. Ун-т імені М. П. Драгоманова, Укр. Акад. політ. Наук. – Київ: Вид-во НТУ імені М. П. Драгоманова. – С. 67-102. 7. Латур Б. Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии / Б. Латур – Санкт-петербург: Изд-во Европейского университета, 2006. - 403 с. 8. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман – М.: Логос, 2002. – 390 с. 9. Нейсбит Д. Мегатренды / Д. Нейсбит; пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с. 10. Тульчинский Г.Л. Смысл и свобода. Новый здвиг гуманитарной парадигмы / Г. Л. Тульчинский – Нью-Йорк, 2000. 11. Тульчинский Г.Л. Постчеловеческая персонология. Новые перспективы свободы и рациональности / Г. Л. Тульчинский. – Санкт-петербург: Алетейя, 2002. 12. Ожерельев Д. И. Формирование научного мировоззрения в преподавании химии / Д. И. Ожерельев. – М.:, 1982. 13. Жданов Ю.А. Критерий практики в химии / Ю.А. Жданов // Практика – критерий

истины в науке. – М., 1960. – С. 181-215. 14. Жданов Ю.А. Естествознание и гуманизм / Ю.А. Жданов // Природа. – М., 1962. – N 5. – С. 7-12.

Bibliography (transliterated): 1. Dol'skaja O. A., Golozubov A. V., Gorodyskaja O. N. Chelovek v sovremennom mire: na puti k novoj paradigme obrazovaniya : monografija / O. A. Dol'skaja, Golozubov A. V., Gorodyskaja O. N., Har'kov: NTU «HPI», 2016, 216 p. 2. Bek U. Obshchestvo risa. Na puti k drugomu modernu / U. Bek; per. s nem. – Moscow, Progress – Traditsiya, 2000. – 384 p. 3. Luman N. Real'nost' massmedia / N. Luman. – Moscow, Praxis, 2005. 4. Lippman U. Obshchestvennoe mnenie / U. Lippman; per. s angl. – M.: Institut Fonda «Obshchestvennoe mnenie», 2004. – 384 p. 5. Toffler E. Tret'ya volna / E. Toffler – Moscow, Publ. AST, 2004, - 781 p. 6. Habermas Yu. Postmetafizyčne myslennya. Rozdil 1. Povnennya do metafizyky? / Yu. Habermas / Filosofiya osvity: naukovyy chasopys. – 2010. – Vol. 1-2(9) / In-t vyshchoyi osvity APN Ukrayiny, Nats. Ped. Un-t imeni M. P. Drahomanova, Ukr. Akad. polit. Nauk. – Kyiv: Vyd-vo NTU imeni M. P. Drahomanova. – pp. 67-102. 7. Latur B. Novogo vremeni ne bylo. Esse po simmetrichnoy antropologii / B. Latur – Sankt-peterburg: Publ. Evropeyskogo universiteta, 2006. - 403 p. 8. Bauman Z. Individualizirovannoe obshchestvo / Z. Bauman – Moscow, Logos, 2002. – 390 p. 9. Neysbit D. Megatrendy / D. Neysbit; per. s angl. – Moscow, OOO «Publ. AST»: ZAO NPP «Ermak», 2003. – 380 p. 10. Tul'chinskiy G. L. Smysl i svoboda. Novyy zdvig gumanitarnoy paradigmy / G. L. Tul'chinskiy – N'yu-York, 2000. 11. Tul'chinskiy G.L. Postchelovecheskaya personologiya. Novye perspektivy svobody i ratsional'nosti / G. L. Tul'chinskiy. – Sankt-peterburg: Aleteyya, 2002. 12. Ozherel'ev D. I. Formirovanie nauchnogo mirovozreniya v prepodavanii khimii / D. I. Ozherel'ev. – Moscow, 1982. 13. Zhdanov Yu.A. Kriteriy praktiki v khimii / Yu.A. Zhdanov // Praktika – kriteriy istiny v nauke. – Moscow, 1960. – pp. 181-215. 14. Zhdanov Yu.A. Estestvoznaniye i gumanizm / Yu.A. Zhdanov // Priroda. – Moscow, 1962. – Vol. 5. – pp. 7-12.

О. І. Коломак

СВІТОГЛЯДНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСУ ХІМІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Осмыслення проблеми адаптації людини до ним же створюваному світу і більш того, до себе самого, перетвореному впливом науково-технічного прогресу призводить людство до усвідомлення серйозності

ГУМАНІТАРНА ОЦІНКА ТЕХНІКИ Й ТЕХНОЛОГІЙ: ПРОТИРІЧЧЯ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

потенційних загроз і ризиків. Сьогодні не викликає сумнівів необхідність прогнозування можливих негативних наслідків будь-якого новаторства, в тому числі і хімічних розробок. Механізмом виявлення перспективи потенційних загроз для людини стає гуманітарна експертиза.

Ключові слова: гуманітарна експертиза, засоби масової інформації, хімічні речовини, науково-технічний прогрес, негативний вплив, ризики.

О. Kolomak

IDEOLOGICAL DIMENSION OF MODERN SOCIETY CHEMICALS

Understanding the human problems of adaptation to them as the created world and, moreover, to itself, transformed the impact of scientific and technological progress leads humanity to realize the seriousness of the potential threats and risks. Today there is no doubt need to anticipate possible negative consequences of any innovation, including chemical development. The mechanism for identifying the prospects of potential threats to human becomes human expertise.

Keywords: humanitarian expertise, means of mass media, chemicals, scientific and technological progress, the negative impact, risks

О.И. Коломак

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРОЦЕССА ХИМИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Осмысление проблемы адаптации человека к им же создаваемому миру и более того, к себе самому, преобразованному воздействием научно-технического прогресса приводит человечество к осознанию серьезности потенциальных угроз и рисков. Сегодня не вызывает сомнений необходимость прогнозирования возможных отрицательных последствий любого новаторства, в том числе и химических разработок. Механизмом

виявлення перспективи потенціальних угроз для человека становиться гуманитарная експертиза.

Ключевые слова: гуманитарная експертиза, средства массового информации, химические вещества, научно-технический прогресс, негативное влияние, риски.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 373.2.015.31.17.022.1

*Курносова К. В.
м. Мелітополь, Україна*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

“Дитина – це дзеркало морального життя батьків”
В. Сухомлинський

Стратегія розвитку дошкільного виховання на сучасному етапі спрямована на виконання положень Закону України “Про дошкільну освіту”, концептуальних засад Базового компонента дошкільної освіти, завдань Концепції дошкільного виховання в Україні та державних національних програм “Освіта” (“Україна ХХІ століття”, “Діти України”), основу яких становить забезпечення належного розвитку, вихованості та навченості дитини перших шести років життя.

Одним з найактуальніших в різних сферах нашого буття, постає питання про моральність кожної людини. Що потрібно зробити, щоб зберегти сьогоднішнє і майбутнє покоління від аморальності, бездуховності? Як ефективно реалізувати функції виховання і навчання дітей?

Формування моральних якостей особистості на основі загальнолюдських цінностей, соціально орієнтованої мотивації, гармонійності інтелектуальної, емоційної і вольової сфер розвитку особистості – одна з найголовніших виховних завдань [7].

Моральне виховання, зливе в цілісному педагогічному процесі з фізичним, розумовим, трудовим і естетичним вихованням, дає можливість формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Моральне виховання здійснюється в процесі всієї життєдіяльності особистості, з урахуванням віку і того середовища, яка впливає на ціннісні орієнтації людини. Починати формувати у дитини моральні якості необхідно якомога раніше.

Шляхи формування моральних якостей дошкільнят мають свою специфіку при організації спеціальної роботи з морального виховання, формуванню у них морального досвіду в колективному житті, в спілкуванні, у спільній діяльності, при формуванні дружніх взаємин.

Моральне виховання відбувається завдяки цілеспрямованим педагогічним впливам, ознайомленню дитини з моральними нормами поведінки в процесі різної діяльності, що має морально-ціннісну значимість. Все це є для дитини своєрідною школою, де вона набуває досвід моральних відношень, засвоює правила поведінки, елементарну культуру діяльності, що має значення в організації навчальної праці в школі, культуру мови, і, головне, у неї формується емоційно-моральне ставлення до навколишнього світу [7].

Вимоги дорослих повинні кликати дитину “вгору” по східцях морального змушнення. Малюків двох-трьох років вчать позитивному спілкуванню на основі почуттів доброзичливості, вмінню грати поруч з дітьми, ділитися з ними іграшками. Уже на цьому віковому етапі треба домагатися, щоб елементарні моральні поняття виражалися в прагненні слідувати вказівкам дорослого.

У три-чотири роки дитині доступні деякі нескладні норми організованого поведінки. Наприклад, не заважати оточуючим криком і шумом. Вчимо дітей, як поводитися, не порушуючи нормального перебігу життя в групі, як вести себе вдома, щоб не заважати відпочивати або займатися старшим, в громадських місцях не кричати, не розмовляти голосно, не штовхати перехожих. У дітей цього віку виховують вміння дружньо грати з однолітками, при необхідності поступатися їм, ділитися іграшками, проявляти до них турботу.

У дітей чотирьох-п'яти років зростають можливості в прояві гуманних почуттів і позитивних взаємовідносин. Саме в цей період у дітей формують навички колективної поведінки. П'ятирічні діти здатні оцінювати свої і чужі вчинки. Щоб розвивати цю якість, дорослі формують

у дітей сприйнятливості до позитивних прикладів і негативне відношення до поганих. Вони спонукають їх до оціночних суджень про власну поведінку: “Я вів себе добре”, або: “Я образив свого товариша, це погано”, або “Своїм вчинком я засмутив дорослого”. Дитина відчуває сором за те, що не виправдала думки дорослого, образила товариша, сказала неправду, не виконала обіцянку і т.д.

До кінця старшого дошкільного віку у дітей проявляється ще більш висока усвідомленість вчинків. У цей період дорослі намагаються пробудити в них критичне ставлення до того, що не дозволено, використовувати ситуації, коли дитина може дати оцінку власним діям: “Як ти вважаєш, чи правильно ти вчинив?”, “Відмовився допомогти мамі – це добре?”, “Як ти думаєш вчинити в цьому випадку? Чому?”, “Як би ти поступив на місці цього хлопчика?”, “Що сказав би твій товариш про твій вчинок?” і т.д. Цим самим ми виховуємо моральну свідомість і мотиви поведінки, якими дитина повинна керуватися у відповідних ситуаціях [6].

У період старшого дошкільного віку, коли поняття “можна” і “не можна”, “добре” і “погано” сприймаються вже осмислено, необхідно домагатися, щоб дитина дотримувалася основних правил поведінки як в присутності дорослих, так і в їх відсутність. Це набуває особливого значення у зв'язку з тим, що незабаром діти підуть до школи, де від них буде потрібна більша самостійність в поведінці і спілкуванні з дорослими і однолітками і на уроках і в повсякденному житті. Якими установками при цьому буде керуватися дитина, залежить від рівня її моральної вихованості.

У цей період у дітей формують відповідальність за власну поведінку, організованість, почуття товарищескості, взаємодопомогу, доброзичливість, тобто, ті якості, які допомагають моральній орієнтації в суспільстві людей. Ось чому особлива увага приділяється розвитку громадських навичок, вмінню дотримуватися норм поведінки в колективі, зважати на думку однолітків, а при необхідності відстоювати своє право в коректній формі без сварок і конфліктів [6].

Дорослі сприяють прояву дітьми турботи про оточуючих, вбачаючи в цьому витоки дружніх, товариських відносин. Потрібно навмисно використовувати будь-яку ситуацію, яка ставить дитину перед необхідністю підкорятися правилам життя в колективі, піклуватися один про одного: “Допоможи своєму товаришеві”. Приніс з дому нову іграшку –

“покажи її і дай пограти з нею всім хлопцям” і т.д. Так поняття, “моє” розширюються до розуміння “ми”, “наше”.

Не можна забувати про виховання у дітей самостійності, звички до трудових зусиль, ощадливості, акуратності, вміння помічати не порядок і усувати його за власною ініціативою. Дитина повинна розуміти, що в кожному році вкладено працю людей, і тому вона зобов’язана дбайливо відноситись до громадського майна, до всього, що оточує її: в будинку, на вулиці, у громадських місцях, і відповідно поводитися, як майбутній творець і громадянин [5].

Такий багаж моральних уявлень дітей, на кожному віковому етапі. У зв’язку з цим перед педагогами і батьками стоїть завдання такої організації морального виховання дітей, при якому у дитини починають формуватись моральна самостійність, активне відношення до життя, громадська спрямованість мотивів поведінки, емоційно усвідомлене позитивне ставлення до навколишнього середовища.

Формуванню моральної самостійності сприяють правила, вони є для дітей орієнтиром, за допомогою якого вони обирають потрібні форми поведінки. Завдяки правилам кожна дитина усвідомлює, осмислює, як вести себе з дорослими і однолітками, вдома і в дитячому закладі, на вулиці і в громадських місцях.

Правила вводять поступово, в природних ситуаціях, з урахуванням віку дітей.

Разом із засвоєнням основних правил дітям роз’яснюють інші, які конкретизують і доповнюють вже їм відомі, наприклад: “Як поводитися за столом”, “Як поводитися на вулиці, в транспорті”, “Правила пішохода”, “Як поводитися під час розмови з дорослими”, “Правила дружньої гри”, “Правила дружньої роботи”, “Правила ввічливості” і ін.

Вводячи будь-яке правило, дорослі пояснюють його зміст. Якщо діти розуміють його необхідність і знають, як його виконувати, то вони швидше оволодівають потрібними способами поведінки.

Недостатньо лише познайомити дітей з правилом, корисно ще й показати способи його виконання. Коли діти все це засвоять, вони зрозуміють, що означає вимога добре поводитися. Таким чином, показ в поєднанні зі словом допомагає зрозуміти дитині, що від неї хочуть.

Важливо, щоб засвоєння правил вимагало від старших дітей моральної напруги, зусиль волі, стриманості і постійного елементарного самоконтролю; щоб дитина як би приміряла і порівнювала свої дії з тим,

що наказано правилом. Це розвиває в неї самосвідомість, вміння оцінювати свою поведінку.

Необхідно дорослим звертатися до знайомих потішок, використовувати влучні порівняння з улюблених дитячих художніх творів. Наприклад, таких, як “Мойдодир”, “Федорине горі” К. Чуковського, “Дівчинка замуранка” А. Барто, “Що таке добре і що таке погано?” В. Маяковського, “Невмійка” Я. Якіма та ін. Добре впливають на дітей домісія сказані жарти, примовки, приказки, загадки. Діти легко запам’ятовують їх і часто самі вживають “Коли я їм – я глухий і німий”, “Закінчив діло – гуляй сміло”, “Нудний день до вечора, коли робити нічого”.

Дітям середнього і старшого дошкільного віку необхідно розкривати моральний сенс окремих правил. Вони вже здатні зрозуміти, що правила необхідно виконувати, так як в них передбачається повага до праці дорослих (“Витер ноги, прибрав за собою, – значить, поважаєш працю няні”), повага до спокою, зручності, відпочинку оточуючих (“Не можна голосно розмовляти або грати в галасливі ігри там, де читають, займаються або відпочивають, – це значить проявляти неповагу до людей”) і т.д. Потрібно допомогти дітям усвідомити, чому вихована людина поступає так, а не інакше. Роз’яснити що, наприклад, привертати увагу оточуючих непристойно, що не добре, йдучи по вулиці, стрибати, штовхатися, загороджувати тротуар зустрічному потоку пішоходів. Це доставляє людям незручність. Така поведінка – ознака невихованості і неповаги до оточуючих. А той, хто не вміє з повагою ставитися до інших, ніколи не може розраховувати на повагу до себе [3].

Ступінь усвідомлення правил поведінки дітьми багато в чому залежить від того, як їх обґрунтовують. Можна так: “При вході в спальню поведіться тихо”. Але можна інакше: “За стінкою вашої спальні знаходяться малюки. Коли ви входите в свою спальню, поведіться тихо, не забувайте, що маленькі вже сплять”.

У першому випадку вимога категорична, вона не викликає у дитини роздумів, у другому випадку розрахована на більш високу усвідомленість. Звідси, природно, відповідальність дітей за власні вчинки підвищується: вони поставлені перед необхідністю рахуватися зі зручностями оточуючих, щоб допомогти усвідомити вимоги дорослих, корисно оцінювати вчинки дітей: “Поступив за правилами – добре”, “Поступив проти правил – погано”.

Похвала і осуд, як полюсні оцінки, допомагають їм відрізнити хороше від поганого, так оцінюючий вплив показує вчинки з моральних позицій, змушуючи дитину відчувати або задоволення і бажання поступати так само, або незручність, сором за негарну поведінку.

Осуд і похвала конкретизують поняття “що таке добре” і “що таке погано”. Корисно щоб оцінка містила такі визначення, як “добрий”, “ввічливий”, “попереджувальний”, “скромний”, “акуратний”, “вихований”. Наприклад: “Вова передбачний хлопчик, зауважив, що Ірина Вікторівна, несе важкі предмети і він допоміг їй”. Так поводяться “виховані люди”.

Потрібно намагатися довести до свідомості дітей поняття “уважний”, “добрий”, “чуйний” і т.д. Наприклад: “Добре бути передбачним, як Вова. За це люди завжди вдячні. А проявити люб’язність – це значить зрозуміти, якої допомоги потребує людина і вчасно запропонувати їй допомогу, не чекаючи, коли вона звернеться з проханням”. Або “уважним”, “чуйним” називають того, хто вміє послівчувати і намагається допомогти. Так і вчинила сьогодні Марина. Вона побачила, що у новенького хлопчика не виходить зав’язати шарф, запропонувала йому свою допомогу”.

Коли такі оцінки поведінки діти отримують в конкретних життєвих ситуаціях, то ці оцінки стають особливо дохідливими.

Все це ще раз переконує нас, що перші моральні уявлення і перші враження, отримані в дошкільні роки, залишають слід на все життя і борг старших – з терпінням і любов’ю ліпити характер майбутньої людини, щоб інтелектуальний й емоційний її розвиток був гармонійним [3].

Формування моральної поведінки в дошкільному віці відбувається різними шляхами. Процес засвоєння моральних понять здійснюється в дошкільному віці не тільки від приватного, конкретного до більш загального розуміння морального змісту ситуацій. У спілкуванні з однолітком дитина проводить більшість свого часу. У процесі становлення дитячого колективу вона засвоює моральні поняття спочатку в категоріальній формі, поступово уточнюючи і наповнюючи їх конкретним змістом, що, безсумнівно, прискорює процес їх формування. Її вчинки, взаємини з однолітками носять вже не безпосередньо емоційний характер, а починають опосередковано і регулюватися моральними нормами.

Список літератури: 1. Духовно-моральне і громадянське виховання дітей дошкільного віку / Упоряд. : Т. М. Анікіна,

Г. В. Степанова, Н. П. Терентьєва. : УЦ “Перспектива”, 2012. – 248 с.
2. Зеленова І. М., Цивільно-патріотичне виховання дошкільнят. / І. М. Зеленова, Л. Є. Осипова – М. : “Видавництво Скрипторій 2003”, 2010. – 96 с. 3. Ковальова Г. А. Виховання маленького громадянина: Практичний посібник для працівників дошкільних навчальних закладів. / Г. А. Ковальова – 2-е вид., випр. і доп. – М. : АРКТИ, 2004. – 80 с.
4. Маханева М. Д. Морально-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку. / М. Д. Маханева – 2-е вид., випр. і доп. – М. : АРКТИ, 2005. – 72 с. 5. Морально-патріотичне виховання старших дошкільників: цільової творчий практико-орієнтований проект / авт.-упоряд. Н. Н. Леонова, Н. В. Неточасва. – Волгоград: Вчитель, 2013. – 103 с.
6. Народна культура і традиції: заняття з дітьми 3-7 років / авт.-скл. В. Н. Косарева. Волгоград: Вчитель, 2013. – 166 с. 7. Петрова В. І. Моральне виховання в дитячому садку. Програма та методичні рекомендації. / В. І. Петрова, Т. Д. Стільчик – М. : Мозаїка-Синтез, 2006. – 72 с. 8. Рівіна Є. К. Знайомимо дошкільнят з сім'єю і родоводом. Посібник для педагогів і батьків. Для роботи з дітьми 2-7 років. / Є. К. Рівіна – М. : Мозаїка-Синтез, 2008. – 128 с. 9. Соломеникова О.А. Радість творчості. Ознайомлення дітей 5-7 років з народним і декоративним мистецтвом. Програма дошкільного навчання / О. А. Соломеникова. – 2-е вид., випр. і доп. – М. : Мозаїка-Синтез, 2006. – 168 с.

Bibliography (transliterated): 1. Dukhovno-moralne i hromadianske vykhovannia ditei doshkilnoho viku / Uporiad. : T. M. Anikina, N. V. Stepanova, N. P. Terentieva. : UTs “Perspektyva”, 2012. – 248 s. 2. Zelenova I. M. Tsyvilno-patriotychne vykhovannia doshkilniat. / I. M. Zelenova, L. Ye. Osypova – M. : “Vydavnytstvo Skryptoryi 2003”, 2010. – 96 s. 3. Kovalova H.A. Vykhovannia malenkoho hromadianyna: Praktychnyi posibnyk dlia pratsivnykiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv. / H. A. Kovalova – 2-e vyd., vypr. i dop. – M. : ARKTY, 2004. – 80 s. 4. Makhaneva M. D. Moralno-patriotychne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku. / M. D. Makhaneva – 2-e vyd., vypr. i dop. – M. : ARKTY, 2005. – 72 s. 5. Moralno-patriotychne vykhovannia starshykh doshkilnykiv: tsilovoi tvorchyi praktyko-orientovanyi proekt / avt.-uporiad. N. N. Leonova, N. V. Netochaieva. – Volhohrad: Vchytel, 2013. – 103 s. 6. Narodna kultura i tradytsii: zaniattia z ditmy 3-7 rokiv / avt.-skl. V. N. Kosarieva. Volhohrad: Vchytel, 2013. – 166 s.

7. Petrova V. I. Morálne vykhovannia v dytiachomu sadku. Prohrama ta metodychni rekomendatsii. / V. I. Petrova, T. D. Stilchuk – М.: Mozaika-SynteZ, 2006. – 72 s. 8. Rivina Ye. K. Znaiomymo doshkilniat z simieiu i rodovodom. Posibnyk dlia pedahohiv i batkiv. Dlia roboty z ditmy 2-7 rokov. / Ye. K. Rivina – М.: Mozaika-SynteZ, 2008. – 128 s. 9. Solomenykova O.A. Radist tvorchosti. Oznaiomlennia ditei 5-7 rokov z narodnym i dekoratyvnym mystetstvom. Prohrama doshkilnoho navchannia / O. A. Solomenykova. – 2-e vyd., vypr. i dop. – М.: Mozaika-SynteZ, 2006. – 168 s.

К.В. Курносова

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Автор наголошує, що формування моральних якостей особистості на основі загальнолюдських цінностей, соціально орієнтованої мотивації, гармонійності інтелектуальної, емоційної і вольової сфер розвитку особистості – одна з найголовніших виховних завдань.

Моральне виховання відбувається завдяки цілеспрямованим педагогічним впливам, ознайомленню дитини з моральними нормами поведінки в процесі різної діяльності, що має морально-ціннісну значимість. Все це є для дитини своєрідною школою, де вона набуває досвід моральних відношень, засвоює правила поведінки, елементарну культуру діяльності, що має значення в організації навчальної праці в школі, культуру мови, і, головне, у неї формується емоційно-моральне ставлення до навколишнього світу.

Ключові слова: мораль, моральні якості, особистість, дошкільник, розвиток, моральне виховання.

К. Kurnosova

FORMATION OF MORAL PERSONALITY PRESCHOOLER

The author emphasizes that the formation of moral qualities of personality based on universal values, socially oriented motivation, harmony

intellectual, emotional and volitional personality development – one of the most important educational objectives.

Moral education is due to purposeful educational influences, to familiarize the child with the moral norms of behavior in the various activities that have moral significance of values. All this is for the child a kind of school where she gets the experience of moral relationships, learns the rules of conduct elementary culture of that matters in the organization of academic work at school, language culture, and, most importantly, it formed the emotional and moral attitude to the world .

Keywords: ethics, moral character, personality, preschooler, development, moral education.

К.В. Курносова

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ ЛИЧНОСТИ ДОШКОЛЬНИКА

Автор подчеркивает, что формирование нравственных качеств личности на основе общечеловеческих ценностей, социально ориентированной мотивации, гармоничности интеллектуальной, эмоциональной и волевой сфер развития личности – одна из главных воспитательных задач.

Нравственное воспитание происходит благодаря целенаправленным педагогическим воздействиям, ознакомлению ребенка с нравственными нормами поведения в процессе различной деятельности, имеет морально-ценностную значимость. Все это для ребенка является своеобразной школой, где он приобретает опыт нравственных отношений, усваивает правила поведения, элементарную культуру деятельности, что имеет значение в организации учебного процесса в школе, культуру речи, и, главное, у него формируется эмоционально-нравственное отношение к окружающему миру .

Ключевые слова: мораль, нравственные качества, личность, дошкольник, развитие, нравственное воспитание.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 130.2: 355.1

Мищенко В.И.
г. Харьков, Украина

РАЗВИТИЕ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ОБРЕТЕНИЯ НОВОЙ ДУХОВНОСТИ И НООСФЕРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Будущее человека в техногенной цивилизации, в мире машин и механизмов, соединённых в одно целое информационной средой (интернет, теле и электрокоммуникации) и различными формами нарождающегося искусственного интеллекта, на протяжении последних столетий рождало различного рода фобии, мрачные сценарии и футурологические прогнозы, а с возникновением трансгуманизма – и ожиданием конца человеческой истории. «О хищные вещи века! На душу наложено вето, – писал Андрей Вознесенский, – Нас темные, как Батые, машины поработили». От вошедшего в историю написанного Карелом Чапеком в 1920 году сценария для научно-фантастической пьесы R.U.R. (сокращение от чеш. Rossumovi univerzálni roboti), действие которой разворачивается на фабрике, производящей «искусственных людей» через столетие, в наш 21 век тянется целый шлейф футурологических предупреждений, к числу которых можно отнести и современные: Майкл Крайтон «Бунт роботов (1984), Brent Мэддок «Короткое замыкание» (1986), Джеймс Кэмерон, Гэйл Энн Херд «Терминатор» (2003), Кристофер Хаттон «Восстание машин» (2011).

Говоря о «настоящей угрозе всегда направленной против сути человека», Фр. Фукуяма говорит о «прикосновении злонамеренной изобретательности» [8, с. 9], то есть о самом человеке. Как могло получиться, что человеческий гений, создавая могучие и совершенные технические устройства, сохранил зло в своём сердце? Что произошло с создателем техногенной цивилизации, если сегодня мы с горечью говорим о конце человеческой истории? Может ли техника, в создании которой, по словам Дени Дидро, осуществлялось развитие и совершенствование «человеческого ума во всех областях знания во все времена», вернуть человеку душу, его утраченный духовный облик?

Для того, чтобы ответить на этот вопрос, необходимо проанализировать весь процесс развития самого человека, формирование его духовного облика. Итак, 1,8 миллиона лет назад через территорию Ближнего Востока широко распространился по Евразии вплоть до Китая, наш далёкий предок, архантроп, названный человеком прямоходящим – *Homo erectus*. Он уже начал изготавливать каменные орудия (ашельская культура), использовать шкуры в качестве одежды, жить в пещерах, пользоваться огнём. И уже тогда, развитие технологий трудовой деятельности начало влиять на человека таким образом, о котором К. Маркс образно сказал: «Оттачивая свой каменный топор, человек одновременно оттачивал и свой мозг».

Развитие мышления *Homo erectus* привело к появлению первого вида *Homo sapiens* – *Homo habilis* (человека умелого). Возникает вопрос, как именно *Homo habilis* смог сформировать у себя основы духовности, перейти от норм корпоративной нравственности (либо мы все победим, либо мы все погибнем), к моральному поведению «во вред себе», «с обузданием низших ценностей... приложения сознательных моральных усилий... для достижения духовной цели» [8, с. 93]? Что позволило «вырвать» человека из полудремотного состояния животного сознания и вызвать духовные потребности в песне, мифе, рисунке? Что заставило человека проявить сострадание? Мог ли развивающийся мозг в силу своей аналитичности, высокой степени абстрактности «привести» человека к новой морали и духовности?

На этот вопрос пытаются дать ответ представители творческой интеллигенции. Север Гансовский в научно-фантастической повести «День гнева» создаёт образ «отарка», полученного в результате генетического эксперимента. Наделенные человеческим интеллектом, они вели себя как хищники, предпочитают сырое мясо, практиковали каннибализм. Фильм Георгия Данелия «Кин-дза-дза» рисует цивилизацию на планете Плюк, развитую в техническом отношении, но разрушившую эко-систему и утратившую человеческую духовность. Может это только фантазия? Однако достаточно вспомнить историю нашей планеты в сороковые годы прошлого столетия, о периоде фашизации Европы. Эрудиция и аналитические способности человека могут быть направлены на

разрушение, нести агрессию, стремление к неограниченной власти и эксплуатации, человек, обладающий высоким уровнем интеллекта, может быть в высшей степени циничным.

Переход к собственно духовному этапу стал возможен, когда сформировалось особое отношение к миру и самому себе, вырывающего человека из его животного состояния. Что же способствовало этому переходу в новое качество *Homo sapiens*? На наш взгляд, растущие интеллектуальные и духовные силы *Homo habilis* (человека умелого), вера в свои способности и умения противостоять стихии позволили испытать не только чувство страха и священного трепета перед величественными силами природы, но и радостное чувство восторга перед её красотой и величием. Это родившееся чувство удивления перед красотой и мощью природы, с одной стороны, и удивление самому себе, осмелившемуся противостоять этим могучим силам, с другой, и возвысило человека над миром повседневности.

На роль «удивления», как важнейшего фактора жизнедеятельности человека указывал Г.Л. Парсонс. Удивление, по его мнению, это не только чувство потрясения или изумления, но «зародыш исследовательского интереса к объекту удивления..., это искра возбуждения, проскакивающая между человеком и окружающей его реальностью,... что заставляет человека всё же искать возможную причину в материальном мире, докапываться до истоков своего удивления» [7, с. 212]. Именно удивление Г. Парсонс рассматривает в качестве источника генезиса духовности: «Как известно, ни один из видов, существующих на нашей планете животных не создаёт и не может создавать богов, абстрактные формулы, стихи, романсы, музыку, философию, т.е. не обладает теми формами духовной деятельности, корни которой уходят в феномен удивления...» [7, с. 217].

Эстетическое чувство возвышенного, рождающее феномен «удивления», позволило «вырвать» человека из мира утилитарных отношений, сопровождаемых звериными инстинктами, сформировать в середине первого тысячелетия до нашей эры, (по определению Карла Ясперса, в «осевое время»), первую форму духовного облика человека – *Homoaesteticus* [5, с. 189 - 190]. Самосознание *Homoaesteticus* – человека древнего мира формировалось ценностями космоцентризма,

стремлением находиться в гармонии с космосом, природой, законами полиса и принципом мимезиса – «следования природе» – её могуществу, тайнам, красоте, величию, дающего человеку ключи для познания и преобразования мира. Импульс формирующейся духовности привёл к исторически прогрессирующим формам духовного облика человека – *Nomothoralis* [5, с. 190], принёс миру божественное, чувство канонической святости, ценностей теоцентризма, *Nomoscreator* (человек творец XV - XVI в.в. эпохи Возрождения) утвердил ценности антропоцентризма, роль человека, как активного творчества во Вселенной, *Nomofaber* (человека, создающего искусственные объекты Нового времени XVII). Апофеозом данной спирали эволюционного восхождения явился *Nomohumanus* (человек развивающийся эпохи Просвещения, XVIII ст.), открытый идеям французских материалистов – свободы, равенства и братства.

Парадокс дальнейшего развития состоит в том, что цивилизация света, о которой мечтали мыслители Просвещения и которую подготавливали своим интеллектом и трудом все перечисленные исторические типы вида *Nomosapiens*, сформировали общество массового потребления. Новый вид *Nomo*, создал философию постмодерна, стилем его мышления стало лёгкое, игровое, слегка ироничное отношение к миру. «*Nomoludens*» («человек играющий»), был создан Йоханом Хейзингой (1872-1945)[10] для того, чтобы показать укоренённость игры в культуре цивилизации (игра творит культуру). Тем не менее, он противопоставлялся Хейзингой *Nomofaber*, как человеку труда, и стремился показать на постепенное перемещение игры из сферы труда и сферы науки в зону праздности и развлечений. Это, по мысли Й. Хейзинги, предвещало крах культуры и начало эры хаоса и варварства. Девиациями дальнейшего развития «*Nomoludens*» явилось появление таких продуктов цивилизации как одномерный человек Г. Маркаузе, человек-потребитель, Человек массы Ортеги-И-Гассета, утратившие способность к самостоятельному мышлению и критическому мировосприятию. Массовая «кич-культура» сформировала убогие вкусы, существенной коррозии подвергся образ жизни, жизненная мотивация к труду и творчеству, овладению новыми знаниями. Человек массы, как считала Х. Арент, порождает тоталитаризм и

тенденции фашизации, приход *Nomotiganus*. «Массовым сознанием, – отмечает Б. Конценберг, описывая современный мир, – завладевают националистические и фашистские настроения, рискующие стать официальными позициями правительств многих стран. Налицо, завершение исторического процесса как динамического генезиса новых состояний общества..., явное отсутствие альтернативной модели развития» [3, с. 187-188].

С.Н. Гавров, Т. Ашер демонстрируют, как девиационные изменения влияют на модель социума и возвращаются к человеку: «Эгоистическая деятельность оборачивается эгоцентризмом, деградацией человеческой мысли, формализмом и пренебрежением человеческими ценностями. Господство эго-потребления приводит к ускоряющейся турбулентной гонке..., скорость социокультурных изменений достигает критической отметки. Сформированная глобальная социокультурная среда не способна поддерживать дальнейшее развитие человечества» [2, с. 176, с. 180]. Где же выход? Выход есть, он в сознании человека: «Человек, изменив своё отношение к миру с эгоистического на альтруистическое, ощутит себя в системе иных отношений, совершенно в другом мире» [3, с. 182]. Но ведь проявление альтруизма – это проявление духовности. Как вернуть человеку утраченную духовность?

Очевидно, что возвращению духовности могут способствовать как все виды воспитания духовности, привлечение к системе альтруистических ценностей, так и попытки изменить систему социальных отношений, но здесь мы приходим к порочному кругу: чтобы изменилось общество или система воспитания, необходимо изменённое сознание.

Человек, это не только «*Nomoludens*», но и, согласно Г. Парсонсу, человек – «это прежде всего удивляющееся, романтическое животное» [7, с. 217]. Для изменения, революции в сознании, необходимо новое духовное прозрение, новое удивление, вызванное новым восприятием мира. В начале статьи мы уже говорили о том, в инициации этого чувства может сыграть и сама развивающаяся техника. Современный этап развития техники, когда она превратилась в могучую силу, сравнимую с самыми мощными силами природы, характеризуется способностью воспринимать сигналы внешней среды и изменять не только формы (изменяемая геометрия крыла), но и

внутреннее строение (изменение упругости в зависимости от скорости набегающего потока), отличается технологическим совершенством и эстетической привлекательностью дизайна. Всё это позволяет её саму рассматривать в качестве источника возвышенного. «Возвышенное в обществе, – отмечал Ю. Боров, – это созданные руками человека гигантские технические сооружения..., мощное по результатам творческое созидание» [1, с. 62]. Но главное влияние на разум и чувства человека современная техника может дать, фактически изменяя характер научной картины мира, расширяя наши знания о природе. Возьмём для анализа два вектора: макро и микромир.

Макромир. Буквально за последние годы были совершены революционные открытия в космологии. Авторитетный ученый-физик МичиоКаку выделяет три этапа в развитии современной космологии: а) в XVII в. при сконструированного телескопа обнаружил кратеры на Луне, спутники Юпитера; б) в 1920-е годы при помощи гигантского телескопа астроном Эдвин Хаббл показал, что галактики удаляются от Земли с невероятными скоростями – то есть что Вселенная расширяется; в) «В настоящее время, – отмечает МичиоКаку, – происходит третий переворот. Он начался около пяти лет назад и был вызван появлением целого арсенала новых высокотехнологичных приборов, таких, как космические спутники, лазеры, детекторы гравитационных волн, рентгеновские телескопы и высокоскоростные суперкомпьютеры [6, с. 13]. Зонд Уилкинса представил ученым беспрецедентно точную и детальную картину ранней Вселенной, возраст которой не превышал 380 000 лет, зафиксировал еще более древнее излучение, «зарыво» первоначального Взрыва, в результате которого возникла наша Вселенная. [6, с. 19, 21] показал, что вся видимая материя вокруг нас (включая горы, планеты, звезды и галактики) составляет ничтожную часть (4 %) всей материи и энергии во Вселенной..., что подавляющая часть Вселенной состоит из загадочного невидимого вещества абсолютно неизвестного происхождения, называемой «темной энергией». [6, с. 25 - 27].

Микромир, нанотехнологии. В 1982 году был создан первый растровый туннельный микроскоп, благодаря которому ученые получили возможность манипулировать мельчайшими частичками материи. В 1989 году ученым из «IBM» удалось передвинуть в определенное положение атомы ксенона. В начале 90-х прошлого века

компанії «XEROX» удалось создать робота, способного манипулировать отдельными атомами, располагая их в произвольном порядке. Роботы-ассемблеры будут создавать из атомов другие наномашинны. Нанороботы будут устранять тромбы в кровеносных сосудах, поглощать больные клетки, достраивать утраченные органы. Нанороботы, отправленные на Марс, смогут полностью преобразовать эту планету и сделать ее пригодной для жизни. Исследования последних лет связаны и с открытиями на Большом адронном коллайдере, обнаружением гравитационных волн, биотехнологиях, роботостроении, информационных технологиях.

Но даже самые волнующие сценарии в развитии Вселенной, приближение к тайнам мироздания, революционные изменения в осмыслении научной картины мира могут оставить человека равнодушным, если «зёрна не упадут в благодатную почву». Анализируя содержание культурного достояния человечества, английский философ и биолог Джулиан Сорелл Хаксли приходит к выводу, что большая часть этого культурного наследия не используется, не работает, не интегрирована в плодотворные концепции и принципы, не вплетена в человеческую жизнь и её проблемы». [11, с.72-73].

Нам необходима новая философская дисциплина – Миропостижение, цель которой – осуществить переход от декларации тезиса о том, что философия есть «человеческое измерение мироздания» к его реальному наполнению. Информация, предоставляемая современными техническими устройствами, должна найти живой отклик в сердце человека, чтобы инициировать Новый Ренессанс, Второй круг духовной эволюции человека: формированию духовного облика *Homowondering* (человека удивляющегося), затем – *Homoinspired* (человека вдохновлённого) и *Homoscience* (человеказнающего) [4, с. 219]. Духовная эволюция далее приведёт к формированию человека с ноосферным мировосприятием – *Homoresponsible* (человека ответственного) и завершится кульминационным этапом формирования духовного облика личности – *Homospiritus* (Человека духовного) [5, с. 191 - 192].

Литература: 1. Боров Ю.Б. Эстетика. – 4 изд. доп. – М.: Политиздат, 1988. – 496 с. 2. Гавров С.Н., Ашер Т. Кризис

глобалізуючого світа і перехід к планетарної культурі // **НОВАЯ ЦИВІЛІЗАЦІЯ**. Междисциплінарний наукопрактический сборник. Самара: Издательство Самарского научного центра РАН, 2007. – С. 170 – 182. 3. Канцберг Б. Эволюция желаний *Homo sapiens* // **НОВАЯ ЦИВІЛІЗАЦІЯ**. Междисциплінарний наукопрактический сборник. Самара: Издательство Самарского научного центра РАН, 2007. – С. 170 – 182. 4. Кудин В.А. Раздумья. – Изд. 2-е, дополненное. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2006. – 356 с. 5. Мищенко В.И. Эволюция самосознания и *Homo spiritus* // Перспективы формирования самосознания: общество и культура: материалы III международной научно-практической конференции: Севастополь, 17 -18 мая 2013 г. / Под общей редакцией Е.Б. Шихматовой: Севастопольский экономико-государственный институт Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2013. – С. 189 -193. 6. Мичио Каку. Параллельные миры. Об устройстве мироздания, вышших измерениях и будущем Космоса. / Перев. с англ. – М.: ООО Издательство «София», 2008. – 416 с. 7. Парсонс Г.Л. Человек в современном мире. М.: Прогресс, 1985. – 429 с. 8. Савостьянова М.В. Аксиологический анализ парадигмальной науки или о роли ценностей в науке. Монография. – К.: Изд. ПАРАПАН, 2009. – 260 с. 9. Фукуяма, Фрэнсис. Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции. М.: Издательство ЛЮКС LUXE, 2004. – 349 с. 10. Хейзинга Й. *Homo Ludens*; Статьи по истории культуры. / Пер. с гол. Д.В. Сильвестрова – М.: Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с. 11. Huxley J. *Evolutionary Humanism*. – Buffalo (N.Y.): Prometheus Books, 1992.

Bibliography (transliterated): 1. Borev Yu.B. *Estetika*. – 4 izd. dop. – М.: Politizdat, 1988. – 496 s. 2. Gavrov S.N., Asher T. *Krizis globaliziruyushchegosya mira i perehod k planetamoykulture* // **NOVAYA TSIVILIZATSIYA**. Mezhdistsiplinarynauchnoprakticheskisbornik. Samara: IzdatelstvoSamarskogonauchnogotsentra RAN, 2007. – S. 170 – 182. 3. Kantsberg B. *EvolyutsiyazhelaniyHomosapiens* // **NOVAYA TSIVILIZATSIYA**. Mezhdistsiplinarynauchnoprakticheskisbornik. Samara: IzdatelstvoSamarskogonauchnogotsentra RAN, 2007. – S. 170 – 182. 4. Kudin V.A. *Razdumya*. – Izd. 2-e, dopolnnoe. – Harkov: NTU «HPI», 2006. – 356 s. 5. Mishchenko V.I. *Evolyutsiyasamosoznaniya i Homospirtus* // *Perspektivyiformirovaniyasamosoznaniya: obschestvo i kultura: materialyi III*

mezhdunarodnoynauchno-prakticheskoykonferentsii: Sevastopol, 17 -18 maya 2013 g. / Podobscheyredaktsiye E.B. Shihmatovoy: SevastopolskiyekonomikogosudarstvenniyinstitutTavrisheskogonatsionalnogouniversitetaimeni V.I. Vernadskogo. – Simferopol: IT «ARIAL», 2013. – S. 189 -193. 6. MichioKaku. Parallelniyemiryi. Obustroystvemirozdaniya, vysshihizmereniyah i buduschemKosmosa. / Perv. s angl. – M.: OOO Izdatelstvo «Sofiya», 2008. – 416 s. 7. Parsons G.L. Chelovek v sovremennomire. M.: Progress, 1985. – 429s. 8. Savostyanova M.V. Aksiologicheskianalizparadigmalnoynaukiili o rolitsennostey v nauke. Monografiya. – K.: Izd. PARAPAN, 2009. – 260 s. 9. Fukuyama, Frensis. Nashepostchlovecheskoebudushee. Posledstviyabiotehnologicheskoyrevolyutsii. M.: IzdatelstvoLYuKS LUXE, 2004. – 349 s. 10. HYoyzinga Y. HomoLudens; Statipoistoriikulturyi. / Per. s gol. D.V. Silvestrova – M.: Progress – Traditsiya, 1997. – 416 s. 11. Huxley J. EvolutionaryHumanism. – Buffalo (N.Y.): PrometheusBooks, 1992.

В.І. Міщенко

РОЗВИТОК ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЯК ФАКТОР ОТРИМАННЯ НОВОЇ ДУХОВНОСТІ І НООСФЕРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглядається етапи становлення духовного обличчя людини, причини кризового стану сучасної цивілізації, роль техніки в формуванні людини майбутнього.

Ключові слова: духовне обличчя, духовність, піднесене, розвиток особистості, техніка, світосприйняття.

V. Mischenko

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL CIVILIZATION AS A FACTOR OF ACQUIRING A NEW SPIRITUAL AND NOOSPHERIC RESPONSIBILITY

In the article the stages of the spiritual aspect of man, the reasons for the crisis state of modern civilization, the role of technology in shaping the future of man.

Keywords: spiritual image, spirituality, sublime, personality development, technology, world discernment.

В.И. Мищенко

РАЗВИТИЕ ТЕХНОГЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ОБРЕТЕНИЯ НОВОЙ ДУХОВНОСТИ И НООСФЕРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ.

В статье рассматриваются этапы становления духовного облика человека, причины кризисного состояния современной цивилизации, роль техники в формировании человека будущего.

Ключевые слова: духовный облик, духовность, возвышенное, развитие личности, техника, миропостижение.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК [37.018.54:271.2-752]:005.336.5

*Мозговий Р. В.
м. Мелітополь, Україна*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПЕДАГОГА У ДІАЛОЗІ З ДІТЬМИ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ

Під професіоналізмом розуміється особлива властивість людей систематично, ефективно і надійно виконувати складну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті «професіоналізм» відображається така ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, яка відповідає існуючим у суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам [2]. На рівні побутової свідомості люди розуміють, що отримання випускником вузу диплому – це ще не ознака його професіоналізму. Таким чином, наявність у людини диплома, сертифіката, що підтверджує рівень його кваліфікації – необхідна (але недостатня) умова для подальшого становлення професіоналізму. Людина може набути цю властивість у

результаті спеціальної підготовки і тривалого досвіду роботи. Але може і не набути його, а лише «вважається» професіоналом. Говорячи про фундаментальності педагогічної освіти, ми маємо на увазі не тільки предметну галузь, але й психолого-педагогічну, оскільки вони нероздільні у підготовці учителя. Професіоналізм учителя включає в себе, крім різнобічних знань, умінь і навичок, такі важливі складові, як досвід і професійно значущі особистісні якості творчого плану [3]. У нашій вітчизняній традиції освіта розуміється як триєдиний процес навчання, виховання і розвитку. Формування готовності випускників до здійснення завдань виховання - це одна з першочергових проблем. Ми знаємо, наскільки непростою зараз морально-етична атмосфера в суспільстві. В умовах криз і катаклізмів, які не раз переживало наше людство, саме учитель завжди ставав головним оплотом та зберігачем кращих духовних цінностей. А сьогодні школа - один з небагатьох соціальних інститутів, уроки життя в якому проходять всі громадяни нашої країни. Початок шкільного навчання стає стартом у розвитку дитини, на якому виникають нові взаємні форми співпраці з дорослими, з однолітками. Взаємини школяра з іншими людьми розуміють як один з найважливіших факторів його особистісного розвитку, об'єднання їх зусиль з метою досягнення загального результату. Особлива роль цієї взаємодії належить учителю. Педагог сприяє зближенню дітей, створенню атмосфери для спільної роботи, співпраці, взаєморозуміння. Від того, який учитель, багато в чому залежить успішність і самореалізація учня в майбутньому [1].

Багато учителів Недільних шкіл стикаються з однією проблемою. Справа в тому, що почавши ходити в Недільну школу, діти часто її не закінчують. Вони можуть відвідувати школу тільки протягом одного навчального року або ще коротший термін. Ця проблема актуальна і болюча для багатьох ЦПШ (Церковно – парафіяльна школа). В конструктивному діалозі учителі шукали відповідь на це складне і дуже важливе питання. Нагадуючи про мету діяльності Недільних шкіл, один отець, сказав: «У школі ми повинні створити атмосферу духовного зростання, цікавого спілкування. Діти повинні, набуваючи знання про православ'я, зростати духовно». Як це зробити? Важке питання.

Складність починається з першого кроку при спробі відповіді на нього, так як для початку діалогу з означеної проблеми треба визначити поняття, що розкривають духовно – моральне виховання і освіту. Назвемо їх: «духовне виховання», «духовна освіта», «моральне виховання»,

«релігійні знання», «релігійний досвід». До цих словосполучень можна додати ще: світогляд, світорозуміння, осмислення, духовний стан. За кожним терміном варто уявити його усвідомлення і хвилювання, які мають для кожної людини свою міру і спираються на особистий досвід. Зміст термінів феноменальний і метафізичний, тому немає однозначної відповіді на це актуальне питання.

А як говорити про це з дітьми? Як не відштовхнути їх від рятівного Православ'я? Як допомогти кожній дитині, яка одного разу переступила поріг храму, стати чадом Матері – Церкви? Як допомогти воцерковленим дітям вистояти у світі реального соціуму?

Звичайно, перші помічники учителям Недільних шкіл – це батьки.

Духовне виховання орієнтує дітей і підлітків на абсолютні цінності. «І дію педагога необхідно, але недостатньо, оскільки справжня духовність є результатом прояву власної волі людини і Божественну» [4].

Педагоги Недільних шкіл були одностайні в необхідності залучення батьків до діяльності шкіл. Ця робота необхідна для зміцнення духовних зв'язків між парафіянами – батьками, що створює сприятливе середовище для виховання підростаючого покоління. Продуктивність діалогу з дітьми залежить від наступних принципів, яких повинен дотримуватись учитель.

Учитель Недільної школи:

1. Свідчить собою радість і повноту рятівного шляху Православ'я.
2. Живе сам завжди і у всьому – по совісті, засвідчуючи таким чином моральну повноту Вчення Христового (Євангелії).
3. Займається не стільки освітою, спрямованим на сам предмет Закону Божого, але більше всього – православним вихованням дитини.
4. Повністю має на увазі мета церковного виховання: не ліпити з дитини того, що нам хочеться, – але саме виховання повинно бути направлене на дитину, як на образ Божий. (І ніколи не розраховувати на миттєві результати своєї праці)!
5. Завжди пам'ятає: «Дитина – загадка, яку нам, дорослим, слід розгадати!»
6. Постійно вивчає психологію людини і конкретної дитини.
7. У спілкуванні з дітьми завжди залишається живим, використовуючи всі елементи гри.

8. Завжди розповідає і доносить до дитини те, чого сама дитина ще не знає і хоче дізнатися, але обов'язково те, що може розповісти зараз педагог, що він сам знає або має своє уявлення.

9. Сама присутність сильного наставника вже наставляє і орієнтує.

10. Допускає і практикує діалоги всередині групи.

11. Неодмінна умова успішної роботи з дітьми:

– Духовне життя наставника і його постійне живе зростання: «Навчаючи інших – навчаюсь сам». Тільки від надлишку серця говорять уста!

12. Пам'ятає, що бажання проповідувати і вміння проповідувати – далеко не одне і те ж.

13. Завжди і у всьому сподівається на благословення, але не сліпо посилається на нього, діючи лише за вказівкою, пам'ятаючи, що основне правило і закон: Христос у нашому серці, його моральні закони і настанови.

14. Завжди пам'ятає про безрелігійності сучасної аудиторії і робить на це неодмінно знижку!

15. У діалогах з дітьми завжди прагне бути в ногу з часом, науково одночасно: «Дитя вічності! – не догоджай духу часу».

16. Учитель Недільної школи завжди має на увазі:

- раболіпство властиво неучтву,
- обрядовір'я властиво обмеженості,
- Православ'я – спосіб життя, а не набір знань і правил!
- Змирення – це не військове або адміністративне

підпорядкування, (тобто уникати виховання в дітях «змирення»).

«Тільки невігластво буває гордим і неприступним».

Як зробити урок живим, цікавим, неповторним і духовно насиченим.

Короткі поради і вимоги до педагога:

1. Живий дотик поглядом і серцем до кожного учня (очі в очі, «уста до уст»). Встановлення контакту з душею кожної дитини, що дає відчуття радості від перебування тут, вже зараз... в цю мить.

2. Перед початком уроку по закінченні – спільна молитва з радістю – (тобто з радісним і щирим почуттям покаяння і подяки) – і без примусу (видимого), але саме привітання серцем в радісному надлишку того, хто дарує нам радість кожного нового дня, хто незримо, але завжди присутній тут, зараз...

3. Повідомлення на уроках – повинні бути реальними, живими подіями для «сьогодні», для кожного з присутніх, тобто вміти вживляти всі Євангельські події і повчання, житійні розповіді святих, а також старозавітні моральні уроки і приклади в днях сьогоднішніх, події, що відбуваються з кожним постійно (підглянувши на уроці живий і відповідний приклад).

4. Завжди мати на увазі дві великі події з Св. Писання:

Старому Завіті – гріхопадіння і боговедіння.

Новому Завіті – спокутування і порятунку.

Вміти легко і жваво утримувати зв'язок між тим, що відбувається сьогодні і уроками Св. Писання (участь богопізнання у долі обраного народу Божого, чающего пришестя Месії і народу святого, який прийняв Христа Спасителя).

Завжди пам'ятати, що прекрасною програмою для донесення Слова Божого до дітей – це чудово підготовлений педагог – катехизатор:

– педагог – молитовник,

– педагог, що любить дітей,

– педагог, який не відрікається, але преклоняється перед премудрістю Божою і премудрістю святих отців Церкви.

Людина, що не має досвіду духовного життя – не навчить цьому інших.

Приблизний вигляд носія слова Божого для дітей:

– тремтливість, поетична захопленість і освіченість;

– строгість, точність в донесенні матеріалу уроку;

Сама поява педагога або наставника (духівника), сама присутність його серед дітей – вже радісна подія, вже початок навчального процесу і духовного пробудження дітей (завжди пам'ятати це!).

Діти навчаються незримо у того наставника, якого люблять, поважають і цінують, у того педагога, який розуміє їх завжди і у всьому.

Якщо ж ця остання умова не виконується, тоді краще буде (і для педагога, і для дітей), якщо він не стане обтяжувати себе викладанням віронавчальних дисциплін і основ моральності за вченням Св. Церкви,

– тобто, якщо він не буде взагалі втомлювати себе спілкуванням з дітьми (або людьми).

У діалозі педагогів звучить, що деякі батьки стоять у важкій ситуації визначення конкретних прийомів православного виховання, так як вони їм просто невідомі. Перш ніж відроджувати чудові традиції

православного виховання, звичайно, треба про них дізнатися, а потім ще і почати їх здійснювати, але вже в нових умовах [4].

Найчастіше ці умови не лише ускладнюють цілі православного виховання, але протилежні їм. Хочеться вірити, що і це випробування ми подолаємо гідно, адже не звикати православним жити в боротьбі з труднощами і нести свій хрест. А саме для цього, треба підтримувати діалог між школами, вибудовувати співпрацю з батьками. Це важко, оскільки поки ще тільки позначилися проблеми. Але перші кроки вже зроблені.

Список літератури: 1. Волкова Н. П. Педагогіка. – 2-ге вид., перероб. й доп / Н. П. Волкова. – К.: Академія, 2007. – 616 с. 2. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І. А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с. 3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К.: «Академвидав», 2006. – 352 с. 4. Дивногорцева С. Ю. Духовно-нравственное воспитание в теории и опыте православной педагогической культуры / Светлана Юрьевна Дивногорцева. – Москва : ПСТГУ, 2012. – 146 с.

Bibliography (transliterated): 1. Volkova N. P. Pedagogika. – 2-he vyd., pererob. y dop / N. P. Volkova. – K.: Akademia, 2007. – 616 s. 2. Pedagogichna maisternist: Pidruchnyk / Za red. I. A. Ziaziona. – K.: SPD Bohdanova A.M., 2008. – 376 s. 3. Fitsula M. M. Pedagogika vyshchoi shkoly : navch. posib. / M. M. Fitsula. – K.: «Akademvydav», 2006. – 352 s. 4. Divnogortseva S. Yu. Duhovno-nravstvennoe vospitanie v teorii i opyte pravoslavnoy pedagogicheskoy kulturyi / Svetlana Yurevna Divnogortseva. – Moskva : PSTGU, 2012. – 146 s.

Р.В. Мозговий

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПЕДАГОГА У ДІАЛОЗІ З ДІТЬМИ НЕДІЛЬНИХ ШКІЛ

Автор наголошує, що професіоналізм педагога у діалозі з дітьми Недільних шкіл така ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, яка відповідає існуючим у суспільстві стандартам і об'єктивним вимогам.

Професіоналізм вчителя включає в себе, крім різнобічних знань, умінь і навичок, такі важливі складові, як досвід і професійно значущі особистісні якості творчого плану.

Багато вчителів Недільних шкіл стикаються з однією проблемою. Справа в тому, що почавши ходити в Недільну школу, діти часто її не закінчують. Ця проблема актуальна і болюча для багатьох ЦПШ. В конструктивному діалозі вчителі шукали відповідь на це складне і дуже важливе питання.

Ключові слова: професіоналізм, недільні школи, діалог, професійна діяльність, православне виховання.

R. Mozghovyi

TEACHER' S PROFESSIONALISM IN THE SUNDAY SCHOOL FOR CHILDREN

The author stresses that professionalism of teacher in the Sunday school for children is such a degree of mastery of human psychological structure of professional activity that corresponds to an existing standards and objective requirements in society.

Professionalism of teacher includes important components such as the experience and professionally important personal quality of the creative plan, in addition to the versatile knowledge, abilities and skills.

Many teachers of Sunday schools are faced with the same problem. The fact that starting to go to Sunday school, children often do not finish it. This problem is urgent and painful for many CPS. In a constructive dialogue teachers was looking for an answer to this complex and very important issue.

Keywords: professionalism, Sunday schools, dialogue, professional activity, Orthodox upbringing.

Р.В. Мозговой

ПРОФЕССИОНАЛИЗМ ПЕДАГОГА В ДИАЛОГЕ С ДЕТЬМИ ВОСКРЕСНЫХ ШКОЛ

Автор подчеркивает, что профессионализм педагога в диалоге с детьми Воскресных школ такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая

соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям.

Профессионализм учителя включает в себя, помимо разносторонних знаний, умений и навыков, такие важные составляющие, как опыт и профессионально значимые личностные качества творческого плана.

Много учителей Воскресных школ сталкиваются с одной проблемой. Дело в том, что начав ходить в Воскресную школу, дети часто ее не заканчивают. Эта проблема актуальна и болезненна для многих ЦПШ. В конструктивном диалоге учителя искали ответ на этот сложный и очень важный вопрос.

Ключевые слова: профессионализм, воскресные школы, диалог, профессиональная деятельность, православное воспитание.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК: 372.02.14

*Москальова Л.Ю., Мільчевська Г.С., Очкаленко К. В.
м. Мелітополь, Україна*

ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ДИТИНИ У ДІАЛОЗІ ІЗ ІНШОЮ ЛЮДИНОЮ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В умовах розбудови українського суспільства потреба духовного становлення особистості набуває особливої ваги. Сучасне суспільство потребує виховання такого підростаючого покоління, які будуть виявляти здатність до творчого мислення, володіти досвідом творчості, жити із іншими людьми у мирному співжитті. Багато вчених, розмірковуючи над умовами проживання людини у сучасному суспільстві, характеризують їх як мінливі, що вимагають швидкості реагування на різні події, варіативності у прийнятті рішень та здійсненні вчинків. Особливу роль для людини в сучасних умовах відіграє співтворчість, яке народжується у діалозі із іншою людиною.

Дитині властиве прагне виражати власні думки, враження, почуття, емоції, досвід. Процес сприйняття зовнішнього середовища через результат дій із зображальними матеріалами сприяє отриманню задоволення від своєї діяльності. Дитина хоче не лише творити, але і бути зрозумілою, схваленою і прийнятою іншими. Важливою умовою правильного сприйняття дитячої творчості є розуміння мотивів цієї діяльності. Продукт дитячої творчості обов'язково обговорюється у діалозі з вихователем, батьками для правильного оцінювання результатів художньої діяльності. У будь-якому разі педагог має схвалити самостійність дитини, її творчі пошуки і знахідки, оригінальність і своєрідність світобачення, ініціативність, старанність та бажання приємно здивувати дорослого.

Прагнення людини до творчості ззовні не нав'язане. Воно є внутрішнім імпульсом, що виходить із потреби в самореалізації та перетворенні дійсності. У тому разі, якщо дана потреба знаходить вираження і творчих актах, людина відчуває емоційне піднесення, гармонійність життя у світі. У цьому світі можна зауважити, що потенціал спільної діяльності для формування художньо-продуктивної компетенції полягає у можливості взаємозбагачення суб'єктного творчого досвіду дітей і появи оригінальних продуктів спільної діяльності. У даному випадку ситуація спільної діяльності може розглядатися як: 1) ситуація спільного спілкування із іншою людиною, яка має інший кут зору на ту або іншу проблему; 2) ситуація творчої співпраці і можливості для дитини орієнтуватися на різні приклади творчості у соціокультурному просторі, що насичується оточуючими.

Зазначимо, що актуальність проблеми розвитку художньо-продуктивної компетенції дитини у діалозі із іншою людиною визначається нинішнім станом дошкільної (допочаткової) освіти, яка здійснюється відповідно до таких міжнародних та національних документів, як Конвенція про права дитини, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти та інші законодавчі джерела.

У Листі МОН України «Щодо визначення рівня розвитку дитини старшого дошкільного віку за допомогою кваліметричної моделі» (від 06.11.2015 № 1/9-535) художньо-продуктивну компетенцію визначено як критерій для оцінювання предметно-практичної діяльності та художньо-

естетичного розвитку дитини, які визнаються одним з факторів розвитку дитини старшого дошкільного віку [4, с. 7].

Також, згідно із Базовим компонентом дошкільної освіти, дитина має реалізовувати власну здатність до насолоди мистецтвом, пізнавати образну специфічність мистецтва і дотичну йому інформацію. Важливо, щоби дитина старшого дошкільного віку навчилася переймати духовний потенціал мистецького твору у власний досвід, виховувати в собі риси улюблених персонажів. Також до розвитку художньо-продуктивної компетенції дитині слід оволодіти комунікативними навичками спілкування з приводу змісту і краси твору, його засобів. При цьому дитина має із задоволенням наслідувати мистецькі зразки – образотворчі, музичні, танцювальні, театральні, літературні, охоче інтегрувати в творчих завданнях власні інтереси, уподобання, цінності, набутий мистецький досвід діяльності сприйняття і відтворення прекрасного (уміння, навички). Під час мистецької творчої діяльності показником розвиненої художньо-продуктивної компетенції є випромінювання дитиною благополуччя, наявність навичок рефлексії стосовно власного мистецького досвіду, прояви художньої активності як складової особистісної культури [1, с. 21-22]. Тому значна частина роботи вихователя пред'являє досить високі вимоги до рівня розвитку художньо-продуктивної компетенції і потребує ефективних діагностичних та розвивальних методик.

Творчість старших дошкільників, стверджує Г. М. Белькова, є природним супутником їхнього розвитку, але для його ефективності потрібне створення спеціальних умов, серед яких: здійснення діагностики, заснованої на виявленні суб'єктного досвіду дитини і особливостей його творчого мислення; стимулювання розвитку у старших дошкільників прагнення до сприйняття, взаєморозумінню і діалогу один з одним; спеціальний відбір змісту дитячої діяльності, що враховує рівень самостійності та ініціативності дітей; використання проблемних освітніх ситуацій соціальної спрямованості як провідної форми організації взаємодії з дітьми; особливий характер взаємодії педагогів і дітей, орієнтований на підтримку самостійності та ініціативи старших дошкільників; методичне забезпечення учасників педагогічного процесу, що передбачає розробку індивідуальних освітніх маршрутів дітей [2, с. 11]. Деяким аспектам розвитку художньо-продуктивної компетенції старших дошкільників присвячено статті Н. Канищевої, І. Карабасевої, А. Шевчук та ін. де автори пропонують художньо-продуктивну компетенцію формувати

різними засобами [5; 6; 9]; окремі методичні рекомендації, що розроблені колективом експериментального закладу [8] тощо.

В цілому ознайомлення із останніми роботами доводить, що дана проблематика розроблена на недостатньому рівні, адже у більшості наукових праць спостерігається підміна поняття «художньо-продуктивна компетенція» поняттям «художньо-естетична компетенція»; недостатньо осмислено, як на наш погляд, є діалогова комунікація у даному напрямку діяльності, потребує розробки та подальшого удосконалення педагогічний супровід даного процесу.

Розглядаючи поняття «художньо-продуктивна компетенція» слід розкрити його зміст. Так, поняття «компетенція» – один з термінів, що з'явився у дошкільній освіті не так давно. Дане поняття іноді підмінюється поняттям «компетентність», не враховуючи при цьому їх різний зміст. Так, «компетентність» розглядається у багатьох працях як своєрідна альтернатива традиційним знанням, умінням, навичкам. Поняття «компетентність» закладено у компетентністний підхід, який на методологічному рівні проголошується як один з найважливіших для модернізації змісту освіти. Даний підхід передбачає не лише засвоєння знань, умінь та навичок, але й особистісний розвиток, розкриття пізнавальних і творчих здібностей людини тощо. Зазначимо, що поняття «компетенція» означає відчужену від суб'єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки людини, необхідна для її якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат [3, с. 409]. Також поняття «компетенція» у сучасних наукових джерелах отожднюється з колом питань, в яких людина добре обізнана.

У сфері художньо-продуктивної діяльності старшого дошкільника поняття «художньо-продуктивна компетенція» визначається як результат змісту освіти, що у комплексній освітній програмі «Світ дитинства» виявляється таким чином: «Сприймає мистецький твір із позиції краси, вирізняє його як естетичний. Виявляє себе емоційно сприйнятливим та естетично чуйним поціновувачем, слухачем, глядачем, виконавцем; емоційно-ціннісно ставиться до проявів естетичного в житті. Реалізує здатність насолоджуватися мистецтвом, пізнавати образну специфічність мистецтва і дотичну інформацію. Переймає духовний потенціал мистецького твору у власний досвід. Охоче інтегрує у творчих завданнях власні інтереси, уподобання, цінності, набутий мистецький досвід

діяльності, сприймання і відтворення прекрасного (вміння, навички), виявляє художню активність як складник особистісної культури» [7, с. 161].

Гостра проблема у процесі розвитку художньо-продуктивної компетенції старшого дошкільника виникає в зв'язку з тим, що суспільство, з одного боку, виявляє схильність у абсолютизації індивідуалізму, конкуренції, а також деякого відчуження людей один від одного. Із іншого боку, існують нагальні потреби спільного вирішення багатьох проблем, що стосується і художньо-продуктивної діяльності. У роботі в групі дошкільнят ці проблеми яскраво проявляються і вихователю слід показувати, що багато різних проблем неможливо вирішити поодиночці, без включення творчих сил оточуючих – сім'ї, друзів та інших людей, завдяки яким має відбуватися розвиток матеріальної та нематеріальної культури. Отже, вихователь під час розвитку у дітей художньо-продуктивної компетенції намагається організувати спільну творчу діяльність старших дошкільників, що включає в себе елементи пошуку, спільне прийняття рішень, спільне знаходження різних способів дій, розвиток вмінь бачити проблему з різних точок зору, знаходити своє місце в спільній творчій справі, відстоювати власні погляди, а також таких соціальних вмінь, як вміння домовлятися, поступатися, толерантно визнавати у діалозі всіх партнерів як повноправних учасників спільної творчої діяльності тощо.

Вважаємо, що для розвитку художньо-продуктивної компетенції старшого дошкільника необхідний педагогічний супровід, до якого відноситься: проектування успішних досягнень художньо-продуктивної діяльності дітей із урахуванням їхніх здібностей і досвіду; розробка та реалізація індивідуальних освітніх маршрутів; урахування варіативності результатів розвитку дитячої творчості.

Список літератури: 1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богущ, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук.; Авт. кол-в: Богущ А. М., Бельська Г. В. та ін. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://lozdnz9.myl.ru/bazovij_komponent_doshkilnoj_i_osviti_ukrajini-nova.pdf 2. Белькова А. Н. Развитие творчества старших дошкольников в совместной деятельности : Дисс. ... канд. пед. н. [спец. 13.00.02] / Белькова Анна Николаевна. – СПб: РГПУ, 2012. – 273 с. 3. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України, гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 4. Лист МОН України від

06.11.2015 № 1/9-535 «Щодо визначення рівня розвитку дитини старшого дошкільного віку за допомогою кваліметричної моделі» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4586-5>. 5. Канищева Н. С. Формування художньо-продуктивної компетенції у старших дошкільників засобами музичного мистецтва / Н.С. Канищева // Формування освітніх компетенцій дитини: проблеми, розвиток, супровід: збірник матеріалів II Всеукраїнського науково-методичного семінару для науковців, практичних працівників та студентів (27 березня 2014 року) / [гол. ред. І. П. Рогольська-Яблонська та ін.]. – Умань: АЛМІ, 2014. – С. 37-38. 6. Карабаєва І. Визначаємо особливості індивідуального розвитку старших дошкільників під час експрес-діагностики / І. Карабаєва // Вихователь-методист дошкільного закладу : Щомісячний спеціалізований журнал. – 2016. – № 5. – С. 56-65. 7. Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / упоряд.: О. М. Байер, Л. В. Батліна, А. М. Богуш та ін.; наук. керівник акад. А. М. Богуш; за заг. ред. Л. В. Батліної. — Тернопіль : Мандрівець, 2015. — 200 с. 8. Формування художньо-продуктивної компетенції дітей дошкільного віку: методичний посібник / упоряд. Т. М. Корж, М. Д. Нельзіна, А. М. Батуринець; КВНЗ КОР "Академія неперервної освіти". – Біла Церква : КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2016. – 113 с. 9. Шевчук А. Творче освоєння дитиною світу культури / А. Шевчук // Вихователь-методист дошкіль. закл. : щомісяч. спеціаліз. журн. – 2012. – № 12. – С. 4-10.

Bibliography (transliterated): 1. Bazovyj komponent doshkil'noyi osvity / Naukovy'j kerivny'k: A. M. Bogush, dijsny'j chlen NAPN Ukrayiny', prof., d-r ped. nauk.; Avt. kol-v: Bogush A. M., Byelyen'ka G. V. ta in. – [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: http://lozdnz9.my1.ru/bazovij_komponent_doshkilnoji_osviti_ukrajini-nova.pdf 2. Bel'kova A. N. Razvy'ty'e tvorchestva starshy'x doshkol'ny'kov v sovmestnoj deyatel'nosti : Dy'ss. ... kand. ped. n. [specz. 13.00.02] / Bel'kova Anna Ny'kolaevna. – SPb: RGPU, 2012. – 273 s. 3. Ency'klopediya osvity' / Akademiya pedagogichny'x nauk Ukrayiny', gol. red. V. G. Kremen'. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. 4. Ly'st MON Ukrayiny' vid 06.11.2015 # 1/9-535 «Shhodo vy`znachennya rivnya rozvy'tku dy'ty'ny` starshogo doshkil'nogo viku za dopomogoyu kvalimetry'chnoyi modeli» – [Elektronny'j resurs]. – Rezhy'm dostupu: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4586-5>. 5. Kanishheva N. S. Formuvannya xudozhn'o-produkty'vnoyi kompetencyi u

starshy`x doshkil`ny`kiv zasobamy` muzy`chnogo my`stecztva / N.S. Kanishheva // Formuvannya osvitnix kompetencij dy`ty`ny`problemny`, rozvy`tok, suprovid: zbirny`k materialiv II Vseukrayins`kogo naukovometody`chnogo seminaru dlya naukovciv, prakty`chny`x pracivny`kiv ta studentiv (27 bereznya 2014 roku) / [gol. red. I. P. Rogal`s`ka-Yablons`ka ta in.]. – Uman`: ALMI, 2014. – S. 37-38. 6. Karabayeva I. Vy`znachayemo osobly`vosti indy`vidual`nogo rozvy`tku starshy`x doshkil`ny`kiv pid chas ekspres`diagnosty`ky` / I. Karabayeva // Vy`xovatel`-metody`st doshkil`nogo zakladu : Shhomisyachny`j specializovany`j zhurnal. – 2016. – № 5. – S. 56-65. 7. Svit dy`ty`nstva: kompleksna osvitnya programa dlya doshkil`ny`x navchal`ny`x zakladiv / uporyad.: O. M. Bajyer, L. V. Batlina, A. M. Bogush ta in.; nauk, kerivny`k akad. A. M. Bogush; za zag. red. L. V. Batlinoyi. — Ternopil` : Mandrivecz`, 2015. — 200 s. 8. Formuvannya xudozhn`o`produkty`vnoyi kompetenciyi ditej doshkil`nogo viku: metody`chny`j posibny`k / uporyad. T. M. Korzh, M. D. Nel`zina, A. M. Batury`necz`; KVNZ KOR "Akademiya neperervnoyi osvity`". – Bila Cerkva : KVNZ KOR «Akademiya neperervnoyi osvity`», 2016. – 113 c. 9. Shevchuk A. Tvorche osvoyennya dy`ty`noyu svitu kul`tury` / A. Shevchuk // Vy`xovatel`-metody`st doshkil. zakl. : shhomisyach. specializ. zhurn. – 2012. – № 12. – S. 4-10.

Л.Ю. Москальова, Г.С. Мільчевська, К. В. Очкаленко

ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ДИТИНИ У ДІАЛОЗІ ІЗ ІНШОЮ ЛЮДИНОЮ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито сутність поняття «художньо-продуктивна компетенція», а також питання, пов'язані із діалогічною взаємодією дитини із іншою людиною у процесі художньо-продуктивної діяльності у контексті компетентнісного підходу. Доведено необхідність упровадження в практику дошкільної (допочаткової) освіти спеціальних умов, що розвивають творчість дитини у діалозі із іншою людиною. У статті наголошується на важливості формування художньо-продуктивної компетенції для старших дошкільників, що є передумовою духовного становлення особистості, розвитку толерантності по відношенню до поглядів і думок інших людей.

Ключові слова: діалогічність, духовність, компетентнісний підхід, художньо-продуктивна компетенція, педагогічний супровід, дошкільна (допочаткова) освіта

L. Moskalyova, G. Milchevskaya, K. Ochkalenko

ART AND PRODUCTIVE COMPETENCE OF THE CHILD IN
THE DIALOGUE WITH ANOTHER PERSON AS A RESULT OF
PERSONALITY SPIRITUAL FORMATION

The article analyzes the essence of the of "artistic and productive competence" concept, focus on issues related to child dialogic interaction with another human being in the process of artistic and productive activity in line with the competence approach. The necessity of putting into practice preschool special conditions affecting the development of children's creativity in the dialogue with the other person. Also the article is emphasizes the importance of the formation of of the senior preschool children's artistic and productive competence, which is a prerequisite for the spiritual formation of the person, the development of tolerance in relation to the views and opinions of others.

Keywords: dialogical, spirituality, competence approach, artistic and productive competence, educational support, preschool education

Л.Ю. Москалева, Г.С. Мильчевская, К.В. Очкаленко

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПРОДУКТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ
РЕБЕНКА В ДИАЛОГЕ С ДРУГИМ ЧЕЛОВЕКОМ КАК РЕЗУЛЬТАТ
ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируется сущность понятия «художественно-продуктивная компетенция», раскрываются вопросы, связанные с диалогическим взаимодействием ребенка с другим человеком в процессе художественно-продуктивной деятельности в русле компетентностного подхода. Доказана необходимость внедрения в практику дошкольного образования специальных условий, влияющих на развитие творчества ребенка в диалоге с другим человеком. В статье подчеркивается важность формирования художественно-продуктивной компетенции старших

дошкольників, що являється передумовою для духовного становлення особистості, розвитку толерантності по відношенню до поглядів і мнєнь інших людей.

Ключевые слова: диалогичность, духовность, компетентностный подход, художественно-продуктивная компетенция, педагогическое сопровождение, дошкольное образование

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 261.7

*Троїцька О.М., Тараненко Г.Г.
м. Мелітополь, Україна*

ТЕХНОЛОГІЇ ДИСКУРСІВ У РЕЛІГІЙНОМУ ДІАЛОЗІ: ПОШУК ПОРОЗУМІННЯ

Сучасна вища освіта, акцентуючи увагу на процесі становлення інноваційної особистості, здатної вибудувати відносини зі світом на основі власних відкриттів та способів, а також на формуванні готовності особистості до різноманітної практичної діяльності, здійснює на різних напрямках функціонування полікультурної освіти особистісно орієнтоване навчання і виховання й залишається універсальним способом збереження та розвитку культури, відтворення духовно-практичного досвіду поколінь в особистісному світі людини.

Майбутній фахівець, який здобуває професійну освіту, зокрема технічну, має бути готовим увійти до взаємозалежного світу, що формується як єдиний простір наближення однієї культури до іншої, як інтеграції культур із одночасним збереженням ідентичностей та їх духовним збагаченням знаннями, вміннями, навичками культурного спілкування. Діалог як пошук смислів буття і розуміння стає у такій освіті найважливішим механізмом реалізації життєво важливих культурно-освітніх стратегій.

Сучасний вищий навчальний заклад, що має бути полікультурним простором, у якому діалоговий параметр навчально-виховної пізнавальної діяльності уможливорює активізацію творчої самореалізації студентів, їх

саморозвиток, створюючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію усіх учасників культурно-освітнього простору, повинен інтегрувати діяльність культурно-освітніх інституцій і безпосередніх суб'єктів – студентів, викладачів, співробітників навчального закладу, а також представників державних, політичних, культурно-освітніх організацій і рухів, що займаються культуротворенням і певною мірою впливають на культурно-освітнє зростання *Homō educandus* та забезпечують розвиток системи аксіологічних орієнтацій та мислєдїяльностї.

На різних напрямках модернізації вищої освіти імплєментация ідеї діалогу набуває значного поширення у цілєпокладанні, змістї, організаційно-управлінських умовах освіти. Значна частина педагогів звертає увагу на аналіз культурно-освітніх практик впровадження активних методів і прийомів діалогізації освіти (інтеграція принципів проблемностї, варіативностї в освітньому процесі, моделювання і реалїзація дидактично-пізнавальних засобів навчання, різноманїтних форм и методів навчання – проблемна лекція, діалог-мїкродослідження, бїнарна лекція, семїнар-діалог, лекція-дискусія, інтернет-діалог тощо).

Разом з тим, на нашу думку, існуючі культурно-освітні практики, зокрема релїгїно-освітні, залишаються за межами діалогової взаємодїї, використання діалогу в освітньому процесі. У такий спосїб сутнісні його характеристики не розкриваються, а відтак і можливостї впливу на культурно-освітню ситуацію значною мірою не розгортаються. Більш того, релїгїйний діалог залишається за межами актуальних проблем модернізації сучасної освіти і «суспїлства знань», загальною особливїстю якого, на думку С. Пролєєва, виступає «глибока трансформація знання у різноманїтні інформаційні констєляції та примат гнучкостї і швидкостї оперування з інформацією над узвичаєними інтелектуальними процедурами і практиками [4, с.7-8].

Отже, прагнення філософів та людини культурної потребують теоретичного обґрунтування саме антропологїчного руху людини від знання (у широкому його суттєвому наповненні як смислу) до інтелектуально-етичної і духовної взаємодїї суб'єктів свїту.

Передусім, слід констатувати, що повноцїнна освіта не може будуватися, залишаючи за межами тї чи інші конститутивні чинники впливу на духовність людини, адже зміни, що відбуваються зараз у свїтовому середовищі, все більше «стискають» полікультурний простір розширенням взаємозв'язку, взаємозалежностї різних країн, народів,

культур (національних, етнічних, гендерних, політичних, економічних, релігійних і т. ін.). На рівні культурності людство не може не бути зацікавленим у знаходженні згоди, злагоди у вирішенні суперечливих питань, запобіганню ескалації насилля у вирішенні суперечливих питань, що може призвести до конфліктів та інших загрозливих явищ.

Дійсно, введення в культурно-освітній простір, а саме в діалогічну взаємодію, культурних ідентичностей з їх специфічними позиціями та інтересами ускладнює процес взаємодії зустрічами з інакшістю. Дотепер достатньо звичними для культурно-освітнього простору вищої школи були науковий, освітній, філософський дискурси, а релігійний та повсякденний лише «виборюють» своє право на існування. Більш того, якщо розуміти дискурс (з лат. *discere* – блукати) як «усно або письмово артикульовану форму об'єктивації змісту свідомості, що зумовлена домінуючим у певній соціокультурній традиції типом раціональності» [3, с.148], то дискурс завжди регламентується соціокультурними кодами (правилами, цінностями, етосом) певної соціальної практики (освіти, науки, права, медицини, політики, економіки, релігії тощо) і не може не поставати таким.

Так, науковий дискурс навіть у релігійному діалозі зорієнтований на раціональну організацію комунікації та її соціальну ефективність, проте його репрезентанти зобов'язані «знімати» ідеологічні та світоглядні суперечності й здійснювати проліферацію принципів когнітивності, рефлексивності та предметності, високої логічної культури, цільової єдності і взаємодоповнювальності позицій суб'єктів діалогу, науковості і історичності, деідеологізації та делібералізації, емоційно-психологічної підтримки тощо.

Традиція філософського дискурсу в діалозі має багату історію і вона весь час відрізнялась від усіх інших дискурсів принциповою плюралістичністю, поліфонічністю, розмаїттям гносеологічних, онтологічних, методологічних, ціннісно-сміслових концептів, що зберігають дефінітивну коректність, прозорість, логічну когерентність та смислове значення. У такому контексті філософський дискурс у релігійному діалозі має перевагу, оскільки він презентує вищий ступінь рефлексії, осягнення сутності предмета діалогу, спираючись на філософські категорії та універсалії. Саме категорії як «найбільш загальні поняття тієї чи іншої галузі знання, науки слугують для скорочення досвіду знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності...

та універсалії, до яких належать суще, єдине, істинне, благо» [1, с. 220, 522] дозволяють визволити сутність явищ, навколо яких розгортається діалог, від денотатів і конотатів інших дискурсів. До того ж, релігійний, зокрема богословський дискурс, формувався у межах (або поряд) філософії.

Останнім часом у межах освітнього дискурсу мова заходить про полідискурсивність, про опанування різними мовними практиками (науковими, філософськими, літературними, релігійними тощо) задля адекватного розуміння соціокультурних традицій суспільства. У такому сенсі освітній дискурс подається як провідний у полікультурному діалозі [2]. З цією думкою можна погодитися, якщо цей дискурс, як освітній, функціонує у межах культурно-освітнього простору, як континууму єднання науки і освіти, освіти і культури, освітніх програм суб'єктів культурно-освітнього простору та його інституцій. Насправді, цю думку можна було б екстраполювати на дійсність, якщо б творення, трансляція і засвоєння знання відповідали б його справжньому (високому) змісту, тобто смислового значенню. Проте сьогодні без філософського підсилення освітній процес залишається значною мірою середовищем.

Специфіка ж релігійного дискурсу в діалозі проглядається через його принципи: релігійний традиціоналізм; визнання монотеїстичного характеру релігії; свобода віросповідання; визнання необхідності соціальної співпраці задля блага суспільства; моральна єдність і спрямованість учасників діалогу на духовність; принцип мирного співіснування на основі договору; принцип конфесіональної ідентичності; принцип антиглобалізму та інші.

На перший погляд, в освітньому процесі, особливо у негуманітарних ВНЗ, досягнення мети діалогу (розуміння) і мети комунікації (порозуміння) не є реальним, адже дискурси виявляють іноді не тільки суперечливі погляди, а й протилежні за змістом позиції. У той же час їх виявлення і розуміння, що відбувається в діалозі, є початком руху до мирного співіснування релігійних ідентичностей, які, до речі, мають значний досвід миротворчості.

Отже, діалогічна співпраця, як певна гуманітарна технологія, має спрямувати в освітньому процесі усі дискурси на розгортання культурно-освітнього простору та на його спрямованість до філософської рефлексії, що може бути вектором подальших наукових досліджень.

Список літератури: 1. Булатов М.В. Філософський словник / М.В.Булатов. – К.: Стилос, 2009. – 575 с. 2. Мишучков А.А. Виды культурной солидарности / А.А. Мишучков // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2012. – № 7 (143). – С. 221-227. 3. Новейший философский словарь. Постмодернизм / Главный научный редактор и составитель А.А. Грицанов. – Мн.: Современный литератор, 2007. – 816 с. 4. Пролеев С. «Суспільство знань» як антропологічна ситуація / С.Пролеєв // Філософія освіти. – 2014. – № 1. – С.7 – 25.

Bibliography (transliterated): 1. Bulatov M.V. Filosofov`ku`j slovnyk` / M.V.Bulatov. – K.: Sty`los, 2009. – 575 s. 2. Mishuchkov A.A. Vidy kul`turnoj solidarnosti / A.A. Mishuchkov // Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – № 7 (143). – S. 221-227. 3. Novejšij filosofskij slovar`. Postmodernizm / Glavnij nauchnyj redaktor i sostavitel' A.A. Gricanov. – Mn.: Sovremennij literator, 2007. – 816 s. 4. Proleyev S. «Suspil`stvo znan`» yak antropologichna sy`tuaciya / S.Proleyev // Filosofiya osvity`. – 2014. – # 1. – S.7 – 25.

О.М. Троїцька, Г.Г. Тараненко

ТЕХНОЛОГІЇ ДИСКУРСІВ У РЕЛІГІЙНОМУ ДІАЛОЗІ: ПОШУК ПОРОЗУМІННЯ

У статті розглянуто питання актуалізації та співпраці в науково-освітньому процесі різних дискурсів, що здійснюють діалогічну взаємодію. Окреслено їх певні особливості та варіанти солідарності, схарактеризовано традиції наукового, філософського, освітнього дискурсів у конкретному різновиді діалогу (релігійного) і обґрунтовано необхідність підсилення діалогічної взаємодії філософсько-освітньою рефлексією. Філософська рефлексія дискурсів у діалозі експлікована та ідентифікована як спосіб піднесення інших дискурсів до ціннісно-світоглядних (категоріальних і універсальних) смислів і гуманізації технологій дискурсів.

Ключові слова: діалог, дискурс, ідентичність, категорія, комунікація, рефлексія, технологія, універсалія.

E. Troyskaya, H. Taranenko

THE TECHNOLOGY OF DISCOURSE IN RELIGIOUS
DIALOGUE: THE SEARCH OF UNDERSTANDING

There is the question of updating and cooperation in the scientific and educational process of the various discourses that exercise dialogic interaction in the article. It's denote them some of the features and options of solidarity, characterized by the tradition of scientific, philosophical, educational discourse in a particular species of dialogue (religious) and the necessity of strengthening the philosophical dialogic interaction and educational reflection. Philosophical reflection discourses in dialogue explicate and identified as a way of exaltation other discourses to the values and worldview (categorical and universal) meanings and discourses humanization technology.

Keywords: dialogue, discourse, identity, category, communication, reflection, technology, universal.

Е.М. Троицкая, Г.Г. Тараненко

ТЕХНОЛОГИИ ДИСКУРСОВ В РЕЛИГИОЗНОМ
ДИАЛОГЕ: ПОИСК ВЗАИМОПОНИМАНИЯ

В статье рассмотрен вопрос актуализации и сотрудничества в научно-образовательном процессе различных дискурсов, что осуществляют диалогическое взаимодействие. Обозначены их некоторые особенности и варианты солидарности, охарактеризованы традиции научного, философского, образовательного дискурсов в конкретной разновидности диалога (религиозного) и обоснована необходимость усиления диалогического взаимодействия философско-образовательной рефлексией. Философская рефлексия дискурсов в диалоге эксплицирована и идентифицирована как способ возвышения иных дискурсов до ценностно-мировоззренческих (категориальных и универсальных) смыслов и гуманизации технологий дискурсов.

Ключевые слова: диалог, дискурс, идентичность, категория, коммуникация, рефлексия, технология, универсалия.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 140:316.4

Шанидзе Н. О.
м. Харків, Україна

ФІЛОСОФСЬКИ ЗАСАДИ ІДЕЇ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Необхідність філософського аналізу феномену мережевого суспільства обумовлена стрімким поширенням цього поняття в науковому обігу, оскільки процеси входження інформаційних технологій в суспільне життя динамічно зростають. Формування нової, інформаційної особистості здійснюється під впливом дещо інших процесів та структур, на відміну від традиційного типу соціалізації вже не ґрунтується лише на безпосередніх агентах впливу. Сучасне суспільство ґрунтується на масових комунікаціях, які постійно трансформуються, збільшують власні просторові параметри та конструюють інформаційний простір соціуму. [1, с. 14] Наданому етапі відбувається глобальний процес трансформації інститутів і практик сучасного суспільства. Зростаючі оперативність, мобільність і гнучкість, що торкнулися всі сфери життєдіяльності людини, роблять можливим перехід до нових форм організації різних сфер людської активності. Як показує практика, розвиток інформаційного суспільства зменшує значення ієрархічних структур, які втрачають свою ефективність, оскільки не дозволяють швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, оперативно приймати рішення, сковують інтелектуальний потенціал та інновації. У той же час свою ефективність в нових умовах демонструють мережеві форми організації взаємодії, більш мобільні та вільні. Ряд дослідників приходять до висновку, що в інформаційному суспільстві формується специфічна організаційна модель соціальної реальності, для позначення якої вводиться термін «мережеве суспільство».

Теоретичні витоки даної концепції знаходимо у соціологів Б. Веллмана, Л. Фрімана, С. Вассермана та інших. Закінченого вигляду концепція мережевого суспільства знайшла в працях відомого іспанського соціолога Мануеля Кастельса, який сформулював власну концепцію сучасного суспільства, актуалізувавши процес домінування в ньому мережевої структури соціальних відносин. «Мережеве суспільство являє собою соціальну структуру, що характеризує, нехай і з великою

різноманітністю проявів в залежності від культурної та інституційної специфіки, інформаційну епоху розвитку суспільства» [2, с. 24]. Він відзначає ряд істотних ознак сучасної культури, що роблять її духовним стрижнем саме мережевого суспільства. Перш за все, це аналіз сучасної культури як «культури реальної віртуальності», під якою Кастельс розуміє «систему, в якій сама реальність (тобто матеріальне / символічне існування людей) повністю охоплена і занурена у віртуальні образи, в вигаданий світ, де зовнішні відображення не просто знаходяться на екрані, але самі стають досвідом» [2, с. 15]. М. Кастельс використовує поняття «мережеве суспільство», щоб, з одного боку, показати визначальну роль комп'ютерних мереж в розвитку сучасного соціуму, з іншого боку, щоб довести, що розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій веде до зміни суспільних відносин. Він вважає, що в сучасному світі мережеві принципи суспільного устрою поступово витісняють ієрархічні, причому якщо раніше мережева організація була відображенням внутрішньої структури суспільства, то в нових умовах вона стає свідомо впроваджуваною зовнішньою структурою, її формою. На думку М. Кастельса, мережева структура - це «комплекс взаємопов'язаних вузлів», причому «конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку йде мова» [3, с. 470]. Самі ж мережі «являють собою відкриті структури, які можуть необмежено розширюватися шляхом включення нових вузлів, якщо ті здатні до комунікації ...» [3, с. 471]. Відмітною ознакою суспільства мережевих структур М. Кастельс вважає також домінування соціальної морфології над соціальною дією, оскільки приналежність до тієї чи іншої мережі виступає в якості важливого джерела влади і змін в суспільстві. Суспільство мережевих структур характеризується якісною зміною комунікативної середовища, де інформація відіграє визначальну роль, адже за своєю природою вона є ресурсом, який легше інших проникає через будь-які перешкоди і кордони. Новітні технології виступають сполучною ланкою в мережевому суспільстві, об'єднуючи його і створюючи єдине інтерактивний простір. [4, с. 46]

При всьому тому, сам термін «мережа» представляє певні труднощі для філософського аналізу, оскільки змушує дослідників звертатися, перш за все до таких сфер наукового пізнання як теорія інформації і комунікації, а сам термін «мережа» є суто технічним феноменом, продуктом нових комунікаційних технологій. Для повного

розуміння властивостей нових соціальних процесів, пов'язаних із мережевою структурою, потрібно задіяти синергетичний підхід на перетині інформатики, філософії, і соціології, головним завданням якого є не просто перенесення технічних понять в сферу соціальної філософії, а самостійна розробка методології дослідження процесу виникнення абсолютно нової якості соціальної комунікації та її впливу на формування особистості людини.

В залежності від типу суспільства, особистість, виступаючи в відповідний процес соціалізації, специфікує особистість в актуальному відношенні. Індивідуальність кожної особистості в ході соціалізації виявляється відповідною соціальності суспільства і навіть якщо якась соціальна група або окремі особистості вступають в конфлікт з наявним процесом соціалізації, вони неминуче вступають в конфлікт із суспільством і стають джерелом соціального конфлікту. Основні соціальні інститути та агенти соціалізації покликані нівелювати даний соціальний конфлікт. Головною особливістю теперішнього часу можна вважати стрімке формування суспільства знання, якому властивий ряд пов'язаних між собою внутрішніх фундаментальних рис, а саме: багаторазове збільшення інформаційної насиченості всіх сфер соціуму; перетворення інформаційної індустрії в саму динамічну, престижну і вигідну сферу функціонування суспільства; широке входження інформаційно-комунікативних технологій в життєдіяльність соціуму і людини; глибокі зміни моделей соціальної організації і співпраці завдяки широкому розповсюдженню гнучких мережевих структур.

Рушійною силою мережевого суспільства стає особистість, що володіє високим рівнем освіти, яка вміє знаходити і переробляти інформацію, налагоджувати комунікаційні зв'язки. Інтегрована система комунікацій заснована на цифровий; мережевий інтеграції безлічі видів комунікації і включає в себе безліч культурних явищ, які тягнуть, за собою важливі соціальні наслідки для самої людини. Як зазначалося вище, ієрархічна структура втрачає свій сенс, і як наслідок, відбувається послаблення символічної влади традиційних відправників повідомлень в першу чергу, інститутів влади, які керують за допомогою історично закованих соціальних звичок, серед яких релігія, мораль, авторитет, традиційні цінності, політична ідеологія. Інформаційно-комунікаційні технології дають можливість для розкриття, посилення значущості потенціалу особистості, так як в традиційній культурі цей потенціал в

значній мірі був скутий історично сформованими соціокультурними цінностями.

Важливою формою функціонування суспільства знань є перехід від традиційної системи освіти до безперервної. Основоположники концепції безперервної освіти А. Кроплі, Р. Даве і К. Кнаппер одним з головних її принципів відзначають саме інтеграцію. При цьому вони виділяють «горизонтальну інтеграцію», в основі якої лежить визнання цінності знань, отриманих в «спонтанній», неформальній освіті, їх закріплення і інтеграція зі знаннями, набутими в інституціалізованих формах. Вчені вважають, що горизонтальна інтеграція забезпечує ефективність всієї системи безперервної освіти. Принцип «вертикальної інтеграції» означає, що повинна бути скоординована діяльність розділених в часі і просторі окремих ступенів освіти. І виховання, і навчання – процеси цілеспрямовані. Цілі при цьому можуть ставитися явно чи розумітися, усвідомлюватися чи ні. Соціалізація ж передбачає всі багатосторонні і часто різноспрямовані, плановані і не плановані впливи життя, в результаті яких людина засвоює правила гри, прийняті в даному суспільстві, соціально схвалювані норми, цінності, моделі поведінки. Зрозуміло, при цьому можуть виникати і, як правило, виникають проблеми. У самому суспільстві може не бути єдності слова і справи, тобто в документах і висловлюваннях його ідеологів проголошується одне, а на практиці реалізується інше. Або - в суспільстві схвалюється одне, а в соціальній групі схвалюється не просто інше, а прямо протилежне. Проблема, таким чином, полягає в тому, як формування соціально успішної поведінки людини в конкретну історичну епоху співвідноситься з зусиллями системи освіти із соціалізації особистості. Іншими словами, чи збігається напрямок цих зусиль, і тоді виникає ефект синергії, або вони різноспрямовані, гальмують і гасять один одного, як це складається у мережевому суспільстві.

В образній формі мережеві принципи були охарактеризовані французькими пост структуралістами Ж. Делезом і Ф. Гваттарі, з легкої руки яких у гуманітарне знання увійшло поняття «різома» і принципи її устрою. Це біологічне поняття було використано Ж. Делезом і Ф. Гваттарі для характеристики сучасного суспільства, в якому немає стрижня, «ствола», де відсутня централізація, впорядкованість і симетрія. Протилежна різомі, як безлічі безладно переплетених пагонів, що ростуть у всіх напрямках, структура «дерева», де є центр - стовбур і периферія -

відходять від стовбура бічні гілки, де все впорядковано і ієрархічно побудовано. «Дерево» - це модель традиційного суспільства і традиційного мислення, «різома» - модель суспільства постмодерну. Слід зазначити також, що саме слово «rhizoma» (кореневище) співзвучно французькому «réseau» (мережа), і це співзвуччя використовується авторами для обґрунтування мережевого або «різоморфного» підходу до тексту, а через нього - до розуміння соціального буття. Різома – постмодерністський символ сучасного суспільства, що позначає заплутаний, мочкуватий корінь, що складається з безлічі переплєтених волосків, вона «вторгається в чужі еволюційні ланцюжки і утворює поперечні зв'язки між «дивергентними» лініями розвитку ... вона породжує несистемні і несподівані відмінності, вона розділяє і перериває ці ланцюжки, кидає їх і пов'язує, одночасно всі диференційне і систематизує» [5, с. 99].

Як визначають Дельоз і Гваттарі, для стану різоми характерні принципи, що цілком відповідають основним рисам сучасного мережевого суспільства. Це - принципи зчеплення і гетерогенності, принципи з'єднання та неоднорідності, нарешті, принципи картографії та декалькоманії. Принципи зчеплення і гетерогенності визначають, згідно Делезу і Гваттарі, що «будь-яке місце різоми може і повинно бути приєднано до будь-якого іншого її місця», в різомі «немає точок або позицій подібно до тих, які є в структурі, в дереві, в корені. Тільки лінії. Кількість перестала бути універсальним поняттям, яке може порівняти елементи відповідно до їх місця в якомусь вимірі, щоб стати варіативним безлічно ... всі крапки повинні бути пов'язані між собою, незалежно від їх ролі і положення». [5, с. 101] Співвідносячи цей принцип з організацією мережевої структури, можна відзначити, що в ідеальній мережевій структурі актори мають повну свободу виходу з мережі (в цьому сенсі вони самостійні і незалежні один від одного), вони гетерогенні в своїх перевагах, інтересах, прагненнях, взаємозамінні і соціально рівнозначні один одному. Таким чином, «різома» як метафоричний образ сучасності вбирає в себе такі відмітні ознаки мережевого суспільства як децентрованість, неієрархічність структури, множинність комунікаційних каналів, які постійно змінюють свою конфігурацію, відкритість зовнішньому середовищу. Архітектура Інтернету дозволяє вести тривалі відкриті дискусії і позначати будь-які актуальні інформаційні приводи для них, а анонімність участі знімає психологічні бар'єри і забезпечує прийнятний рівень безпеки учасників. Практично будь-який значущий

соціальний проект, перш ніж вступити в стадію формалізації та імплементації, сьогодні тестується в віртуальному інформаційному середовищі, отримуючи там громадську підтримку або осуд. [6, с. 115]. Актор має можливість сам вибирати, в яких мережах брати участь, які мережі формувати. В мережевому суспільстві індивід стає вузловим елементом складної конфігурації мереж. Він виступає своєрідним ретранслятором безлічі комунікацій, обираючи маршрути руху згідно із власним комунікаційним ресурсом та потребами. Наступними принципами, закладеними в основу побудови різоми, є «картографія та декалькоманія». З їх допомогою Дельоз і Гваттарі заявляють, що різома – це не механізм копіювання, а карта з безліччю входів. Протиставляючи кальку і карту, вони підкреслюють, що остання за своєю природою відкрита, рухлива, сприйнятлива до змін. Калька ж, навпаки, не схильна до модифікації, вона не створює нічого нового і лише копіює наявні лінії і обриси. Малюнок на карті ніколи не може вважатися остаточним - він постійно змінюється, як і змінюється сама дійсність. У той же час карти можуть існувати незалежно від того, чи існує щось поза карти, тоді як кальки існують тільки як уявлення, зліпки референта. Тобто карта, на протигагу кальці, що не репродукує реальність, а експериментує, вступає з нею «в сутячку», а різоморфні об'єкти, на їхню думку принципово не піддаються калькуванню і не можуть бути відтворені у якості реплік.

Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі також серед принципів організації різоми виділяють такі, що співвідносяться з принципами, властивими сучасному соціуму, наприклад «принципи з'єднання і неоднорідності» [5, с. 12]. Будь-яка точка різоми може (і повинна) бути приєднана до будь-якої іншої її точки. Різома не має вихідного пункту розвитку, вона децентрована та антиєрархічна за своєю природою, ні одна з її точок не має переваги перед іншою. Третій принцип, який Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі кладуть в пристрій різоми, - це «принцип множинності» [5, с. 14]. Його автори характеризують на прикладі ляльководи, керуючого маріонеткою. Вони показують, що рухами ляльки насправді керує зовсім не бажання ляльководи, а «множинність нервових волокон». Ляльковод в кінцевому рахунку сам виявляється маріонеткою цієї множинності. «У безлічі немає ні суб'єкта, ні об'єкта, є тільки визначення, величини, вимірювання, здатні рости лише тоді, коли безліч змінює свою природу. Безліч визначається зовнішнім - абстрактної лінією, лінією вислизання або детериторизації, дотримуючись якої, вони змінюють природу, з'єднуючись з іншими

множинами» [5, с. 14, 15]. Наступний принцип, властивий різомі - це принцип розриву, згідно з яким, різомо може бути розбита, зруйнована в будь-якому місці, але не дивлячись на це вона відновить своє зростання, свій розвиток або в старому напрямку, або обере новий. «Будь-яка різомо включає в себе лінії сегментів, згідно з якими вона стратифікована, територіальне визначена, організована, означена, атрибутована і т. і., але також і лінії детериторизації, за які вона невпинно вислизає»[5, с. 16]. Фактично різомо і є модель мережі, де немає центру, де є безліч розбіжних в різних напрямках ліній, що забезпечують свободу переміщення.

Таким чином, традиційно у дослідженнях мережеві структури протиставляються ієрархічним. Так, Л. А. Коробейникова і Ю. А. Гіль відзначають, що ієрархічній структурі притаманні стійкість, здатність надавати індуктивний вплив на всі системи, з якими вона взаємодіє, можливість легко відновлюватися, чіткі принципи комунікації, дисципліни, субординації, нормування зобов'язань. До її недоліків відносять повільне, неадекватне реагування на ситуацію, зростання ієрархічних ступенів, що ускладнюють рух інформаційних потоків і прийняття рішень. Мережеві структурі притаманні горизонтальна організація, відсутність єдиного центру, рівноправність учасників, відносна відкритість входу-виходу, адаптивність до змін внутрішнього і зовнішнього середовища, здатність до самоорганізації та саморегуляції [8, с. 107].

Особливістю мережевих структур є те, що кожен з її учасників потенційно може виступати як в ролі центру, так і в ролі керованого об'єкта. Отже, мережева структура - це децентралізований комплекс взаємопов'язаних вузлів, здатний розширюватися шляхом включення нових ланок, що надає мережі гнучкість і динамічність. У суспільстві таким комунікаційним вузлом є соціальний суб'єкт, здатний обробляти, накопичувати і продукувати нову інформацію, а також бути суб'єктом вільного волевиявлення і дії. Ключовими характеристиками мережевих структур є відкритість і спонтанність. Відкритість, в свою чергу, розглядається в двох значеннях: з одного боку, як відкритість елементів мережі по відношенню один до одного, відсутність внутрішніх перегородок між її частинами, з іншого - як відкритість кордонів по відношенню до зовнішнього середовища. Під спонтанністю розуміється вільне формування, плинність, мінливість. У мережі не існує постійних зв'язків між елементами, вони утворюються тільки на час вирішення

актуальних завдань. Мережеві структури поліцентричні, що не перешкоджає їх цілісності. Таким чином, можна стверджувати, що інформаційні та мережеві процеси, що глибоко вкорінені вже в сучасному суспільстві, стають головними факторами соціальної трансформації та створюють нову людину, для якої суб'єктивне, національне, соціальне виходять на перший план. Поняття ідентичності, яке охоплює і суб'єктивний час, і особисту діяльність, і національні особливості є однією з найважливіших характеристик «мережевої» людини.

Список літератури: 1. Жданенко С. Б. Людина в середовищі сучасних інформаційних мереж: філософський аспект / С. Б. Жданенко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 4 (27). – С. 13 – 27. 2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с. 3. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Инноземцева. М.: Academia, 1999. С. 494—505. 4. Лысак И. В. Современное общество как общество сетевых структур / И. В. Лысак, Л. Ф. Косенчук // Информационное общество. – 2015. – № 2—3. – С. 45 – 51. 5. Делез Ж. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения / Делез Ж., Гваттари Ф / Пер. с франц. и послесл. Я. И. Свирского; науч. ред. В. Ю. Кузнецов. Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 895 с. 6. Курочкин А. В. Политика в условиях сетевого общества: новая структура и содержание / А. В. Курочкин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2011. – № 3 (9). – Ч. II. – С. 113-117. 7. Назарчук А. В. Социальные сети и трансформация политического порядка / А. В. Назарчук // Вестник аналитики. – 2007. – № 4 (30). – С. 128 – 132. 8. Коробейникова Л. А. Сетевые структуры в условиях глобализации / Л. А. Коробейникова, А. Ю. Гиль // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – Т. 316. – № 6. – С. 105—109.

Bibliography (transliterated): 1. Zhdanenko S. B. Ljudina v seredovishhi suchasnih informacijnih mrezh: filosofs'kij aspekt / S. B. Zhdanenko // Visn. Nac. un-tu «Juridichna akademija Ukraïni im. Jaroslava

Mudrogo». Ser. : Filosofija, filosofija prava, politologija, sociologija / redkol.: A. P. Get'man ta in. – H. : Pravo, 2015. – № 4 (27). – S. 13 – 27. 2. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura / Per. s angl. pod nauch. red. O. I. Shkaratana / M. Kastel's. – M. : GU VShJe, 2000. – 608 c. 3. Kastel's M. Stanovlenie obshhestva setevyh struktur / M. Kastel's // Novaja postindustrial'naja volna na Zapade: Antologija / Pod red. V. L. Inozemceva. M.: Academia, 1999. S. 494—505. 4. Lysak I. V. Sovremennoe obshhestvo kak obshhestvo setevyh struktur / I. V. Lysak, L. F. Kosenchuk // Informacionnoe obshhestvo. – 2015. – № 2—3. – S. 45 – 51. 5. Delez Zh. Tysjacha plato: Kapitalizm i shizofrenija / Delez Zh., Gvattari F / Per. s franc. i poslesl. Ja. I. Svirskogo; nauch. red. V. Ju. Kuznecov. Ekaterinburg: U-Faktorija; M.: Astrel', 2010. – 895 s. 6. Kurochkin A. V. Politika v uslovijah setevogo obshhestva: novaja struktura i sodержanie / A. V. Kurochkin // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvedenie. Voprosy teorii i praktiki Tambov: Gramota, 2011. – № 3 (9). – Ch. II. – С. 113-117. 7. Nazarchuk A. V. Social'nye seti i transformacija politicheskogo porjadka / A. V. Nazarchuk // Vestnik analitiki. – 2007. – № 4 (30). – S. 128 – 132. 8. Korobejnikova L. A. Setevye struktury v uslovijah globalizacii / L. A. Korobejnikova, A. Ju. Gil' // Izvestija Tomskogo politehnicheskogo universiteta. – 2010. – T. 316. – № 6. – S. 105—109.

Н. О. Шанідзе

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ІДЕЇ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглянуті філософські аспекти становлення ідеї мережевого суспільства. Особлива увага приділяється розгляду ідеї Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі про втілення терміну «різома» у контекст аналізу мережевого суспільства. Визначаються основні відмінності мережевого суспільства, такі як де централізованість, відкритість, множинність, спонтанність зв'язків тощо, та їх відповідний вплив на зміну форм соціалізації особистості в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: мережеве суспільство, ризома, інформаційне суспільство, соціалізація.

N. Shanidze

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS IDEAS NETWORK SOCIETY
AS A FACTOR SOCIALIZATION

The article deals with the philosophical aspects of establishing of the network society. Special attention is given to consideration of ideas G. Deleuze and F. Guattari embodiment of the term "Rhizome" in the context of the analysis of the network society. The basic differences of network society, such as where centralization, openness, plurality, spontaneity connections, etc., and their corresponding impact on changing forms of socialization in the information society.

Keywords: network society, rhizomes, information society, socialization.

Н. А. Шанидзе

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ИДЕИ СЕТЕВОГО ОБЩЕСТВА
КАК ФАКТОРА СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрены философские аспекты становления идеи сетевого общества. Особое внимание уделяется рассмотрению идеи Ж. Делеза и Ф. Гваттари о воплощении термина «ризома» в контекст анализа сетевого общества. Определяются основные отличия сетевого общества, такие как децентрализованность, открытость, множественность, спонтанность связей и т.п., и их соответствующее влияние на изменение форм социализации личности в информационном обществе.

Ключевые слова: сетевое общество, ризома, информационное общество, социализация.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 13:364.122:004.5

*Шелковая Н.В.
г. Харьков, Украина*

HI-TECH НОМО: ГЕНЕЗИС И ПЕРСПЕКТИВЫ

«Я боюсь, что в 2001 году
Нам заменят сердца на транзисторы.
Робот, ты же был человеком,
Я прошу, ну попробуй,
Стань опять человеком!»
(Слова из советской песни)

«Выяснилось ужасное: с технологиями
дела обстоят лучше, чем с человечностью»
(А. Эйнштейн)

Современный мир как никогда парадоксален. С одной стороны, всемирная паутина Интернет оплела весь земной шар, забираясь в самые отдаленные его уголки и соединяя людей самых разнообразных религиозных, политических и культурных ориентаций, с другой стороны, продолжают существовать межэтнические и межконфессиональные острые конфликты; с одной стороны, постоянное провозглашение необходимости гуманизации и духовного возрождения общества и человечества, с другой стороны, лавинообразное обрушивание с помощью СМИ и СМК ценностей «общества материального потребления»; с одной стороны, наблюдается невиданное никогда ранее за всю историю человечества экспоненциальное взмывание технологий, «цивилизационный взрыв», с другой стороны, столь же стремительное экспоненциальное падение культуры, доходящее до все более распространяющегося варварства. И, как это ни парадоксально звучит, именно рост цивилизации, невиданный дотопе рост техники, приводит к децивилизации, обездуховливанию людей, массовому превращению их в безликое стадо, толпу, созданию «массы мирового масштаба» [11].

В 70-х годах XX века, с распространением компьютерных технологий, наблюдается переход от индустриального к

постиндустриальному и информационному обществу, в котором главную роль играют информационные процессы и технологии, ведущим среди которых является Интернет. Начало XXI века ознаменовалось появлением нового вида человеческого сообщества, включающего в себя на сегодняшний день 3,5 миллиарда людей со всех уголков земного шара [16], – сетевого сообщества, в котором царит новый тип культуры – сетевая культура, новый вид человека – коммуникант и новый вид артефактов культуры – «глобальный перформанс» (Докучаев И.И.) [4]. Особенностью сетевой культуры является то, что она разворачивается не в реальных пространстве и времени, а в виртуальных и творцом этой культуры может быть любой пользователь Интернета – коммуникант.

Одно из свойств сетевой культуры – ее «осьминогло-болотный» характер: она протягивает свои щупальца все дальше, заглядывая в самые потаенные уголки Земли, и, как болото, засасывает, попавших в ее сеть, в ее «трясину», выбраться из которой почти невозможно. Причем «засасывает» она не только отдельных людей, но и целые социальные институты: экономику, политику, право, мораль, образование, науку. На смену «культуры книги» приходит «культура Интернета» – сетевая культура, на смену живому человеческому общению, общению душ приходит виртуальная коммуникация коммуникантов, обмен (взаимовыгодный!) информацией, ибо в основе сетей лежит коммуникация индивидов. Создается теория сетей, которая, как отмечает А.В. Назарчук, «учит, что последним пределом, атомом общества является не индивид, а "сообщения", из которых складывается жизнь индивидов, институтов, классов... Неважно, кто является носителем сообщения, важно, какого типа сообщения формируют систему коммуникации» [14, с. 70]. Формируется новая сетевая парадигма, у истоков которой стоит М. Кастельс [8].

Интернет изменяют не только способ жизни человека, но и самого человека, его манеру мыслить, чувствовать, действовать, является мощным средством манипуляции сознанием людей. «Глобальные сети инструментального обмена *селективно* подключают или отключают индивидов, группы, районы, даже целые страны *согласно их значимости для выполнения целей*, обрабатываемых в сети, *в непрерывном потоке стратегических решений* (курсив мой. – Н.Ш.)», – констатирует один из создателей теории информационного общества М. Кастельс в своей работе «Информационная эпоха: экономика, общество и культура» [8, с. 27].

Человек наделен даром свободы, которую у него никто и никогда не сможет отнять, пока он не утратил свою человечность. Эта свобода проявляется в способности к собственному выбору и ответственности за свой выбор. Человек сам выбирает *как* ему жить, *где* ему жить, *с кем* ему жить. Человек *сам* выбирает между добром и злом, совестливой и бессовестной жизнью, виртуальным и живым миром, сетевыми сообществами, коммуникантами и живыми сообществами, друзьями, любимыми людьми. Почему же все больше людей от мала до велика выбирают сегодня Интернет и втягиваются в трясину его «болота»?

Закон психологии гласит: к приятному тянутся от неприятного отталкиваются. Люди убегают от самих себя и прячутся «с головой» в Сети. Почему? Потому, вероятно, что в живом мире им плохо, в живом социуме им тяжело, тоскливо... И вряд ли развеселые шоу способны развеять их душу. Человеку нужен внутренний духовно-душевный стержень. Этот стержень задается в раннем детстве родителями, затем школой, ВУЗом, СМИ, обществом. Школа, ВУЗ – это те «механизмы» социализации, которые помогают человеку успешно жить в обществе и оставаться *всегда*, во *всех* жизненных обстоятельствах *человечным* человеком. Но что может сформировать в детской и юношеской психике современные школа и ВУЗ, которые всё более превращаются в рынки оценок, аттестатов, дипломов (причем, чем престижнее аттестат и диплом, тем дороже он стоит)? Появился новый вид бизнеса – интеллектуальный учебно-научный, широко распространившийся как в реальной жизни, так и в виртуальной (Интернете). Продаются контрольные, рефераты, курсовые и дипломные работы и даже кандидатские и докторские диссертации(!). «Панрыночная психология» формируется с детства и прочно «врастает» в человека.

Запрограммировать человека, «ввести» в его сознание и подсознание очередную социальную мифологию, «слепить» его мировоззрение в выгодной власти жаждающим форме с помощью черного и белого пиаров, усреднить и обезличить людей, особенно молодежь, с помощью soft power моды – это одно, а воспитать личность, чело-*вечность* человека, т.е. осознание своей уникальности и в то же время органической связи с Вечностью, со всем сущим на Земле и в Космосе, порождающим неустрашимое ничем желание заботиться, оберегать все сущее, нести ответственность за все в масштабах общества, Земли и Вселенной – это

совсем другое. Программируют – голову, воспитывают – сердце. Сегодня, увы, преобладает первое.

Причем программирование преобладает пессимистически-запугивающее, подавляющее и угнетающее психику человека. С утра через СМИ на человека наваливается «мусор» злых, жестоких, ужасающе страшных событий, отчего день сразу темнеет. Происходит своеобразное культивирование насилия и жестокости, восприятие его как нечто само собою разумеющегося, что является признаком варваризации культуры (на это обращает особое внимание исследователь феномена варварства Н.В. Мотрошилова [12]). И воспитание жестокости начинается уже с раннего детства через мультфильмы («Том и Джерри», «Маша и Медведь»), жестокие картинки для детей и школьников и т.д. Причем насилие вводится в статус некоего канона поведения, моды, в частности насилие над своим телом, проявляющееся в моде на пирсинг и татуаж, что также ярко демонстрирует варварский аспект в современной культуре.

Существование насилия неизбежно, более того, оно иногда играет прогрессивную роль в переходе от одного типа социального строя к другому. Но при этом очень важное значение имеет *отношение к насилию*. Когда оно рассматривается как неизбежный элемент жизни во всех ее проявлениях, когда оно легитимизируется (узаконивается и, более того, пропагандируется), то происходит уже разрушение личности и социума как такового. Возникает привычка к насилию, жестокости, агрессии, более того, вырвавшаяся из недр человека, агрессия разрастается как снежный ком по отношению к другим людям. Как отмечает З. Бауман, «в наши дни притупилась чувствительность к боли, насилию, разрушениям, т.е. как раз к проявлениям варварства... в современной жизни насилие, нецивилизованность становятся обычным явлением, а эпатазирующее нарушение всех установленных границ и рамок – своего рода (анти-)нормой» [13, с. 114].

Отсутствие социальных программ формирования оптимистического и гуманного мироотношения, гуманистических целей и идеалов (даже слово «родина» стали писать с маленькой буквы!.. о каком воспитании патриотизма – любви к Родине при этом может идти речь?), государственных молодежных организаций, пронизанных такого рода идеалами, нивелирование высокой аристократической культуры ведет к поиску хотя бы суррогата культуры, организаций и общения и этим суррогатом стал Интернет (я имею в виду Интернет не как средство поиска

и сообщения необходимой информации, а как «виртуальный жизненный мир», «среду обитания человека»). Интернет не только вошел в наш мир, но и привел к кардинальному изменению человеческой психики. Люди превращаются в контактеров, «юзеров», которые, с одной стороны, ищут все новых и новых контактов с другими контактерами (недаром, один из популярнейших сайтов носит название «Вконтакте») и без этих контактов чувствуют себя «обесточенными», как штепсель вынутый из розетки, с другой стороны, при малейшем неприятии информации или тона контактера в контакте этот контакт прекращается. Затем эта модель поведения переносится на живое общение, в котором, с одной стороны, присутствует потребность, вплоть до мучительной жажды, в другом человеке и его добром отношении к тебе, с другой стороны, при малейшем несогласии, неприятии мыслей, слов, взглядов, деяний Другого, с ним обрывается «связь», и обрывается часто быстро и без-жалостно, как в «мире Интернета».

Сегодняшние 15–20-летние, которых называют «цифровыми с рождения» (Г. Смолл), ибо они просто не застали мир без компьютеров, прекрасно разбираются в технике, будучи истинными детьми «эпохи Hi-Tech» (от англ. high technology – высокие технологии), однако они очень плохо умеют *общаться с живыми людьми, лицом к лицу, «глаза в глаза»*, что приводит зачастую к аутизму. Происходит глубинная перестройка человеческого мозга...

Исследования показывают, что для перестройки работы мозга человека достаточно 5-ти(!) часов в Интернете [17, с. 38]. А интернет-зависимые, как правило проводят в Сети 40 и более часов в неделю, не считая работы в офисе [19]. В своем исследовании влияния Hi-Tech, в частности Интернета, на мозг человека «Мозг онлайн. Человек в эпоху Интернета» [17] американский профессор Лос-Анжелеского университета Г. Смолл пришел к выводу, согласно которому «Нейронные пути (в мозге. – Н.Ш), контролирующие коммуникацию и взаимодействие с другими людьми, утрачиваются по мере того, как атрофируются навыки общения лицом к лицу» [17, с. 46] и при переизбытке «общения» ребенка с телевизором или компьютером «нейронные маршруты, ответственные за традиционное общение лицом к лицу, могут в юном мозгу попросту не сформироваться» [17, с. 59]. А профессор Токийского университета Нихон Акио Мори в аналогичных исследованиях пришел к выводу, что компьютерные игры снижают активность в лобных долях мозга

«геймеров»-подростков, «выключая» их не только в момент игры, но и на длительное время после этого [26], что приводит к ухудшению умственных способностей и социальных навыков. Кроме того, ряд последних исследований показывают, что избыток виртуального видео тормозит развитие языковых навыков [23].

Особую озабоченность у психологов и врачей вызывает Интернет-зависимость, доходящая до смертельных исходов. Так, «в России школьник повесился из-за того, что мама не оплатила ему Интернет. В Китае погибла 12-летняя девочка: несколько дней она провела за компьютерной игрой, за эти дни она ничего не ела, не пила. Там же, в Поднебесной, любитель онлайн-игр скончался прямо в интернет-кафе. Он просидел за компьютером... 27 дней безвылазно» [15, с. 29]. Согласно исследованиям американских ученых, проведенным в 2005 году, каждый 5-й из поколения «цифровых с рождения» удовлетворяет клиническим критериям Интернет-зависимости [27]. В Китае, где около 2 миллионов молодых людей страдают Интернет-зависимостью, создали специальный Центр по борьбе с этим недугом [17, с. 111]. Аналогичные Центры стали открываться в США и Европе

Следует обратить внимание на тот факт, что человек даже «расчеловечиваясь», деградируя духовно, не теряет свою духовность полностью, ибо она так же органически присуща человеку, как и его тело и душа (психика). Не тело человека, а его «искаженная духовность» порождает садизм и насилие, вплоть до «медленного суицида», как на личностном, так и на общечеловеческом уровне. Ничем не искоренимая (на то он и человек!), но так и неосуществленная тяга к Истине, Добру, Красоте, Любви порождает потерю смысла жизни и страшные душевные муки, избавление от которых ищут в алкоголе и наркотиках. *Одним из сильнейших наркотиков стал сегодня «глобальный наркотик» – Интернет.* Машинизация и виртуализация человека привела к машинизации и виртуализации наркотиков в виде моб-зависимости, плеер-зависимости, Интернет-зависимости. Обнаружено, что те же нейронные сети мозга, которые превращают людей в алкоголиков и наркоманов, отвечают за навязчивые привычки к новым технологиям. Эйфорию у алкоголика, наркомана и интернет-зависимых вызывает нейротрансмиттер дофамин – сигнальная молекула, регулирующая процессы, связанные с наказаниями, наградой, исследованием нового. В ходе различных игр и

зрелищ в Інтернеті нейрони мозга виділяють дофамін, що приводить к получению игроком чувства удовольствия, наслаждения [17, с. 104].

Но, как известно, наркотик дает лишь временное и иллюзорное облегчение, вслед за которым наступает еще более тяжелое состояние, выход из которого наркоман видит лишь в одном: очередном «вливании» наркотика, что, в конечном счете, ведет к наркозависимости и смерти. Аналогично дело обстоит и с Интернетом. Парадокс «всемирной паутины» заключается в том, что чем больше человек «запутывается» в этой паутине, тем больше его гложет тоска одиночества. Интернет, непрестанные разговоры по мобильным телефонам, страх, иногда панический, пропустить телефонный звонок, утратить мобильный телефон являются, на мой взгляд, проявлениями *проблемы пронзительного одиночества*. Ибо человек рожден летать, а крылья современного контактера опутаны паутиной Интернета и мобильной связи.

Но, загнанная в подсознание с помощью наркотиков, Интернета, мобильной болтовни и «развлекаловки», духовная сущность человека «гложет» изнутри его душу, доводя до аутизма, состояния экзистенциальной фрустрации, глубочайшей депрессии и, в конечном счете, до суицида. Так, в рейтинге «Индекс счастливой планеты» (Happy Planet Index) за 2006 г. Украина вошла в десятку самых несчастных стран мира, заняв 174-е место из 178 по критериям: продолжительность жизни, удовлетворенность жизнью и экологическая обстановка [10], правда, в 2012 г. Украина стала «счастливее», заняв 100 место (из 151) [29]. Не удивительно поэтому, что, по данным Всемирной организации здравоохранения (World Health Organization), Украина занимала 13-е место в мире в 2009 г. [28] и 23-е место в мире (из 170) в 2012 г. по числу суицидов [25]. Причина ощущения себя несчастными и суицидов заключается не в бедности. Так, США, занимающие, в 2014 г. 12-е место в мире (из 194) по валовому национальному доходу на душу населения [24], были в 2012 г. на 105-м(!) месте в мире (из 151) в «рейтинге счастья» [29] и на 50-м месте (из 107) по числу суицидов [25]. В то время как Коста-Рика, занимающая в 2014 г. 67-е место в мире (из 194) по валовому национальному доходу на душу населения [24], в 2012 г. в «рейтинге счастья» – на 1-м месте (из 151) [29] и на 101-м месте (из 107) – по числу суицидов [25].

Каковы глубинные причины этих процессов, ведущих, по сути, к медленному суициду человека и человечества, к смерти духа

человеческого и его духовности? Какова истинная природа человека и перспективы его развития? Что нас ждет? Можно ли однозначно ответить на эти вопросы? Думаю, что нет. Однако, позволю себе лишь выдвинуть некоторые гипотезы.

Мне импонирует взгляд тех мыслителей, с древности до сегодняшнего дня, которые видят в человеке микрокосм – сжатый Космос, являющийся органической (а не механической!) частью Макрокосма и живущий, исходя из этого, по законам Космоса. Ведущими из этих законов являются законы целостности и цикличности. Если эти законы «наложить» на эволюцию человеческого рода, то мне видится следующая картина.

Древний человек жил в органической связи с природой, причем видел в ней не средство для удовлетворения своих материальных нужд, а великую и таинственную сакральную сущность, чувство сакрального пронизывало всё мироощущение человека, *всё его существо* (прекрасно об этом пишет М. Элиаде в своем исследовании «Священное и мирское» [20]). Исходя из этого, его, на мой взгляд, можно назвать *homo sacralis*.

В ходе развития цивилизации человек локализовал место встречи человека с сакральным в одном месте – *сердце*, так появилась великая, глубокая и мудрая «культура сердца», наиболее ярко представленная в Древнем Египте, проявлением которой является «религия сердца» – христианство. Человек в этой культуре и этой религии есть *homo cordis*.

По мере грехопадения человека, заключающегося во всем большем отходе его от Бога и Космоса под влиянием всё более возрастающего эгоизма, доходящего до эго- и антропоцентризма, происходит утрата чувства сакрального, сакральности мира, чувства своей органической связи с Космосом, Богом и миром, осуществляемой в сердце человека. Человек начинает думать, что он – властелин мира. Начало этому процессу было положено, как известно основателем софизма Протагором, заявившего, что «Человек есть мера всех вещей – существующих, что они существуют, и несуществующих, что они не существуют» [1, с. 13]. На смену думающему-обо-всем и всё-чувствующему мудрому сердцу пришла сама-о-себе-думающая *умная голова*. Человек стал считать себя разумным и само-достаточным, так появился *homo sapiens*.

Следует особо отметить, что слово «*sapiens*» переводится с латыни не только как разумный, но и как мудрый. А разум и мудрость не одно и то же. В разумности приоритет отдается голове. В мудрости – сердцу, вернее, «мыслящему сердцу». Если бы человечество пошло по

пути sapiens-мудрости, мыслящего сердца, то траектория его развития была бы гуманистической не только на словах и лозунгах, но оно выбрало sapiens-разум...

Постепенно человеческий разум, обуреваемый жаждой власти, присущей его эгоистической природе, стал великим(?) завоевателем и «покорителем» не только природы, но и самого человека. Сущность, центр человека переместился из сердца в голову, тем самым существенно сместился «центр тяжести» человека, который всё более *стал превращаться в биоробота*. Наступила эра homo rationalis.

Такому типу человека гораздо ближе машина, машинное в силу их исключительной рациональности, чем живое, которое в значительной мере иррациональное. «Similis simili gaudet» («Подобное тяготеет к подобному» – лат.) – человек-рациональный тяготеет к «машинному миру». Это тяготение и породило сегодняшний кибермир – Интернет. Но происходит не только тяготение к подобному, но и «заражение» средою общения, сферой обитания. «Общение» и «жизнь» в виртуальном мире Глобальной Сети, а также глобальное манипулирование сознанием через Интернет в интересах власть имущих ведет к заражению человека этой Сетью, кибермиром, уничтожению собственной идентичности и постепенному превращению его, «юзера», в виртуального человека, объект-для-манипулирования (т.е. программирования), *киборга*, чему в немалой степени способствуют новейшие Hi-Hime (высокие социогуманитарные) технологии, ориентированные на иррациональные, эмоциональные и подсознательные уровни поведения человека, о чем свидетельствуют данные современной науки, в частности исследования Е.А. Жуковой, С.Г. Кара-Мурзы, И.В. Лысак, Г. Смолл, В.Ф. Чешко [5, 7, 9, 17, 19]. Так зарождается Hi-Tech homo.

Еще в начале XX века такие выдающиеся мыслители-экзистенциалисты Н. Бердяев, К. Ясперс, М. Хайдеггер выступали против чрезмерного «омашинивания» человека. «Власть машины разлагает целостный человеческий образ» [3, с. 344], – писал Н. Бердяев в своей работе «Судьба человека в современном мире», человек превращается в часть машины, «становится одним из видов сырья, подлежащего целенаправленной обработке <...> уже не может освободиться от воздействия созданной им техники», – развивал далее эту мысль К. Ясперс [21, с.138–139]. М. Хайдеггер поставил вопрос о глубинной сущности

техники, ее бытийственности и со-бытийственности с человеком, став таим образом одним из основателей философии техники.

В XXI веке эти предсказания воплощаются в жизнь. С появлением и развитием Hi-Tech начала размываться граница между человеком и машиной, между телом и технологией, усиливается процесс киборгизации людей. Как отмечает в своем исследовании феномена Hi-Tech Е.А. Жукова, предполагается, что нанотехнологии будут менять человеческое тело так, как потребуются, человек превратится в совершенно новое, технологически саморазвивающееся существо – нано сапиенс (В.М. Кишинец), а тело человека будущего – Primo Posthuman (Н. Вита-Море) – будет проектироваться как машина и будет сохранять внешний вид человека только в эстетических целях или в целях познавательной ассоциации [6, с. 33]. В процессе киборгизации, – делает футурологический прогноз В.Ю. Аргонов, – «человек, в том числе его мозг, станет гибридом технологического и биологического, позволит перевести проблему ИПП (искусственное программирование потребностей. – Н.Ш.) из области чистой нейрофизиологии в область информатики и теории управления» [2, с. 27].

Но означает ли это «смерть человека»? Думаю, что нет. Ибо, если исходить из вышеуказанных законов Космоса: целостности и цикличности, то, возможно, Hi-Tech homo является лишь «последним звеном» цикла деградации рода человеческого, за которым начнется новый цикл – возрождение Человека, воз-рождение его связи с природой и Космосом. Идеи этого возрождения уже «витают в воздухе». Примером чего может быть, на мой взгляд, фильм «Аватар» Дж. Кэмерона. Не случайно же мистики всех времен и религий говорили о «возвращении к себе», а крупнейший, на мой взгляд, религиовед мира М. Элиаде назвал одно из своих религиоведческих исследований «Миф о вечном возвращении»? Однако, безусловно, это не будет «повтор» древности и «естественного человека», но лишь новый виток развития цивилизации, который Э. Тоффлер назвал Третьей волной (постиндустриальной цивилизацией), являющейся неким *диалектическим снятием* всего лучшего из цивилизаций Первой (доиндустриальной цивилизации Древности и Средневековья) и Второй волны (индустриальной цивилизации Нового и Новейшего времени), сочетающейся с Hi-Tech и *существенной трансформацией сознания (появление космического сознания) и психосферы Земли* [18].

P.S. Читая исследование Г. Смола и Г. Ворган «Мозг онлайн» («Brain»), обратила внимание на тот факт, что первая вспышка «онлайн-болезни» человеческого мозга была зафиксирована в 2001 году [17, с. 131]. В советской песне 70-х годов есть слова «Я боюсь, что в 2001-м году нам заменят сердца на транзисторы...». Случайно ли это совпадение?

Список літератури: 1. Античные философы: Свидетельства. Фрагменты. Тексты [Текст]. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1955. – 300 с. 2. Аргонов В.Ю. Искусственное программирование потребностей человека: путь к деградации или новый стимул развития? [Текст] / В.Ю. Аргонов // Вопросы философии. – 2008. – № 12. – С. 22–37. 3. Бердяев Н.А. Судьба человека в современном мире (К пониманию нашей эпохи) [Текст] / Н.А. Бердяев // Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – С. 318–363. 4. Докучаев И.И. Глобальный перформанс: Контуры культуры XXI века [Текст] / И.И. Докучаев // Вопросы культурологии. – 2011. – № 12. – С. 4–10. 5. Жукова Е.А. High-Tech: феномен, функции, формы [Текст] / Е.А. Жукова. – Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2007. – 376 с. 6. Жукова Е.А. Hi-Tech: динамика взаимодействий науки, общества и технологий [Текст]: автореф. дис. ... докт. филос. наук. / Е.А. Жукова. – Томск, 2007. – 39 с. 7. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием [Текст] / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2000. – 864 с. 8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс; пер. с англ., под ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с. 9. Лысак И.В. Hi-Nume технологии и последствия их применения [Текст] / И.В. Лысак // Современные исследования социальных проблем. – 2010. – № 4 (04). – С. 259–263. 10. Международный индекс счастья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%81%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F> 11. Московичи С. Век толп [Текст] / С. Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с. 12. Мотрошилова Н.В. Варварство как оборотная сторона цивилизации [Текст] / Н.В. Мотрошилова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – № 4. – 2006. – С. 49–65. 13. Мотрошилова Н.В. Цивилизация и варварство в современную эпоху [Текст] / Н.В. Мотрошилова. – М.: ИФ РАН, 2007. – 268 с.

14. Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление [Текст] / А.В. Назарчук // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75.
15. Оберемко В. Безумные юзеры [Текст] / В. Оберемко // Аргументы и факты. – 2012. – № 17. – С. 29.
16. Пользователи Интернета в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire/0-404
17. Смолл Г., Ворган Г. Мозг онлайн. Человек в эпоху Интернета [Текст] / Гэри Смолл, Гиги Ворган; пер с англ. Б. Козловского. – М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2011. – 352 с.
18. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Элвин Тоффлер; пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 776 с.
19. Чешко В.Ф. «Демоническая» феноменология НИ-HUME технологий в глобализирующемся мире [Текст] / В.Ф. Чешко // Социальная экономика. – 2005 (2007). – № 3–4. – С. 49–59.
20. Элиаде М. Священное и мирское [Текст] / Мирча Элиаде; пер. с фр. Н.К. Гарбовского // Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; [пер. с фр.] – М.: Ладомир, 2000. – С. 251–356.
21. Ясперс К. Истоки истории и ее цель [Текст] / Карл Ясперс // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – С. 28–286.
22. Beard K.W. Internet addiction. A review of current assessment techniques and potential assessment questions [Text] / K.W. Beard // Cyberpsychology & Behavior. – 2005. – Vol. 8. – № 1. – P. 7–15.
23. Dan A. Videos as a baby brain drain [Text] / A. Dan // Los Angeles Times. – August 7, 2007.
24. List of countries by GDP (nominal) per capita [Electronic resource]. – URL:[http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita)
25. List of countries by suicide rate. [Electronic resource]. – URL:https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_suicide_rate
26. Mori A. Terror of Game-Brain. [Text], NHK Books, Tokyo NHK Books, Japan. 2002 / A. Mori // Matsuda G. Hinaki K. Neuroimage. – 2006. – Vol. 29. – P. 706–711.
27. Niemz K., Griffiths M., Banyard P. Prevalence of pathological Internet use among university students and correlations with self esteem, the general health questionnaire (GHQ), and disinhibition [Text] / K. Niemz, M. Griffiths, P. Banyard // Cyberpsychology & Behavior. – 2005. – Vol. 8. – № 6. – P. 562–570.
28. Suicide in Ukraine [Electronic resource]. – URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Suicide_in_Ukraine
29. The Happy Planet Index: 2012 Report [Electronic resource]. – URL:<https://static1.squarespace.com/static/5735c421e321402778ee0ce9/t/578de9dd29687f525e004f1d/1468918241593/2012+Happy+Planet+Index+report.pdf>

30. Zimmerman F.J., Christakis D.A., Meltzoff A.N. Television and DVD/video viewing in children younger than 2 years [Text] / F.J. Zimmerman, D.A. Christakis, A.N. Meltzoff // Archives of Pediatric & Adolescent Medicine. – 2007. – Vol. 161. – № 5. – P. 473–479.

Bibliography (transliterated): 1. Antichnye filosofiy: Svidetel'stva. Fragmenty. Teksty [Tekst]. – K.: Izd-vo Kiev. un-ta, 1955. – 300 s. 2. Argonov V.Yu. Iskusstvennoe programmirovaniye potrebnostey cheloveka: put' k degradatsii ili novyy stimul razvitiya? [Tekst] / V.Yu. Argonov // Voprosy filosofii. – 2008. – № 12. – S. 22–37. 3. Berdyaev N.A. Sud'ba cheloveka v sovremennom mire (K ponimaniyu nashey epokhi) [Tekst] / N.A. Berdyaev // Filosofiya svobodnogo dukha. – M.: Respublika, 1994. – S. 318–363. 4. Dokuchaev I.I. Global'nyy performans: Kontury kul'tury KhKhI veka [Tekst] / I.I. Dokuchaev // Voprosy kul'turologii. – 2011. – № 12. – S. 4–10. 5. Zhukova E.A. High-Tech: fenomen, funktsii, formy [Tekst] / E.A. Zhukova. – Tomsk: Izd-vo Tomskogo gos. ped. un-ta, 2007. – 376 s. 6. Zhukova E.A. Hi-Tech: dinamika vzaimodeystviy nauki, obshchestva i tekhnologii [Tekst]: avtoref. dis. ... dokt. filos. nauk. / E.A. Zhukova. – Tomsk, 2007. – 39 s. 7. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem [Tekst] / S.G. Kara-Murza. – M.: Eksmo, 2000. – 864 s. 8. Kastel's M. Informatsionnaya epokha: ekonomika, obshchestvo i kul'tura [Tekst] / M. Kastel's; per. s angl., pod red. O.I. Shkaratana. – M.: GU VShE, 2000. – 608 s. 9. Lysak I.V. Hi-Hume tekhnologii i posledstviya ikh primeneniya [Tekst] / I.V. Lysak // Sovremennye issledovaniya sotsial'nykh problem. – 2010. – № 4 (04). – S. 259–263. 10. Mezhdunarodnyy indeks schast'ya [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%81%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C%D1%8F> 11. Moskovichi S. Vek tolpa [Tekst] / S. Moskovichi. – M.: Tsentr psikhologii i psikhoterapii, 1998. – 480 s. 12. Motroshilova N.V. Varvarstvo kak oborotnaya storona tsivilizatsii [Tekst] / N.V. Motroshilova // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 7. Filosofiya. – № 4. – 2006. – S. 49–65. 13. Motroshilova N.V. Tsivilizatsiya i varvarstvo v sovremennuyu epokhu [Tekst] / N.V. Motroshilova. – M.: IF RAN, 2007. – 268 s. 14. Nazarchuk A.V. Setevoe obshchestvo i ego filosofskoe osmyslenie [Tekst] / A.V. Nazarchuk // Voprosy filosofii. – 2008. – № 7. – S. 61–75. 15. Oberemko V. Bezumnyye yuzery [Tekst] / V. Oberemko // Argumenty

- i fakty. – 2012. – № 17. – S. 29. 16. Pol'zovateli Interneta v mire [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.bizhit.ru/index/polzovateli_interneta_v_mire/0-404 17. Smoll G., Vorgan G. Mozg onlayn. Chelovek v epokhu Interneta [Tekst] / Geri Smoll, Gigi Vorgan; per s angl. B. Kozlovskogo. – M.: Kolibri, Azbuka-Attikus, 2011. – 352 s. 18. Toffler E. Tret'ya volna [Tekst] / Elvin Toffler; per. s angl. – M.: OOO «Izdatel'stvo AST», 2002. – 776 s. 19. Cheshko V.F. «Demonicheskaya» fenomenologiya HI-HUME tekhnologiy v globaliziruyushchemsya mire [Tekst] / V.F. Cheshko // Sotsial'naya ekonomika. – 2005 (2007). – № 3–4. – S. 49–59. 20. Eliade M. Svyashchennoe i mirskoe [Tekst] / Mircha Eliade; per. s fr. N.K. Garbovskogo // Izbrannye sochineniya: Mif o vechnom vozvrashchenii; [per. s fr.] – M.: Ladomir, 2000. – S. 251–356. 21. Yaspers K. Istoki istorii i ee tsel' [Tekst] / Karl Yaspers // Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii. – M.: Politizdat, 1991. – S. 28–286. 22. Beard K.W. Internet addiction. A review of current assessment techniques and potential assessment questions [Text] / K.W. Beard // Cyberpsychology & Behavior. – 2005. – Vol. 8. – № 1. – P. 7–15. 23. Dan A. Videos as a baby brain drain [Text] / A. Dan // Los Angeles Times. – August 7, 2007. 24. List of countries by GDP (nominal) per capita [Electronic resource]. – URL:[http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(nominal\)_per_capita](http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(nominal)_per_capita) 25. List of countries by suicide rate. [Electronic resource]. – URL:https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_suicide_rate 26. Mori A. Terror of Game-Brain. [Text]. NHK Books, Tokyo NHK Books, Japan. 2002 / A. Mori // Matsuda G. Hinaki K. Neuroimage. – 2006. – Vol. 29. – P. 706–711. 27. Niemz K., Griffiths M., Banyard P. Prevalence of pathological Internet use among university students and correlations with self esteem, the general health questionnaire (GHQ), and disinhibition [Text] / K. Niemz, M. Griffiths, P. Banyard // Cyberpsychology & Behavior. – 2005. – Vol. 8. – № 6. – P. 562–570. 28. Suicide in Ukraine [Electronic resource]. – URL:https://en.wikipedia.org/wiki/Suicide_in_Ukraine 29. The Happy Planet Index: 2012 Report [Electronic resource]. – URL:<https://static1.squarespace.com/static/5735c421e321402778ee0ce9/t/578de9dd29687f525e004f1d/1468918241593/2012+Happy+Planet+Index+report.pdf> 30. Zimmerman F.J., Christakis D.A., Meltzoff A.N. Television and DVD/video viewing in children younger than 2 years [Text] / F.J. Zimmerman, D.A. Christakis, A.N. Meltzoff // Archives of Pediatric & Adolescent Medicine. – 2007. – Vol. 161. – № 5. – P. 473–479.

Н.В. Шелковая

HI-TECH НОМО: ГЕНЕЗИС ТА ПЕРСПЕКТИВИ

В статті виявляються особливості сучасної західної цивілізації, аналізується вплив Hi-Tech на природу людини, висувається гіпотеза про циклічний характер духовного розвитку людства.

Ключові слова: Hi-Tech, Інтернет, Інтернет-залежність, Hi-Tech homo.

N. Shelkovaya

HI-TECH НОМО: GENESIS AND PERSPECTIVES

The author of the article reveals the peculiarities of modern western civilization, analyzes the influence of Hi-Tech on human nature, suggests a hypothesis about the cyclic character of the spiritual development of mankind.

Keywords: Hi-Tech, Internet, Internet-addiction, Hi-Tech homo.

Н.В. Шелковая

HI-TECH НОМО: ГЕНЕЗИС И ПЕРСПЕКТИВИ

В статье выявляются особенности современной западной цивилизации, анализируется влияние Hi-Tech на природу человека, выдвигается гипотеза о циклическом характере духовного развития человечества.

Ключевые слова: Hi-Tech, Интернет, Интернет-зависимость, Hi-Tech homo.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

V РОЗДІЛ
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ
ПРОБЛЕМ

УДК 667.6

Быков Р.А., Муратов У., Журавлев Ю.В.
м. Харьков, Украина

ПРОБЛЕМЫ И МЕТОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ СТРОИТЕЛЬНЫХ
СООРУЖЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ТРОПИЧЕСКО-ПУСТЫННОГО
КЛИМАТА ЛИВИИ

Эксплуатация железобетонных конструкций в условиях Ливии [1], которая находится в тропическом поясе, в области засушливого (пустынного) континентального климата имеет ряд особенностей и требований к материалам применяемым для восстановления и защиты бетонных конструкций. Климатическая карта Ливии приведена на рис 1.

Среднегодовые температуры + 30—45°С. Осадков выпадает от 100—250 мм на юге до 400—600 мм в год на севере. Пустыни (занимают 98% территории) почти лишены растительного покрова. Постоянных рек нет.

Анализ особенностей природно-климатических показывает, что тепловое воздействие на железобетонные конструкций полимерными клеями к следующим основным последствиям:

- а) снижению механических свойств бетона и арматуры;
- б) разрушению бетона вследствие его растрескивания или отколов (например, защитного слоя);
- в) образованию температурно -усадочных и силовых трещин;
- г) потере предварительного напряжения арматуры;
- д) ухудшению условий совместной работы бетона и арматуры [2].

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

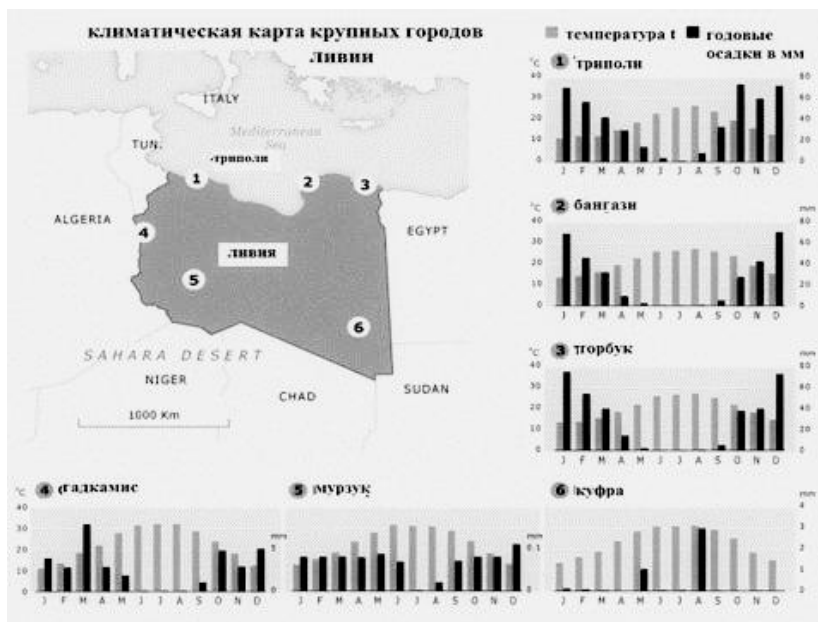

Рисунок.1 – Климатические особенности городов Ливии.

Таким образом материалы применяемые для ремонта и защиты строительных конструкций должны отвечать следующему ряду требований:

1. иметь широкий температурный интервал эксплуатации от 0 до 50 °С (кратковременно выдерживать тепловой удар до 90°С);
2. обеспечивать надежное восстановление механической прочности бетонных конструкций;
3. иметь достаточный срок эксплуатации в условиях влияния прибрежной климатической зоны и «высоких температур».

В рамках проведенного эксперимента по определению эффективности метода восстановления строительных конструкций, была разработана полимерная композиция наполненная минеральным дисперсным наполнителем, которая способна отверждаться при повышенных температурах. Состав которой приведен в табл.1.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ
ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Таблица 1 Состав полимерной композиции

Наименование	Обозначение НТД	Количество компонента, масс.ч.
Смоляная модифицированная часть:		
Эпоксидиановая смола ЭД-20	ДСТУ – 2093 – 92	100
Олигоэфиртриэпоксидный олигомер марки Лапроксид-503 (ГЭПТ-2)	ТУ-6-01-221-740-86	5
Амирол-М	ТУ -38.301 – 48 – 49 - 97	1
Отвердитель:		
Цианэтилдиэтилентриамин марки УП-0633	ТУ -6 - 05 - 1863 - 78	10-16
Полиэтиленполиамин марки ПЭПА	ТУ - 38.30340 - 83	4-6
Наполнитель:		
Диабазовый порошок	ТУ- УССР-89	10-20

Разработанная композиция обладает набором свойств, который позволяет использовать ее для инъектирования трещин в кирпичной кладке в условиях тропической климатической зоны.

Для оценки эффективности применения разработанных эпоксидных материалов нами были проведены исследования в климатической камере типа «тепло-влажность» по ГОСТ 9.707-81 [3] были созданы условия подобные тропической климатической зоне и оценено влияния циклических перепадов температуры в условиях солевого тумана на механическую прочность бетонных конструкций.

Для этого была изготовлена партия стандартных бетонных балок в количестве 60 штук, часть из которых была разрушена на пресс машине марки П6330, а затем восстановлена при помощи полимерной композиции на основе эпоксидного олигомера марки ЭД-20, бинарного аминного отвердителя на основе ПЭПА и УП-0633, наполненного мелкодисперсным диабазовым порошком. Полученные образцы погружали в климатическую камеру на определенный срок согласно программе эксперимента.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Для более точного анализа влияния различных климатических зон Ливана на прочность восстановленных бетонных балок, в климатической камере были созданы условия соответствующие тропически-континентальной (пустынной) и тропически-прибрежной климатическим зонам. Каждая из зон была условно разделена на 4 сезона с соответствующими температурно-влажностными характеристиками. Результаты исследований представлены на рис.2.

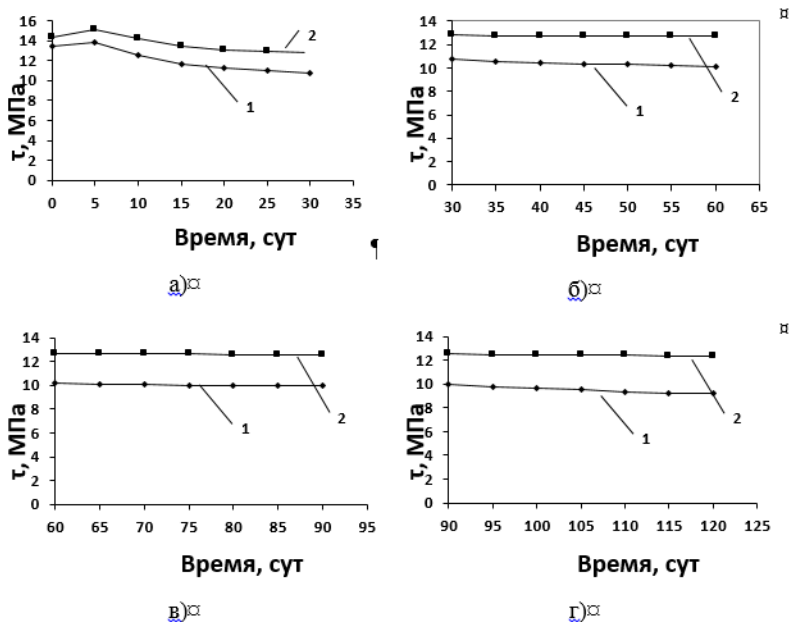

Рисунок 2 – Изменение прочности бетонных балок от времени выдержки в климатической камере для тропически-прибрежной климатической зоны: а) декабрь-январь-февраль; б) март-апрель-май; в) июнь-июль-август; г) сентябрь-октябрь-ноябрь

Анализ полученных результатов показывает, что в условиях повышенной влажности в зимний период для эталонных бетонных образцов (кр.1 рис. 2 (а)) в течении первого месяца наблюдается

незначительное на 0,3-0,5 МПа повышение прочности бетона, что по-видимому связано с дополнительным твердением бетона за счет избытка влаги, но в течении последующих двух зимних месяцев происходит существенное снижение прочности бетона на 10-15% (1,5-2 МПа), вызванной процессами выщелачивания, сульфатной коррозии и карбонизации, за счет наличия в солевом тумане который моделирует условия прибрежной зоны NaCl, SO₄²⁻, CO₂ растворенного в воде.

В то же время для восстановленной бетонной балки (кр.2 рис. 2 (а)) снижение прочности бетона составляет всего 5-6% (0,7-1МПа), что по-видимому связано с тем что разработанная эпоксиполимерная композицией обладает ограниченной (до 5мм) проникающей способностью, в результате чего в области клевого соединения происходит закупорка пор бетона и образуется естественный барьер для миграции солевых йонов и углекислого газа в тело бетона. На кривых 1,2 на рис 2 (б) и 2 (в) показывает, что в весенне-летний период происходит существенное замедление спада прочности, за счет того что в данный период характеризуется снижением количества осадков при постоянном приросте среднесуточной температуры, в следствии чего происходит испарение жидкости с поверхности и из тела бетона, который сопровождается процессом кристаллизации гидроокиси кальция, что приводит к снижению процессов фильтрации и уплотнению бетона [4]. Причем характер данных зависимостей фактически аналогичен как для эталонного так и для восстановленного образцов. Как видно из представленных на рис 2 (г) (кр. 1, 2) данных в осенний период происходит незначительное снижение прочности анализируемых образцов на 0.6-0.8 МПа, вызванное активным испарением влаги из капилляров в условиях повышенной влажности и температуры, однако данный эффект значительно ниже по сравнению с весенним периодом из-за частичной блокировки пор бетона гидроокисью кальция.

Таким образом применение разработанных композиций позволяет существенно на 15-20% замедлить снижение прочности бетонов восстановленных разработанной композицией даже по сравнению с неповрежденными бетонными образцами и как следствие повысить срок службы восстанавливаемых конструкций и сооружений.

Список литературы: 1. Монин А.С. Введение в теорию климата. [Текст] / А.С. Монин // Гидрометиздат.- Ленинград, 1985. — 253с.

2. Бабаев Ш.Т. Особенности технологии получения и исследования свойства высокопрочного бетона с добавками суперпластификатора [Текст] : автореф. дис. канд. техн. Наук / Ш.Т. Бабаев.- М., 1980.- 21с.
3. ГОСТ 9.707-95. Единая система защиты от коррозии и старения. Методы ускоренных испытаний на климатическое старение. [Текст] .- Введ. 1996.01.01.- М. Стандартиформ, 1995. — 90с. 4. Изотов В.С. Коррозионная стойкость бетонов на смешанном вяжущем. [Текст] / В.С. Изотов, Н.Н.Морозова // Изв. вузов. Строительство.- М., 1997. -№ 12. — С.50–52.

Bibliography (transliterated):1. Momy`n A.S. Vvedeny`e v teory`yu kly`mata. [Tekst] / A.S. Momy`n // Gy`dromety`zdat.- Leny`ngrad, 1985. — 253s. 2. Babaev Sh.T. Osobennosty` technology`y` polucheny`ya y` y`ssledovany`ya svojstva vysokoprochnogo betona s dobavkamy` superplasty`fy`katora [Tekst] : avtoref. dy`s. kand. tenx. Nauk / Sh.T. Babaev.- M., 1980.- 21s. 3. GOST 9.707-95. Edy`naya sy`stema zashhy`ty ot korrozy`y` y` starenuy`ya. Metody uskoreny`y` spytany`j na kly`maty`cheskoe starenuy`e. [Tekst] .- Vved. 1996.01.01.- M. Standarty`nform, 1995. — 90s. 4. Y`zotov V.S. Korrozy`onnaya stojkost` betonov na smeshannom vyazhushhem. [Tekst] / V.S. Y`zotov, N.N.Morozova // Y`zv. vuzov. Stroy`tel`stvo.- M., 1997. # 12. — S.50–52.

Р.О. Биков, У. Муратов, Ю.В. Журавльов

ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДИ ВІДНОВЛЕННЯ БУДІВЕЛЬНИХ СПОРУД В УМОВАХ ТРОПІЧНО-ПУСТИННОГО КЛІМАТУ ЛІВІЇ

Стаття присвячена пошуку матеріалів для відновлення будівельних конструкцій в умовах підвищених температур тропічно-пустинної кліматичної зони. Показано, що використання розроблених епоксидних композицій дозволяє підвищити міцність відновлених бетонних зразків в умовах кліматичних випробувань на 15-20%.

Ключові слова: епоксидна композиція, відновлення, кліматичні випробування, міцність бетонів .

R. Bikov, U. Muratov, Y. Zhuravlev

PROBLEMS AND METHODS OF RESTORATION CONSTRUCTION IN A TROPICAL-DESERT CLIMATE LIBYA

The article is devoted to the search for materials for restoration of building structures at elevated temperatures tropical-desert climate zone. It is shown that the use of epoxy compositions developed allows to increase the strength of concrete samples recovered in climatic test conditions at 15-20%.

Key words: epoxy system, recovery, environmental testing, concrete strength

Р.А. Быков, У. Муратов, Ю.В. Журавлев

**ПРОБЛЕМЫ И МЕТОДЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ
СТРОИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В УСЛОВИЯХ ТРОПИЧЕСКО-
ПУСТЫННОГО КЛИМАТА ЛИВИИ**

Статья посвящена поиску материалов для восстановления строительных конструкций в условиях повышенных температур тропическо-пустынной климатической зоны. Показано, что использование разработанных эпоксидных композиций позволяет повысить прочность восстановленных бетонных образцов в условиях климатических испытаний на 15-20%.

Ключевые слова: эпоксидная композиция, восстановление, климатические испытания, прочность бетонов

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 667.6

*Демидов Д.В.
г. Харьков, Украина*

**ТЕПЛОИЗОЛЯЦИОННЫЕ ВОДНЫЕ ДИСПЕРСИИ АКРИЛОВЫХ
СОПОЛИМЕРОВ И ИХ ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ**

Проблема энергосбережения и поиска новых технологических решений и материалов, направленных на уменьшение тепловпотерь, в последние годы является одной из главных в строительной индустрии.

Одним из решений проблемы теплосбережения можно рассматривать создание теплоизоляционных полимерных композиционных материалов.

В последнее время все большее значение приобретают водно-дисперсионные (ВД) лакокрасочные материалы (ЛКМ), производство и применение которых позволяет исключить использование токсичных и пожароопасных растворителей, которые при отверждении ЛКМ безвозвратно испаряются в атмосферу. В производстве некоторых продуктов, например, алкидных эмалей, грунтовок, лаков не обойтись без органических растворителей. Известно, что это достаточно опасные химические продукты. Большая их часть – канцерогены, накапливающиеся в организме человека и вызывающие неизлечимые болезни. Применение ВД-ЛКМ позволяет сделать процесс окрашивания экологически безопасным. Такие материалы решают задачи не только декоративной отделки зданий и сооружений, но и защищать постройки от действия влаги, солнечного света, механических или химических повреждений.

Для разработки современной экологически чистой лакокрасочной продукции действуют специальные программы защиты окружающей среды, системы поддержки и мотивации производителя выпускать безопасную продукцию и внедрять природоохранные мероприятия; существуют законодательная и нормативная базы, специальная экологическая маркировка, соблюдение которых строго контролируется государственными и общественными организациями.

Основные принципы разработки современной экологически чистой лакокрасочной продукции:

- ориентация на современные европейские требования с точки зрения экологической безопасности продукции (требования Директив ЕС: «Директива о предприятиях, использующих ЛОС 1999/13/ЕС» и «Директива о продуктах, использующих ЛОС 2004/42/ЕС»);
- использование передовых технологий и современного оборудования с учетом требований по охране окружающей;
- замена и исключение из рецептур компонентов, наносящих вред окружающей среде (применение дисперсий, не требующих присутствия коалесцентов; использование деароматизированного уайт-спирита, сиккативов, не содержащих соли тяжелых металлов, современных пигментов);
- производство материалов, образующих покрытия с длительным

сроком експлуатації, не требуючих частого відновлення;
– контроль продукції на відповідність вимогам екологічної безпеки з залученням незалежних лабораторій;
– санітарно-епідеміологічна експертиза продукції.

Рецептури цих ЛКМ достатньо складні і можуть містити 10-20 різних компонентів: дисперсії полімерів, пігменти, загусники, пенагасники, диспергуючі агенти, біоциди, наповнювачі і коалесценти.

Найбільш перспективні в цьому відношенні матеріали на основі водних дисперсій акрилових сополімерів. Акрилові фарби займають значительну частину всіх водорозчинних фарб. Серед них в силу своїх функціональних властивостей і відносно невисокої ціною найбільш поширені фарби на основі акрилових зв'язуючих з винилакриловими, стіролакриловими, акрилосиліконовими плівкоутворювачами. Одним з головних властивостей акрилових фарб є невисока проникність покриття для вуглекислого газу. Тому вони достатньо успішно захищають від корозії армуваний бетон [1].

Для надання теплоізоляційних властивостей лакофарбовим покриттям в даний час знаходять все більше застосування поліе стеклянні або керамічні мікросфери. Поліе мікросфери є мелкодисперсними, легкозсувними порошками, складаються з тонкостінних (0,25-10 мкм) алюмосилікатних, натрійкалій-боросилікатних частинок сферичної форми діаметром 10-500 мкм і насипної щільністю до 0,2 г/см³. Мікросфери можуть бути вакуумованими або наповненими розрідженим повітрям (в залежності від умов їх виробництва) і, завдяки удачному поєднанню сферичної форми, контролюємих розмірів, низької щільності, відносно високій міцності на всестороннє стиснення, хорошим тепло-, звукоізоляційним і діелектричними властивостями, є одним з найбільш перспективних техногенних наповнювачів полімерних матеріалів [2, 3].

Очікуваний теплоізоляційний ефект високонаповнених композицій забезпечується двома факторами: наявністю великої кількості (до 80%) вакуумованих або наповнених розрідженим повітрям мікросфер з низької щільністю і низької теплопровідністю

способностью микросфер, что позволяет эффективно (до 85%) подавлять радиационную составляющую теплового потока [4, 5].

Поэтому разработка водно-дисперсионных акриловых лакокрасочных покрытий теплоизоляционного назначения с применением в качестве наполнителей микросфер, которые представляют собой либо продукты высокотемпературного обжига стеклянной пыли, либо легкую фракцию зол уноса тепловых электростанций, является перспективной в области экологически безопасных энергосберегающих технологий в строительстве.

Список литературы: 1. Казакова Е.Е. Водно-дисперсионные акриловые лакокрасочные материалы строительного назначения / Е.Е. Казакова, О.Н.Скорородова.– М.: ООО «Пэйнт-Медиа», 2003. – 136 с. 2. Вахитова Л.Н., Жидкокерамические теплоизоляционные покрытия – новое слово в энергосбережении / Л.Н. Вахитова, А.А. Завертатный // F+ S: технологи безопасности и противопожарной защиты. – 2010. – №. 3 (45). – С. 64-66. 3. Иноземцев А.С., Королев Е.В. Пылые микросферы – эффективный наполнитель для высокопрочных легких бетонов / А.С. Иноземцев, Е.В. Королев // Промышленное и гражданское строительство. – 2013. – № 10. – С. 80-83. 4. Саенко Н.В. Перспективы разработки водно-дисперсионных акриловых покрытий теплоизоляционного назначения / Н.В. Саенко, В.Д. Демидов, Т.М. Обиженко // Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Ефективні організаційно-технологічні рішення та енергозберігаючі технології в будівництві», 23-24 березня, 2016 р. – Харків: Видавництво «Точка», 2016 р. – С. 98-99. 5. Саенко Н.В. Экологические аспекты применения водно-дисперсионных лакокрасочных композиционных материалов / Н.В. Саенко, В.Д. Демидов // Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених – Харків: НУЦЗУ, 2016 р. – С. 388.

Bibliography (transliterated): 1. Kazakova E.E. Vodno-dispersionnyie akrilovyye lakokrasochnyie materialyi stroitel'nogo naznacheniya / E.E. Kazakova, O.N.Skorohodova.– M.: ООО «Peynt-Media», 2003. – 136 s. 2. Vahitova L.N., Zhidkokeramicheskie teploizolyatsionnyie pokryitiya – novoe slovo v energosberezhenii / L.N. Vahitova, A.A. Zavertatnyiy // F S: tehnologi bezopasnosti i protivopozharnoy zaschityi. – 2010. – #. 3 (45). – S. 64-66. 3. Inozemtsev A.S., Korolev E.V. Polyie mikrosferyi – effektivnyiy zapolnitel

dlya vyisokoprochnykh legkikh betonov / A.S. Inozemtsev, E.V. Korolev // Promyshlennoe i grazhdanskoe stroitelstvo. – 2013. – # 10. – S. 80-83.
4. Saenko N.V. Perspektivy razrabotki vodno-dispersionnykh akrilovyykh pokrytiy teploizolyatsionnogo naznacheniya / N.V. Saenko, V.D. Demidov, T.M. Obizhenko // Materialy VI mIzhnarodnoYi naukovopraktichnoYi konferentsiyi «Efektivni organizatsiyno-tehnologichni rIshennya ta energozberlgayuchi tehnologiyi v budIvnitstvi», 23-24 bereznaya, 2016 r. – HarkIv: Vidavnistvo «Tochka», 2016 r. – S. 98-99.
5. Saenko N.V. Ekologicheskie aspekty primeneniya vodno-dispersionnykh lakokrasochnyykh kompozitsionnykh materialov / N.V. Saenko, V.D. Demidov // Problemi ta perspektivi zabezpechennya tsivIlnogo zahistu: materialy mIzhnarodnoYi naukovopraktichnoYi konferentsiyi molodih uchenih – HarkIv: NUTsZU, 2016 r. – S. 388.

Д.В. Демідов

ТЕПЛОІЗОЛЯЦІЙНІ ВОДНІ ДИСПЕРСІЇ АКРИЛОВИХ СОПОЛІМЕРІВ ТА ЇХ ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

В роботі наведені екологічні аспекти застосування водних дисперсій акрилових сополімерів та основні принципи розробки сучасної екологічно чистої лакофарбової продукції. Для надання теплоізоляційних властивостей запропоновані порожнисті мікросфери.

Ключові слова: акрилові дисперсії, екологічні аспекти, теплоізоляційні властивості, порожнисті мікросфери.

D. Demidov

HEAT-INSULATING WATER-DISPERSED ACRYLIC COPOLYMERS AND ENVIRONMENTALLY SOUND

The paper presents the ecological aspects of the use of water-dispersed acrylic copolymers and guidelines for the development of modern environmentally friendly paint work materials. To ensure insulating properties offered hollow-glass microspheres.

Keywords: water-dispersed acrylic, environmental aspects, heat-insulating properties, hollow-glass microspheres.

Д.В. Демидов

ТЕПЛОИЗОЛЯЦИОННЫЕ ВОДНЫЕ ДИСПЕРСИИ
АКРИЛОВЫХ СОПОЛИМЕРОВ И ИХ ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ

В работе приведены экологические аспекты применения водных дисперсий акриловых сополимеров и основные принципы разработки современной экологически чистой лакокрасочной продукции. Для обеспечения теплоизоляционных свойств предложены полые микросферы.

Ключевые слова: акриловые дисперсии, экологические аспекты, теплоизоляционные свойства, полые микросферы.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 691.175.2

*Карев А.И., Данченко Ю.М., Яворська Д. Г.
м. Харків, Україна*

**РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ РОЗРОБЦІ
ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИХ ПОЛІМЕРНИХ
КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ БУДІВЕЛЬНОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ**

Синтетичні полімерні матеріали на сьогоднішній день мають широкий спектр вжитку, та використовуються практично у всіх галузях промисловості. Полімерні матеріали у великих об'ємах виготовляються близько 50 років, але не дивлячись на це й сьогодні спостерігається стабільний багатотоннажний приріст їх виробництва та споживання[1]. Стабільність темпів щорічного росту виробництва полімерних матеріалів багато в чому зумовлена високою технологічністю процесу переробки,

набором найцінніших експлуатаційних властивостей, широкою доступністю сировини, зручністю виготовлення різноманітних виробів, а також відносно низькою собівартістю. Утворення і накопичення полімерних відходів виробництва та споживання викликає серйозну екологічно-господарську проблему у сфері комунальної служби та утилізації вторинної сировини. Розширення масштабів виробництва полімерних матеріалів і нової різноманітної споживчої продукції супроводжується зміною якості і збільшенням кількості її відходів, у зв'язку з чим актуальною стає проблема переробки полімерних відходів в технічно цінні продукти за екологічно безпечними технологіями.

Паралельно розвиваються та ускладнюються методи поводження з полімерними відходами. Природоохоронне законодавство країн світу стає все жорсткішим і вимагає відмовитись від одних способів та надає поштовху для розвитку інших.

В даний час проблема переробки відходів полімерних матеріалів знаходить актуальне значення не лише з позицій охорони навколишнього середовища, а й пов'язана з тим, що в умовах дефіциту сировини полімерні відходи стають потужним сировинним і енергетичним ресурсом [2].

Пропонуються різноманітні способи вирішення проблеми утилізації відходів, для поліпшення екологічної обстановки в нашій країні та в світі. Захоронення або вивіз на смітник мало придатні для утилізації відходів полімерних матеріалів. Це обумовлено тим, що їх об'єм не змінюється з часом. Відповідно, площі зайняті під смітники, повинні безперервно збільшуватися що призводить до виведення з господарського обороту значних територій, довгострокового забруднення навколишнього середовища і не раціональне з енергетичної та економічної точки зору. Однак цей метод і сьогодні широко застосовується в Україні.

Також актуальними є наукові дослідження з розробки технологій раціонального використання поновлюваних джерел рослинної біомаси, які в достатку є в Україні (соломи, лушпиння гречки, рису, вівса, соняшнику, сухостій і т.п.), які дозволяють найбільш повно використовувати вихідну сировину з отриманням цінних продуктів.

У світлі цих тенденцій розробка композиційного матеріалу що складається з відходів деревообробки(та інших целюлозовмісних відходів) і термопластичного полімерного зв'язуючого виглядає дуже актуально і

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ
ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

своєчасно. Ці системи, які отримали в літературі назву деревно-полімерні композити, цікаві з кількох причин. Завдяки високому ступеню наповнення (до 90%) [3] деревно-полімерні композити займають проміжне положення за фізико-механічними і експлуатаційними властивостями між пластиками і деревиною. Це дає можливість використовувати даний матеріал в областях, де традиційно використовується деревина і пластик.

В результаті досліджень, розроблено композиційні матеріали на основі вторинного поліпропілену та органічних наповнювачів - відходів біомаси рослинного походження з високими фізико-механічними показниками. В якості наповнювачів використовувались відходи сільськогосподарських культур – лушпиння гречки та вівса, а для порівняння відходи деревообробки – деревне борошно та борошно хвої. Результати випробувань розроблених композиційних матеріалів наведено у табл.1.

Таблиця 1 - Фізико-механічні характеристики композиційних матеріалів

Наповнювач		Кількість дисперсного органічного наповнювача в композиції, %		
		40 %	60 %	80 %
Гречане лушпиння	a_k , кДж/м ²	12,8	16,5	2,5
	σ_B , МПа	11,9	35,0	3,7
Вівсяне лушпиння	a_k , кДж/м ²	13,7	17,1	2,8
	σ_B , МПа	19,7	24,2	4,3
Деревинне борошно	a_k , кДж/м ²	6	7,92	4,01
	σ_B , МПа	22,7	29	2,7
Борошно хвої	a_k , кДж/м ²	25,03	34,5	31
	σ_{B*} , МПа	20,12	17,3	13,6

a_k , σ_B – ударна в'язкість та руйнівна напруга при статичному вигині відповідно.

Досліджено, що показники мають екстремальний характер з максимумом в точці наповнення 60 мас. % для всіх наповнювачів. Найвище значення ударної в'язкості 34,5 кДж/м² показали композити з борошном хвої, найвище отримане значення руйнівної напруги при статичному вигині 35 МПа відповідає композиту з наповнювачем лушпинням гречки.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Таким чином можна стверджувати, що на ряду з наповнювачами деревного походження (борошно хвої, деревне борошно) доцільно використовувати й відходи рослинної біомаси не деревного походження, які в достатку є в Україні (лушпиння гречки, вівса).

Список літератури: 1. Plastics. A Global Industry Outlook.[Електронний ресурс]. – USA, San Jose: Global Industry Analysts, Inc. – 2012. – 216 р. – Режим доступу: http://www.strategyr.com/Plastics_Industry_Market_Report.asp.

2. Утилизация и вторичная переработка тары и упаковки из полимерных материалов // А.С. Клинов, П.С. Беляев, В.К. Скуратов и др. – Тамбов: издательство ТГТУ, 2010. – 100с. 3. Володин В.П. Экструзия профильных изделий из термопластов.- СПб.:Профессия,2005. - 480с.

Bibliography (translated): 1. Plastics. A Global Industry Outlook.[Elektronnyy resurs]. – USA, San Jose: Global Industry Analysts, Inc. – 2012. – 216 р. – Rezhim dostupa: http://www.strategyr.com/Plastics_Industry_Market_Report.asp. 2.Utilizatsiya i vtorichnaya pererabotka tary i upakovki iz polimernykh materialov // A.S. Klinkov, P.S. Belyaev, V.K. Skuratov i dr. – Tambov: izdatelstvo TGTU, 2010. – 100s. 3. Volodin V.P. Ekstruziya profilnykh izdeliy iz termoplastov.- SPb.:Professiya,2005. - 480s.

А.І. Карев, Ю.М. Данченко, Д. Г. Яворська

РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ РОЗРОБЦІ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИХ ПОЛІМЕРНИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ БУДІВЕЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано перспективи розробки нових деревно-полімерних композитів (ДПК) з використанням відходів рослинного походження. На основі експериментальних випробувань встановлено, що композити на основі вторинного поліпропілену та целюлозовмісних наповнювачів характеризуються високими фізико-механічними характеристиками.

Ключові слова: ДПК, рослинні відходи, вторинний поліпропілен.

A. Karev, J. Danchenko, G. Jaworski

RESOURCE TECHNOLOGIES IN DEVELOPING
ENVIRONMENTALLY SAFE POLYMER COMPOSITE
CONSTRUCTIONS

The prospects of the development of new wood-plastic composites (WPC) using vegetable waste. Based on experimental tests, that composites based on recycled polypropylene and cellulosic fillers are characterized by high physical-mechanical characteristics.

Keywords: WPC, vegetable waste, recycled polypropylene.

А.И. Карев, Ю.М. Данченко, Д.Г. Яворская

РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ
РАЗРАБОТКЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИ БЕЗОПАСНЫХ ПОЛИМЕРНЫХ
КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ СТРОИТЕЛЬНОГО
НАЗНАЧЕНИЯ

Проанализированы перспективы разработки новых древесно-полимерных композитов (ДПК) с использованием отходов растительного происхождения. На основе экспериментальных испытаний установлено, что композиты на основе вторичного полипропилена и целлюлозосодержащих наполнителей характеризуются высокими физико-механическими характеристиками.

Ключевые слова: ДПК, растительные отходы, вторичный полипропилен.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 378

*В.В. Лебедев
г. Харьков, Украина*

**ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ВЫСШЕМ ТЕХНИЧЕСКОМ
И ОБЩЕМ ОБРАЗОВАНИИ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ**

Степень образованности и уровень интеллектуального потенциала населения страны являются одними из наиболее сильных ее конкурентных

преимуществ на мировой экономической арене. Динамическое развитие образовательного сектора способствует эффективному развитию социальной и экономической сферы нашего государства, создает необходимые условия для перехода от сырьевой экономической модели к модели с современными развитыми отраслями, основанной на новых знаниях и технологиях.

Развитие национальных систем образования является одной из наиболее важных жизненных ценностей и становится ключевым элементом в глобальной конкуренции при формировании инновационной экономики. Именно поэтому цель дипломной работы является очень актуальной.

Актуальной является обеспечение непрерывности образования, которое открывает возможность для постоянного углубления общеобразовательной и профессиональной подготовки, достижение целостности и преемственности в обучении и воспитании.

Обеспечение непрерывности педагогического процесса касается прежде всего двух смежных образовательных звеньев: школьного и высшего образования. Психолого-педагогические проблемы становления школьного и высшего образования настоящие обусловленные стремительным развитием общества, обновлением учебно-воспитательного процесса, принятием нового государственного стандарта общего среднего образования, изменениями в мировосприятии подрастающего поколения, вступлением детей шестилетнего возраста в школу.

Главным условием решения этих проблем является обеспечение принципа преемственности во всех сферах обучения и воспитания подрастающего поколения.

Теоретической основой исследования послужили научные труды отечественных ученых, внесших значительный вклад в формирование и развитие экономики образования: Абалкина Л.И., Дайновского А.Б., Дятлова С.А., Жамина В.А., Жильцова Е.Н., Зуева В.М., Калинин Е.В., Макашиной О. В., Панкрухина А.П., Поляка Г. Б., Солянниковой С. П., Струмилина С.Г., Филиппова В.С., Чебунина В.П., Шленова Ю.В., Щетинина В.П., а также работы зарубежных авторов - Ф.Котлера, К. Макконелла, А. Маршалла, П. Самуэльсона.

Цель работы – рассмотрение интеграционных процессов в высшем техническом и общем образовании: традиции и инновации.

Организационной основой государственной политики являются программы развития образования, принимаемые высшим органом законодательной власти» [8], «образовательная политика - составная часть политики государства, совокупность теоретических идей, целей и задач, практических мероприятий развития образования...» [10], «образовательная политика - это прежде всего политика, обеспечивающая развитие и функционирование системы образования. Она направлена на обеспечение общества знаниями, необходимыми для общественного развития» [7], «образовательная политика - это сфера деятельности, связанная отношениями между социальными группами по передаче новым поколениям накопленного социального опыта, и трансляция культуры. Предметом образовательной политики являются отношения или система отношений, возникающие в процессе деятельности» [9], «образовательная политика - это деятельность государства относительно функционирования и развития системы образования. Разработка образовательной политики основывается на всестороннем анализе, целью которого является выявление и сравнение возможных вариантов политики. Принятая образовательная политика устанавливает приоритетные направления для финансирования, управления, планирования системы образования и контроля над нею» [11].

Объектами образовательной политики выступают собственно сами национальные системы образования, которые официально закреплены в каждом государстве, международные связи национальных систем образования, структурные элементы. Из-за неодинакового уровня экономического развития в государствах современного мира их образовательная политика направлена на развитие различных элементов системы образования.

В развитых государствах образовательная политика является важной частью социальной стратегии. Образование и образовательная политика, направляет ее развитие, выходят на первый план в программах государственных реформ.

В современных условиях глобализации государство начинает делить свои функции влияния на систему образования с транснациональными корпорациями. Концепции неоллиберализма и неоконсерватизма все больше связывают образование с международной экономикой. Образование становится одним из многих изделий на

мижнародному ринку, подобно хлібу, автомобілям, телевізорам і другій побутовій техніці та т.д.

Формування так званого ринкового менталітету на глобальному рівні послаблює державну політику в сфері освіти, в першу чергу її соціальну спрямованість на скорочення соціального нерівності в сфері освіти. Державство, державна освітня політика все більше залежить від приватних інтересів, які потрапляють під вплив великих міжнародних компаній. Під впливом глобального капіталізму міжнародні корпорації викликають владу окремого державства (це і є політика неолібералізму). Сучасні неоліберали керуються баченням слабкого державства: все, що особисте, - добре, все, що суспільне, - безсумнівно погане. Тенденції формування освітньої політики в таких умовах спрямовані на приватні сили і підприємства, сформовані глобальним капіталізмом під впливом міжнародних компаній і їх інвесторів [12].

Пріоритетна увага державства до освіти, його повноцінна бюджетна підтримка повинні відповідати реальним потребам сучасного і майбутнього Російської Федерації. Саме спрямована державна освітня політика може сприяти зростанню благополуччя кожного громадянина і конкурентоспроможності всієї країни. Ця політика буде ефективною тільки тоді, коли буде розроблятися і виконуватися в поєднанні з активною інноваційною політикою країни. Вищій освіті слід активно брати участь у створенні конкурентоспроможної інфраструктури - технопарків, інноваційних центрів та т.д.

Реальна пріоритетність освіти в цілому і її важливості підсистеми вищої освіти повинні визначатися двома факторами: з однієї сторони - суспільством і державством, з іншої - освітньою суспільністю. До того ж ці два фактори повинні взаємодоповнювати один одного.

Суспільству слід розглядати освіту як національне багатство, вводити його в перелік основних пріоритетів, об'єктів першочергової підтримки і т.п. З своєї сторони, освітня суспільність повинна зосередити увагу на розробці конструктивних і реальних пропозицій і програм по оновленню і розвитку системи вітчизняної освіти. Постановка питання

именно в такой плоскости позволит восстановить национальную систему образования, поднять ее престиж, устойчивое развитие государства.

Изучение процессов формирования государственной образовательной политики показывает, что в общем контексте политика может рассматриваться как формы, задачи, содержание деятельности государства, воплощение ею собственных полномочий. Именно поэтому формирование государственной образовательной политики охватывает следующие этапы [12-14]:

- 1) определение принципиальных задач;
- 2) определение перспективных и ближайших целей, которые должны быть достигнуты в конкретный срок;
- 3) выработка методов, средств, форм деятельности;
- 4) выбор организаций (учреждений), с помощью которых будет осуществляться деятельность и могут быть достигнуты поставленные цели;
- 5) подбор и расстановка кадров, способных понять и выполнить намеченные задачи.

Государственная политика в области образования - составляющая (подсистема) общегосударственной политики, которая включает совокупность определенной системы целей, задач, принципов, программ и основных направлений деятельности органов управления образованием, направленных на организацию научно - методического и внедренческого сопровождения стратегии развития образования.

Государственную политику в области образования Российской Федерации определяет высший законодательный орган, осуществляют органы государственной власти и органы местного самоуправления на основе утвержденной органами государственной власти и одобренной общественным мнением концепции развития образования.

Рост образовательного и культурного уровня работников выступает сегодня основанием лучшей адаптации к динамично - сменяющимся условиям труда, особенно в период структурной перестройки экономики. Систематическое обновление науки и техники требует сопоставимых знаний, навыков и психологической готовности, инициативного подхода к делу.

Состояние системы общего и профессионального образования регулярно требует повышения квалификации, переподготовки кадров. На решение этих вопросов направлена реформа в области образования,

которая обеспечивает развитие непрерывного образовательного процесса, с учетом перехода страны к рыночной системе хозяйства. Так, рабочие по образованию не участвуют в непосредственном производстве материальных ценностей, заняты весьма важным видом производительного труда. Этот труд готовит образовательные услуги, которые непосредственно производят и развивают рабочую силу - людей, формируют человека как главную производительную силу, приумножают его способности к выполнению более сложного и качественного труда во всех отраслях народного хозяйства.

Отметим сущность процессов горизонтальной интеграции. Сущность горизонтальной интеграции состоит в объединении организаций благодаря чему создается новая организация, которая имеет лучшие возможности получения кредитов, обладает подавляющим долей участия на рынке, характеризуется более высокой доходностью, меньшей себестоимостью продукции и меньшими затратами на осуществление маркетинга, имеет лучшую позицию проведения торгов, конкурсов или переговоров с поставщиками и потребителями [1-3].

Главной целью горизонтальной интеграции является усиление позиций организаций в отрасли путем поглощения определенных конкурентов или установления контроля над ними. Горизонтальное объединение может получить экономию на масштабе производства, снизить опасность конкурентной борьбы, расширить выпуск товаров и услуг. Часто важной причиной горизонтальной интеграции является географическое расширение рынков; в том случае объединяются организации, которые производят однотипную продукцию, но выступают на различных региональных рынках.

Образование на всех возрастных этапах жизни человека является необходимостью, она определяет его качество, непосредственно влияет на сохранение и укрепление здоровья человека, его потомство, увеличение продолжительности жизни. Теперь уже убедительно установлена взаимосвязь между уровнем образованности общества и политиков, культурной, экономической и военной мощи государства. Мотив необходимости образования как средства обеспечения высококвалифицированными кадрами всех отраслей духовного и материального производства, что до доминировал в современном общественном сознании, становится вторичным по отношению к главному назначению духовного совершенствования человека.

Экономические и социальные реалии диктуют необходимость проведения решительных реформ в системе образования. Адекватность развития образования применительно к современным задач и требований рассматривается как важнейшая предпосылка достижения экономических, социальных и природоохранных целей. В Европе образование позиционируется как сердцевина нового общества, основанного на знаниях.

Появляется потребность постоянного, в темпе реальных изменений, переосмысление известных и приобретения новых знаний о человеке, обществе и природе, необходимость, чтобы члены общества овладевали эти знания, приобретали навыки жизнедеятельности в современном мире. Человек должен учиться в течение всей жизни, а система образования должна предоставлять ей такие возможности. Знание в данном случае выступают как основа поведения и профессиональной деятельности. И если мы хотим создать современное государство, то все население России должно учиться. При этом, старшие поколения должны совершенствоваться, а младшие - формироваться в очерченной и востребованной обществом ипостаси [4-7].

Непрерывное интеграционное обучение и воспитание - одна из технологий осуществления непрерывного интеграционного образования. Стратегической дачей образования является оценка интеллекта, способностей и возможностей каждого ребенка (человека) и создание таких условий обучения и воспитания, которые бы помогали в соответствии с полученными результатами оценки максимально эффективно реализоваться каждой личности.

Наиболее полно эта задача может быть выполнена путем планирования и осуществления непрерывного интеграционного образования человека.

Динамические социально-экономические изменения в обществе выдвигают жесткие требования к профессиональной компетентности человека, его конкурентоспособности на рынке труда, социальной адаптации и профессиональной мобильности. Поэтому в современных условиях развития национальной системы образования наиболее перспективной является концепция непрерывного интеграционного образования, суть которой заключается в создании необходимых условий для профессионального обучения личности на протяжении всей жизни. Впервые "концепция непрерывного образования" была представлена на

форум ЮНЕСКО (1965) выдающимся теоретиком П. Ленграндом и вызвала большой теоретический и практический интерес [5, с. 134]. В предлагаемой П. Ленграндом трактовке непрерывного образования воплощена гуманистическая идея: в центр всех образовательных преобразований выдвигается человек, которому необходимо создать условия для полного раскрытия ее способностей в течение всей жизни. Существует такое мнение, что толчком для создания теории непрерывного интеграционного образования и образовательного общества глобальная концепция "единства мира", согласно которой все структурные составляющие человеческой цивилизации взаимосвязаны и взаимообусловлены. При этом человек является главной ценностью и точкой преломления всех процессов, которые происходят в мире.

Смысл и цель интеграционного образования - человек в постоянном развитии, его духовное становление, гармония его отношений с собой и другими людьми, с миром. Таким образом непрерывное интеграционное образование на государственном уровне создает условия для развития-саморазвития, воспитания-самовоспитания, обучения-самообучения всех и каждого.

Указанные теоретические положения легли в основу реформирования национальных систем образования в мире (США, Япония, Германия, Великобритания, Канада, страны "третьего мира" и Восточной Европы). Российские исследователи и практики отмечают, что у них еще отсутствует общенациональная концепция непрерывного интеграционного образования, а есть только направления развития. Они считают, что путь к реформированию системы образования лежит через инновационную практику [5, с. 135].

На наш взгляд, инновационная педагогическая практика в направлении интеграции в школьном и высшем образовании действительно может "поддержать" теоретические исследования в области непрерывного образования, особенно это касается системы непрерывного образования. Именно поэтому при ведущих школах и колледжах во всех странах, как правило, создаются школьные учебные заведения, в которых осуществляется подготовка к поступлению в высшее учебное заведение. Независимо от разнообразия типов школ и колледжей они выполняют три важные общественно-государственные задачи [4, с. 17]:

- школа в государстве пытается быть единственным воспроизводителем целостного опыта народа, способствует обеспечению

детям равных возможностей и контроля разницы в социальном положении детей. В такой школе дети в исходном уровне развития и воспитываются на языке одной культуры;

- школа передает ученикам целостное знание, которое стоит на фундаменте культуры, и науки и дает личности ответственную свободу мысли. Базовые знания (гуманитарные, естественные, математические) разносторонние по содержанию и по характеру) позволяют развить мировоззрение и национальное самосознание, что способствуют духовно-нравственному становлению человека.

Мы считаем, что направлении интеграции в школьном и высшем образовании, является реальным шагом в развитии системы непрерывного интеграционного профессионального образования.

Ценным в этой интеграции, на наш взгляд, является то, что далее высшее учебное заведение включает школу, лицей или колледж в свою структуру, финансирует их, обеспечивает их стабильное развитие, личностную ориентацию образования. Это означает, что важнейшим критерием деятельности университета является развитие личности студента, в том числе и лицеиста, поскольку их образовательные запросы удовлетворяются в полной мере.

Процесс интеграции образовательных учреждений разных уровней, в том числе с организациями культуры, спорта идет уже достаточно давно, однако в последние годы он заметно ускорился.

На сегодня существует несколько стратегий горизонтальной интеграции [8-12]:

1. Объединение учреждений, подведомственных одному органу, осуществляющему функции и полномочия учредителя.

2. Объединение учреждений, подведомственных различным государственным органам, осуществляющим функции и полномочия учредителя, но действующим от имени одного публично-правового образования (субъекта РФ, муниципалитета).

3. Объединение учреждений, созданных различными публично-правовыми образованиями. Например, муниципальных образовательных учреждений и учреждений субъекта РФ.

Задача развития и поддержки одаренности сегодня очень актуальна. Будущее – это качество человеческого капитала, которое связано, несомненно, с развитыми способностями: интеллектуальными,

творческими, научными. Эти способности должны формироваться у каждого, не зависимо от места жительства и доходов.

Развитие национальной системы современного образования, радикальные изменения во всех сферах жизни нашего общества обостряют проблемы эффективности обучения и воспитания детей. В этой связи одной из важнейших задач является реализация идеи его непрерывности путем обеспечения преемственности содержания и его координации учебно-воспитательной деятельности на разных возрастных ступенях.

Государство должно обеспечивать преемственность и непрерывность образования. Для всех граждан России независимо от национальности, пола, социального происхождения и имущественного положения, вероисповедания, места проживания и состояния здоровья обеспечивается равный доступ к качественному образованию. Реализация указанного права предполагает прозрачность, преемственность системы образования всех уровней, гибкое учета демографических, социальных, экономических изменений.

Базовый компонент школьного образования определяет ее как относительно самостоятельную систему и необходимую составляющую более широкой целостности. Переход школьного образования от авторитарно-дисциплинарной к личностно-ориентированной модели требует трансформации учебного содержания, методов и форм педагогической деятельности.

Условием соблюдения преемственности определяют ее организацию в образовательном комплексе «школа – высшее учебное заведение». Исследуя различные стороны функционирования этих учреждений, можно сделать вывод, что здесь подготовка к школе и адаптация первоклассников к обучению осуществляются эффективнее в горизонтально интегрированных комплексах школьного и высшего образования.

В работе на примере образовательных комплексов рассмотрены особенности различных стратегий горизонтальной интеграции учреждений школьного и высшего общего образования. Одним из основных условий обеспечения преемственности учебной деятельности является ее реализация в учебно-воспитательном комплексе «школа - высшее учебное заведение», который имеет существенные преимущества по сравнению с традиционными заведениями, функционирующих в различных системах образования. Педагогический процесс учебно-

воспитательного комплекса характеризуется следующими принципами деятельности: непрерывность, целостность, структурность, иерархичность, взаимозависимость, последовательность, систематичность, комплексность. Перспективы дальнейших исследований в данном направлении видим в исследовании и обосновании особенностей учебно-воспитательного процесса в таком учебном заведении как «школа - высшее учебное заведение - семья».

Список литературы: 1. Клейнер, Г.Б. Стратегия предприятия / Г. Б. Клейнер ; Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ, РАН. Центр. экон.-мат. ин-т. - М. : Дело, 2008. - 568 с. 2. Парахина, В.Н. Стратегический менеджмент: учебник для вузов по спец. "Менеджмент организации" / В. Н. Парахина, Л. С. Максименко, С. В. Панасенко. - 5-е изд., перераб. и доп. - М. : КноРус, 2011. - 496 с. 3. Стратегический менеджмент. Основы стратегического управления : учебное пособие для вузов по направлению "Менеджмент" / Под ред. М. А. Чернышева. - Ростов н/Д : Феникс, 2009. - 507 с. 4. Резанович И.В. Система отечественного бизнес-образования // Бизнес-образование, 2006, № 2 (21). 5. Справочник «Высшее профессиональное образование в России». - М.: Издательство «РТВ-Медиа», 2010. 6. Теоретические и методические проблемы инновационной системы образования в Финансовой академии при Правительстве Российской Федерации: Монография. - М.: Финакадемия, 2008. 7. Торн К., Маккей Д. Тренинг. Настольная книга тренера. 2-е изд. -СПб.: Питер, 2008. 8. Экономика знаний: Коллективная монография / Отв. ред. В.П. Ко-лесов. - М.: ИНФРА-М, 2008. 9. Карлофф Б. Деловая стратегия / Б. Карлофф. – М.: Экономика, 2007. – 239 с. 10. Бармин, Н.Ю. Регионализация образовательной системы [Текст] / Н.Ю. Бармин, В.А. Глуздов, Л.В. Загрекова // Педагогика. – 1999. – №2. – С. 15. 11. Захаров, Ю.А. Университетские комплексы как перспективная форма интеграции различных типов и видов образовательных учреждений [Текст] / Ю.А. Захаров, Т.М. Чурекова // Практика структурно-институциональных преобразований в системе высшего профессионального образования / Моск. гос. ун-т печати. – М., 2003. – С. 30-37. 12. Каргина Е.М. Единая регионально-отраслевая система непрерывного образования // Гуманитарные научные исследования. 2014. № 6 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2014/06/7095> (дата обращения: 28.09.2015).

13. Авербух Р. Н. Организационно-экономические основы интеграции учебных заведений в региональной системе образования: дис... д-ра экон. наук. - СПб, 1999. - 242 с. 14. Баринов В.А. Организационное проектирование / В.А. Баринов. - М.: ИНФРА - М., 2010. - 384 с.

Bibliography (transliterated): 1. Kleyner, G.B. Strategiya predpriyatiya / G. B. Kleyner ; Akad. nar. hoz-va pri Pravitelstve RF, RAN. Tsentr. ekon.-mat. in-t. - M. : Delo, 2008. - 568 s. 2. Parahina, V.N. Strategicheskiy menedzhment: uchebnik dlya vuzov po spets. "Menedzhment organizatsii" / V. N. Parahina, L. S. Maksimenko, S. V. Panasenko. - 5-e izd., pererab. i dop. - M. : KnoRus, 2011. - 496 s. 3. Strategicheskiy menedzhment. Osnovy strategicheskogo upravleniya : uchebnoe posobie dlya vuzov po napravleniyu "Menedzhment" / Pod red. M. A. Chernyisheva. - Rostov n/D : Feniks, 2009. - 507 s. 4. Rezanovich I.V. Sistema otechestvennogo biznes-obrazovaniya // Biznes-obrazovanie, 2006, # 2 (21). 5. Spravochnik «Vyishee professionalnoe obrazovanie v Rossii». - M.: Izdatelstvo «RTV-Media», 2010. 6. Teoreticheskie i metodicheskie problemy innovatsionnoy sistemy obrazovaniya v Finansovoy akademii pri Pravitelstve Rossiyskoy Federatsii: Monografiya. - M.: Finakademiya, 2008. 7. Torn K., Makkey D. Trening. Nastolnaya kniga trenera. 2-e izd. -SPb.: Piter, 2008. 8. Ekonomika znaniy: Kollektivnaya monografiya / Otv. red. V.P. Ko-lesov. - M.: INFRA-M, 2008. 9. Karloff B. Delovaya strategiya / B. Karloff. - M.: Ekonomika, 2007. - 239 s. 10. Barmin, N.Yu. Regionalizatsiya obrazovatelnoy sistemy [Tekst] / N.Yu. Barmin, V.A. Gluzdov, L.V. Zagrekova // Pedagogika. - 1999. - #2. - S. 15. 11. Zaharov, Yu.A. Universitetskie komplekxyi kak perspektivnaya forma integratsii razlichnykh tipov i vidov obrazovatelnykh uchrezhdeniy [Tekst] / Yu.A. Zaharov, T.M. Churekova // Praktika strukturno-institutsionalnykh preobrazovaniy v sisteme vysshego professionalnogo obrazovaniya / Mosk. gos. un-t pechaty. - M., 2003. - S. 30-37. 12. Kargina E.M. Edinaya regionalno-otraslevaya sistema nepreryvnogo obrazovaniya // Gumanitarnyye nauchnyye issledovaniya. 2014. # 6 [Elektronnyy resurs]. URL: <http://human.snauka.ru/2014/06/7095> (data obrascheniya: 28.09.2015). 13. Averbuh R. N. Organizatsionno-ekonomicheskie osnovy integratsii uchebnykh zavedeniy v regionalnoy sisteme obrazovaniya: dis... d-ra ekon. nauk. - SPb, 1999. - 242 s. 14. Barinov V.A. Organizatsionnoe proektirovanie / V.A. Barinov. - M.: INFRA - M., 2010. - 384 s.

В.В. Лебедев

ИНТЕГРАЦИЙНІ ПРОЦЕСИ В ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ І ЗАГАЛОМ ОСВІТІ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

У роботі на прикладі освітніх комплексів розглянуті особливості різних стратегій горизонтальної інтеграції закладів шкільної та вищої загальної освіти. Показано, що основною умовою забезпечення наступності навчальної діяльності є її реалізація в навчально-виховному комплексі «школа - вищий навчальний заклад», який має суттєві переваги в порівнянні з традиційними закладами, що функціонують в різних системах освіти.

Ключові слова: інтеграція, освітні комплекси, безперервність, ефективність освіти.

V. Lebedev

INTEGRATION PROCESSES IN HIGHER TECHNICAL AND GENERAL EDUCATION: TRADITION AND INNOVATION

The work on the example of the features of the educational systems of different strategies for horizontal integration of school and higher institutions of general education. It is shown that osnovnym condition for ensuring the continuity of educational activities is its implementation in the educational complex "School - Higher Educational Institution", which has significant advantages compared to traditional institutions operating in the different education systems.

Keywords: integration, educational complexes, continuity, efficiency education.

В.В. Лебедев

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ВЫСШЕМ ТЕХНИЧЕСКОМ И ОБЩЕМ ОБРАЗОВАНИИ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

В работе на примере образовательных комплексов рассмотрены особенности различных стратегий горизонтальной интеграции учреждений

школьного и высшего общего образования. Показано, что основным условием обеспечения преемственности учебной деятельности является ее реализация в учебно-воспитательном комплексе «школа - высшее учебное заведение», который имеет существенные преимущества по сравнению с традиционными заведениями, функционирующих в различных системах образования.

Ключевые слова: интеграция, образовательные комплексы, непрерывность, эффективность образования.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 378

*Лебедев В.В., Дитковская А.А.
г. Харьков, Украина*

ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНАЯ КУЛЬТУРА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПОЛИМЕРНОГО МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЯ

Подготовка педагогических и научно-педагогических работников, их профессиональное самосовершенствование - важное условие модернизации образования [4]. Составляющая содержания непрерывного самообразования предусматривает повышение уровня развития всех видов компетентностей учителя. Итак, путем повышения уровня профессиональной компетентности преподавателя полимерного материаловедения является его целенаправленная самообразовательная деятельность.

Важную роль в модернизации образования играют мультимедийные технологии (ММТ), применяемые при образовательном процессе. Распространение инновационных технологий вызвало ряд проблем, с которыми сталкиваются учителя начальных классов во время учебно-воспитательного процесса. В связи с этим возникает потребность подробнее рассмотреть вопрос повышения уровня знаний преподавателей в сфере ММТ в плоскости их профессионального самосовершенствования.

Безусловно, введение ММТ в образовательную отрасль направлено на улучшение качества образования. Получив необходимые

знания, умения и навыки, преподаватели могут применять их для совершенствования методов работы средствами мультимедиа и сети Интернет на занятиях полимерного материаловедения.

Использование мультимедийных средств в процессе обучения языку началось не так давно. Впервые компьютер в обучении языку начали использовать в 60-е годы XX века (США). Определенный опыт мультимедийных технологий обучения в Украине начинает формироваться с начала XXI в. [6].

Проблема мультимедийных технологий в Вузе - сложная и относительно новая, требующая ее детального исследования и научного обоснования. Изучению вопроса применения мультимедийных технологий в процессе обучения, посвящены работы отечественных исследователей Н. Деметьевской, Н. Морзе, А. Пшеничникова, Л. Смоляра, Н. Сороко, А. Чайковской и др. Без внимания не остались актуальные вопросы, посвященные теоретико-методическим основам формирования готовности преподавателей к применению информационных технологий (С. Гунько, А. Коломиец, А. Кравчук, А. Разинкина, А. Суховирский, В. Шакоцько, А. Шиман, Ф. Халилова и др.); создание и использование компьютерных учебных программ (электронных учебников, пособий, презентационных и тестирующих программ и т.д.) во время приобретения различных компетенций (А. Кравчук, Л. Петухова, С. Рыженко, З. Савченко, М. Тукало, И. Хижняк, В. Шакоцько и др.).

Исследователи обнаружили ряд факторов, которые необходимо учитывать при организации работы студентов с программными средствами:

- особенности учебно-познавательной деятельности,
- дидактический потенциал ММТ,
- особенности использования мультимедиа в обучении, требования к внедрению в учебный процесс и т.д. [2].

Образовательная деятельность в XXI в. происходит в чрезвычайно насыщенном информационном поле. В условиях информатизации общества педагогические работники должны проектировать и воплощать новые образовательные программы, учитывающие последние научные достижения, систематически самосовершенствоваться, постоянно актуализировать свои знания, обновлять формы, методы и средства работы.

Информатизация образования - это не только изменение технической вооруженности педагогического труда, это изменение всего комплекса взглядов и подходов преподавателя, его готовности передавать свои знания и опыт. Это формирование педагогической культуры нового типа, которая нуждается в обновлении содержания образования, подходов и методов, организационных форм профессиональной подготовки. Информатизация деятельности преподавателя предполагает использование в учебно-воспитательном процессе инновационных средств обучения, в том числе компьютерной и телекоммуникационной техники, с целью рационального и интенсивного процесса формирования знаний, умений и навыков, передачи, коммутации и переработки учебно-методической информации [4].

Педагогические работники должны транслировать специальные информационные знания и умения, формировать у квалифицированных рабочих умения и навыки применения ММТ, что позволит им адаптироваться к жизнедеятельности в условиях информационного общества, будет способствовать росту их конкурентоспособности и мобильности на рынке труда [1]. Изменение роли преподавателя в процессе информатизации образования выдвигает новые требования к профессиональной подготовке преподавателей и мастеров производственного обучения, объема их знаний, культуры речи, общения, поведения, личностно-психологических качеств. В них должны быть сформированы знания, умения и навыки исследовательской деятельности, поиска нужной информации, систематизации знаний. Им необходимы навыки творческой деятельности, самообучения и самоорганизации, так как специфика педагогической деятельности требует постоянного саморазвития для поддержания своего профессионального уровня. Очень возрастают требования к креативности, компетентности, готовности к быстрому принятию решений, гибкости, к индивидуализации и личностной ориентированности учебного процесса [8]. Эти тенденции повышают требования к информационной компетентности преподавателей и мастеров производственного обучения. Они должны уметь эффективно в педагогическом плане использовать средства ММТ, создавать условия для полного раскрытия творческого потенциала, склонностей и способностей, удовлетворения запросов и учебно-познавательных потребностей будущих специалистов. Какой важной ни была бы роль информационно-коммуникационных технологий и процессов, преподавателя никогда не

заменяют ни самые совершенные компьютерные программы, ни современные базы знаний, ни новейшие Интернет-ресурсы.

В то же время исследования отечественных ученых свидетельствуют о существенных психологических трудностях преподавателей и педагогов в реструктурировании педагогической деятельности в процессе применения современных ММТ.

Кроме проблем технического и социального характера, главной причиной недостаточного внедрения ММТ обучения является неспособность решить социальные и психологические проблемы распространения инноваций:

- констелляцию научных и профессиональных целей, интересов и потребностей,
- заинтересованность технологиями,
- схемы работы,
- источники поддержки,
- социальные связи, обязанности и т.п.

Все перечисленное играет определяющую роль в готовности преподавателей принять и применить ММТ [5]. Как и в какой мере преподаватель или мастер производственного обучения использует новейшие технологии в своей работе, определяет образовательная идеология, а, следовательно, она оказывает существенное влияние на успешность внедрения ММТ в системе образования.

Проблемы повышения информационной культуры педагогических работников рассмотрены в работах В. Ю. Быкова, И. М. Богдановой, Н. И. Жалдака, А. Зязюна, Р. С. Гуревича, Т. И. Коваль, А. М. Коломиец, С. А. Сысоевой, А. В. Спиваковского, Л. П. Сущенко, Е. С. Полат, И. В. Роберт и др. Однако теоретические аспекты подготовки преподавателей и педагогов к использованию ММТ в педагогической деятельности в условиях компьютеризации и информатизации профессионально-технического образования требуют дальнейших исследований. Если раньше некоторые педагоги-энтузиасты самостоятельно разрабатывали и применяли собственные компьютерные учебные программы, то теперь каждый преподаватель должен уметь скомпоновать свой курс на основе различных источников учебного материала и оптимально использовать ММТ в соответствии с потребностями и возможностями конкретного учебного заведения и профиля профессиональной подготовки.

Целью данной работы является исследование информационной культуры преподавателя профессионального обучения в контексте повышения уровня информатизации профессионально-технического образования.

Заметим, что, поскольку для системы образования информация является ключевой категорией, преподавателям необходима не просто развитая информационная компетентность, а сформированная информационная культура - системное, многоаспектное понятие, составляющая его профессиональной культуры, степень готовности к выполнению профессиональной деятельности в информационно-образовательной среде, стиль мышления, средство обогащения целостного научного мировоззрения информационно-коммуникационных технологий, новый тип интерактивного общения, соответствующий условиям и требованиям информационного общества.

В информационную культуру преподавателя входят компьютерный, правовой, системный, организационный, коммуникативный, интеллектуальный, мировоззренческий и научно-исследовательский компоненты [1].

Повышение роли информационной культуры преподавателей на современном этапе развития образования определяется [5]:

1) постоянным ростом объема научной психолого-педагогической и профессиональной информации, необходимой для поддержания необходимого профессионального и общекультурного уровня преподавателей;

2) расширением вариативности содержания образования, методов, средств обучения (полифункциональные технические средства), что требует от преподавателей умения осуществить выбор с целью эффективного их использования;

3) ростом влияния на студентов неконтролируемых потоков информации, поступающих из средств массовой коммуникации, и необходимостью учета возможностей медиа-образования в подготовке учащихся к жизни в информационном обществе;

4) интенсивным развитием инновационных процессов в сфере образования, охватывающих все направления деятельности и заставляющих преподавателей быстро и гибко изменять стиль своей работы;

5) новыми требованиями, которые ставит общество к педагогической профессии, привлечением к активному педагогическому поиску.

Сейчас существенно повышается актуальность мировоззренческого компонента информационной культуры, предусматривающей целостную готовность преподавателя профессионального обучения к новому образу деятельности на информационно-коммуникационной основе, построению собственного информационного мировоззрения, определению своего места в информационном обществе, восприятию глобального информационного пространства и возможности его познания и преобразования. Однако решающим для успешного использования информационно-коммуникационных технологий обучения является компьютерная составляющая, благодаря которой преподаватель получает возможность эффективно влиять на учащихся средствами ММТ, строя стратегию профессиональной подготовки, которая реализуется с помощью определенной информационной технологии обучения. Педагогическая работа преимущественно основана на преобразовании информации, поэтому практическое применение ММТ разнообразно: подготовка учебно-методических материалов, оформление наглядных пособий, создание новых форм обучения, проведение психолого-педагогических исследований, ведение документации. В условиях информационного общества к коммуникативной культуре преподавателя, кроме устного и письменного изложения информации, относят использование технических средств коммуникации. Каждый преподаватель должен уметь применять на занятии современные технические средства:

- принтеры,
- сканеры,
- цифровые камеры,
- графические планшеты,
- устройства воспроизведения и записи звука,
- мультимедийные средства общего и учебного назначения (медиа-проектор, интерактивная доска и др.),
- сетевые технологии; системы «виртуальный класс» и т.д. [2].

На основе анализа ряда исследований [3, 7] считаем, что в информационную культуру преподавателя полимерного материаловедения входит:

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

- понимание сущности информации и информационных процессов, их роли в процессе познания окружающей действительности;
- знание способов сбора, получения, хранения, воспроизведения, представления, передачи и интеграции разнообразной информации;
- владение основами алгоритмизации, умение подбирать последовательность операций и действий, разрабатывать программы наблюдения, компьютерных экспериментов, моделей;
- владение ПК, системами обработки текстовой, числовой и графической информации, баз данных и знаний, целостное представление о ММТ, их классификации и основных характеристиках;
- понимание методологии, задач, принципов, структуры и критериев информатизации процесса обучения;
- понимание сущности искусственного интеллекта, экспертных систем, моделей знаний;
- освоение методов информатизации различных звеньев процесса обучения;
- владение современными информационно-коммуникационными технологиями в образовании, умение применять их в своей практике для подготовки, сопровождения, анализа учебного материала (электронные документы с гиперсвязями, мультимедиа и т.д.);
- использование готовых мультимедийных учебных разработок и педагогических программных средств в учебных и воспитательных целях;
- умение эффективно сочетать традиционные методические системы обучения с новыми информационно-коммуникационными технологиями;
- готовность к поиску и обработке больших объемов информации (информационно-поисковые системы, банки данных и другие ресурсы и службы Интернета);
- знание возможности использования ММТ (универсальных и специализированных программ) в управлении учебными заведениями;
- готовность к сотрудничеству с другими преподавателями на основе ММТ (телеконференции, электронные публикации и т.п.);
- навыки формирования ММТ насыщенной образовательной среды, эффективной деятельности в нем и его постоянного совершенствования.

Преподаватель, прежде всего, должен уметь организовывать учебную деятельность учащихся при усвоении новой информации.

Важкой составляющей информационной культуры является его роль проводника знаний, который помогает студентам ориентироваться в информационном пространстве, оптимально выбирать индивидуальный учебный маршрут и способы его прохождения, то есть «навигации в образовании» [1-5]. Главной задачей преподавателя является интериоризация и систематизация информации, которую учащиеся получают из различных источников. Это требует совершенно новых принципов организации занятий, отказа от авторитарности, демократизации отношений между всеми участниками педагогического процесса, пересмотра критериев и методов оценки деятельности учащихся. Впрочем, студенты и преподаватели еще не подготовлены к этому.

Педагогический работник, который использует в учебном процессе ММТ, должен в совершенстве знать возможности компьютерных технологий в своей предметной области и обладать навыками работы в условиях использования ММТ, уметь управлять работой студентов в информационной среде, подбирать и соответствующим образом компоновать учебный материал, исходя из целей обучения, использовать программные педагогические средства, разумно сочетать использование ММТ с другими видами учебной деятельности [1-4].

Он должен разработать четкую, методично обоснованную систему изучения своего предмета с использованием ММТ, которая будет способствовать повышению качества профессиональной подготовки будущих специалистов [1]. Преподаватель должен уметь использовать мультимедийные возможности информационно-коммуникационных технологий:

- демонстрация динамических моделей,
- анимации,
- видеоклипов,
- использование звукового сопровождения,
- гипертекстовый поиск информации.

Преподаватель должен интегрировать средства традиционного и компьютерного ориентированного обучения, применять непрерывную диагностику и контроль за учебным процессом с помощью ММТ. Уделяя должное внимание художественно-эстетическим принципам и правилам оформления различных документов, в процессе обучения учащихся, работе с современными технологиями создания и обработки информации

преподаватель на практике развивает эстетический вкус у будущих специалистов.

Информационная деятельность преподавателя требует:

- уметь анализировать учебный материал, раскрывать закономерности, выявлять аналогии;
- использовать рациональные способы решения широкого круга проблем в определенной области;
- систематизировать учебный материал;
- налаживать межпредметные связи;
- выделять проблему, формулировать ее, аргументировать свои высказывания;
- осуществлять различные виды доказательств: прямое и косвенное, индуктивное и дедуктивное, по аналогии;
- устанавливать ассоциативные и практически целесообразные связи между информационными сообщениями, творчески применять полученную информацию в нестандартных ситуациях, в разных видах учебно-познавательной деятельности.

Однако, как утверждают исследователи, таких умений сегодня уже мало. Они являются необходимым, но недостаточным условием эффективной педагогической деятельности [1-2]. Анализ психолого-педагогической литературы свидетельствует о том, что требования к уровню знаний и умений, необходимых преподавателям в обучения, использующих ММТ в своей деятельности, это:

- применение и совершенствование (приспособление к реальным потребностям) педагогических программных средств, которые есть в наличии,
- разработка компьютерных дидактических материалов, авторских ППС с помощью специализированного программного обеспечения, инструментальных программных средств.

Отметим, что умение спроектировать необходимое электронное учебное средство, соответствующее всем дидактическим требованиям, следует рассматривать как элемент профессионального педагогического мастерства, инновационности преподавателя.

Современный педагогический работник должен:

- иметь навыки создания тестовых заданий и тестов разного типа и разного уровня обобщения учебного материала;

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

- уметь пользоваться программами-оболочками тестовой системы и вносить изменения в их информационное наполнение;

- уметь воспользоваться встроенной базой данных (архивом) тестовой системы для получения и анализа результатов тестирования отдельного студента или группы по определенной теме или за некоторый период обучения;

- уметь создать, поддерживать и использовать собственную базу данных результатов тестирования учащихся [6-7].

Кроме этого, преподаватель должен владеть методиками определения профиля студентов для их идентификации, выработки индивидуальных рекомендаций относительно методов обучения каждого студента и тому подобное.

Детализируя компоненты информационной деятельности преподавателя, в частности полимерного материаловедения, отметим, что работа с информационными источниками предполагает еще и учет таких факторов:

- умение и навыки поиска межпредметных информации;
- выбор и систематизацию информации в зависимости от поставленной цели,
- характера учебной ситуации;
- сравнения и сопоставления изложения одних и тех же вопросов в разных источниках.

Внедряя ММТ, преподаватель должен быть настроенным устанавливать субъект-субъектные связи с учащимися, то есть общаться с ними «на равных», не теряя собственного лидерства, он должен уметь выражать текстуально не только знания, но и настроение, эмоции и быть готовым работать в игровом и проблемно-парадоксальном ключе [1].

Итак, преподаватели в педагогической деятельности полимерного материаловедения с целью использования ММТ должны:

- знать психолого-педагогические, методические, эргономичные и технические требования к ММТ в учебном процессе;
- уметь осуществлять сравнительный анализ педагогического программного обеспечения;
- владеть методикой компьютерного моделирования;
- уметь использовать технологии компьютерного контроля знаний и организовывать самоконтроль знаний учащихся;

- уметь создавать базы данных учебного назначения и банки педагогической информации;
- использовать ММТ для организации творческой деятельности учащихся и внеаудиторной работы [1-2];
- осуществлять поиск и отбор дополнительной информации для обучения с использованием Интернета;
- проектировать и разрабатывать элементы ППС с использованием универсальных и специализированных программ;
- участвовать в создании электронного учебно-методического комплекса педагогических программных средств;
- владеть навыками выполнения графических работ компьютерными средствами, применения специализированного прикладного программного обеспечения (САПР, математические вычислительные системы и т.д.) для организации дипломных работ;
- проектировать собственные Интернет-ресурсы учебного назначения;
- применять Интернет и другие электронные источники для саморазвития и самосовершенствования, поиска новой педагогической информации и ознакомления с новейшими достижениями в профессиональной области;
- иметь навыки эстетического развития будущих рабочих средствами ММТ;
- обмениваться лучшим педагогическим опытом и распространять собственные наработки в области ММТ;
- целенаправленно создавать ММТ-насыщенную образовательную среду учебного заведения.

Поэтому подготовка преподавателей к эффективному применению ММТ в учебном процессе должна основываться на теоретическом и эмпирическом исследовании новых педагогических функций, которые возникают в условиях широкой информатизации. Направления формирования информационной культуры педагогических работников можно условно разделить на две группы. К первой относятся те, которые касаются использования компьютерной техники при подготовке и проведении занятий (внедрение ММТ на разных этапах учебно-воспитательного и учебно-производственного процесса, применения ППС для обучения, использование мультимедиа, Интернет-технологии и т.д.).

Вторая группа касается работы с информацией (владение основами аналитической обработки информации; оценивание собственных потребностей в информации, ее представление в понятном виде и умение эффективно использовать, знание особенностей информационных потоков в процессе обучения, понимание сути, принципов и специфики использования различных источников информации в педагогической деятельности) [1-3].

Как показывает опыт, в процессе развития информационной культуры преподавателей целесообразно уделять больше внимания формированию у них:

- В сфере мотивации - интереса к проблемам информатизации, постоянной потребности в новых знаниях, стремлений к информационному общению, готовности к практическому внедрению инноваций в педагогической деятельности;

- В сфере повышения квалификации - системы специальных знаний и умений, взглядов и убеждений в области информатики и информационно-коммуникационных технологий, исходя из принципов и закономерностей новой образовательной парадигмы;

- В сфере самосознания - потребности осмысления своих индивидуальных и творческих возможностей в области информатизации учебного процесса.

В процессе подготовки преподавателей профессионального обучения необходима реализация ряда мероприятий, которые будут способствовать формированию информационной культуры преподавателя:

- внедрение спецкурсов «Мультимедийные технологии в образовании», «Методика работы с педагогическим программным обеспечением»;

- определение межпредметных и целепредметных связей в содержании учебных предметов и его структурирование с целью формирования информационной компетентности специалистов;

- использование мультимедийных компьютерных учебных, познавательных, развивающих программ в процессе преподавания профессионально ориентированных учебных дисциплин и управлении учебно-воспитательным процессом;

- привлечение преподавателей к формированию информационной базы данных, которая включает сведения о контингенте, рабочие учебные планы, программы учебных предметов и практик, электронные варианты

лекцій, стандартизовані варіанти контролю, аналіз трудоустроювання випускників і тому подібне. Підйом інформаційної культури преподавателів передбачає одночасне підвищення їх кваліфікації по трьох взаємопов'язаних блоках: організаційно-управлінським; психолого-педагогічним (освітнім); техніко-технологічним з урахуванням основних напрямків застосування ММТ в професійній підготовці як засоба навчання, засоба організації роботи, засоба вдосконалення методическої діяльності і педагогічного майстерства [7].

Таким чином, інформаційна культура преподавателя полімерного матеріалознавства базується на сукупності методологічних, загальнокультурних і професійних знань і передбачає комплекс інформаційних, аналітичних, прогностических, проєктивних, організаційних, комунікаційних, орієнтаційних умінь.

Сформованість інформаційної культури преподавателя полімерного матеріалознавства відображається в пошуку шляхів впровадження нових педагогіческих і інформаційно-комунікаційних технологій, швидкої адаптації до сучасним ММТ в професійній підготовці, готовності допомогти студентам використовувати ММТ в навчанні, повсякденній житті і тому подібне.

Ефективність педагогічесеского взаємодіяння в процесі професійної підготовки значно зросте, якщо преподаватели в досконалості володіють ММТ, будуть мати необхідні знання про засобах масової інформації і Інтернеті, специфіці їх впливу на людину, будуть орієнтуватися в єдиному інформаційно-освітньому просторі, уміють підбирати необхідну інформацію, володіють методикою застосування сучасним ММТ в навчально-виховному і навчально-виробничому процесі. Цього можна досягти тільки шляхом постійної неперервної роботи з метою формування інформаційної культури, професійного розвитку і самовдосконалення преподавателів.

К подальшим напрямкам дослідження відносимо проблеми підготовки педагогічесеских працівників до використання ММТ в різних аспектах освітньої діяльності, методику автоматизації програмно-методического забезпечення і управління навчально-пізнавальною діяльністю учасників, а також засоба

автоматизации процессов организации и управления учебно-производственным процессом.

Список литературы: 1. Лау Х. (ред.) Информационная грамотность: международные перспективы. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/650868/> 2. Лапчик М. П. Информатика компьютерные технологии в содержании профессиональных программ высшего педагогического образования // Педагогическая информатика – 1994. – № 1. 3. Кузнецов А.А., Сергеева Т.А. Компьютерная программа и дидактика// Информатика и образование. 1986. – № 2. – С. 11-13. 4. Зайцева, С.А. Этическая составляющая в информационной культуре учителя [Текст] С.А. Зайцева, В.В. Иванов // Начальная школа. – 2005. – №11. – С. 117-119. 5. Роберт И.В. Средства новых информационных технологий в обучении: дидактические проблемы, перспективы использования// Информатика и образование. 1991. – № 4. – С. 21-24. 6. Чванова М.С. Информационные технологии в обучении: Учеб. пособие. Тамбов: ТГПУ, 1997, – 121 с. 7. Зайцева С.А. Система формирования информационной и коммуникационной компетентности будущих учителей начальных классов в педагогическом вузе: Дисс. канд. пед. наук – Шуя, 2011.

Bibliography (transliterated): 1. Lau H. (red.) Informatsionnaya gramotnost: mezhdunarodnyie perspektivy. – Rezhim dostupa: <http://www.twirpx.com/file/650868/> 2. Lapchik M. P. Informatika kompyuternyie tehnologii v soderzhanii professionalnyih programm vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya // Pedagogicheskaya informatika – 1994. – # 1. 3. Kuznetsov A.A., Sergeeva T.A. Kompyuternaya programma i didaktika// Informatika i obrazovanie. 1986. – # 2. – S. 11-13. 4. Zaytseva, S.A. Eticheskaya sostavlyayuschaya v informatsionnoy kulture uchitelya [Tekst] S.A. Zaytseva, V.V. Ivanov // Nachalnaya shkola. – 2005. – #11. – S. 117-119. 5. Robert I.V. Sredstva novyih informatsionnyih tehnologiy v obuchenii: didakticheskie problemy, perspektivy ispolzovaniya// Informatika i obrazovanie. 1991. – # 4. – S. 21-24. 6. Chvanova M.S. Informatsionnyie tehnologii v obuchenii: Ucheb. posobie. Tambov: TGPU, 1997, – 121 s. 7. Zaytseva S.A. Sistema formirovaniya informatsionnoy i kommunikatsionnoy kompetentnosti buduschih uchiteley nachalnyih klassov v pedagogicheskom vuze: Diss. kand. ped. nauk – Shuya, 2011.

В.В. Лебедев, О.О. Дітковська

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА
ПОЛІМЕРНОГО МАТЕРІАЛОЗНАВСТВА

В роботі розглянуті питання інформаційно-комп'ютерної культури викладача полімерного матеріалознавства. Розкрито особливості переваг застосування сучасних мультимедійних технологій при навчанні полімерного матеріалознавства, відзначені найважливіші складові Інформаційно-комп'ютерної культури викладача полімерного матеріалознавства.

Ключові слова: мультимедійні технології, інформаційно-комп'ютерна культура, ефективність викладання.

V. Lebedev, A. Ditkovskaya

INFORMATION AND COMPUTER TEACHER POLYMER
MATERIAL CULTURE

The paper discusses the issues of information and computer culture teacher polymer materials science. The features of the advantages of using modern multimedia technologies for teaching polymer materials science, marked the most important components of the information-computer culture teacher polymer materials science.

Keywords: multimedia technology, information and computer culture, the effectiveness.

В.В. Лебедев, А.А. Дитковская

ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНАЯ КУЛЬТУРА
ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПОЛИМЕРНОГО МАТЕРИАЛОВЕДЕНИЯ

В работе рассмотрены вопросы информационно-компьютерной культуры преподавателя полимерного материаловедения. Раскрыты особенности преимуществ применения современных мультимедийных

технологий при обучении полимерного материаловедения, отмечены важнейшие составляющие информационно-компьютерной культуры преподавателя полимерного материаловедения.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, информационно-компьютерная культура, эффективность преподавания

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 37.01

*Стадник В.Ю., Тихомирова Т.С.
г. Харьков, Украина*

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ (В УКРАИНЕ) В ИНТЕРЕСАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Вопросы устойчивого развития (далее УР), в частности в сфере образования являются актуальными по сей день, во всем мире им уделяется много внимания. Устойчивое развитие в интересах образования представляет собой – ряд курсов, предметов, практик, которые позволят воспитывать будущее поколение с учетом тенденции устойчивого развития, в частности касается таких тем как: климатические изменения, уменьшение опасности бедствий, биологическое разнообразие, сокращения масштабов нищеты и устойчивого потребления. Все методики подразумевают под собой непосредственное активное участие учеников и студентов в изменении общества согласно концепции УР. Так же методики предполагают развитие критического мышления, а так же прогнозирование хода событий. Для развития УР в интересах образования необходимо кардинальное изменение всей системы образования на всех уровнях – начиная от дошкольного воспитания и заканчивая студенчеством. Современная концепция образования в интересах УР основывается на ряд соглашений о развитии экологического образования. Примерами таких соглашений являются: Тбилисская декларация (ЮНЕСКО-ЮНЕП, 1977 год), Салоникская декларация (ЮНЕСКО, 1997 год), Белградская хартия (ЮНЕСКО-ЮНЕП, 1975 год). Стоит отметить и то, что немалый вклад

внес программный план действий «Повестка дня на 21 век», принятый представителями 179 государств на Конференции ООН в Рио-де-Жанейро (1992 год), а так же ряд других документов. В сентябре 2002 года Генеральная Ассамблея ООН поручила ЮНЕСКО возглавить агентство по подготовке и проведению Декады образования в интересах УР, которая началась 1 января 2005 года. В свою очередь, ЮНЕСКО при подготовке документов и предложений касающихся УР в интересах образования, опиралось на уже ранее достигнутых соглашениях в сфере образования, примером могут служить Дакарские рамки действий «Образование для всех: выполнение наших общих обязательств». Текст был принят Всемирным форумом по образованию (Дакар, Сенегал 26-28 апреля 2000 г.). В ноябре 2002 года в столице Болгарии Софии состоялась Международная конференция по образованию взрослых. Она проходила в рамках выполнения программы ЮНЕСКО «Образование для всех». Одним из наиболее важных шагов в сфере устойчивого развития был сделан в мае 2003 года на пятой конференции «Окружающая среда для Европы» в регионе Европейской экономической комиссии, которая состоялась в г. Киеве. На конференции собрались Министры окружающей среды 55 стран Европы, Северной Америки и Центральной Азии. Было принято решение о создании региональной стратегии в рамках образования в интересах устойчивого развития, документ готовился на протяжении двух лет, в его разработке был задействованы не только Министерства охраны окружающей среды, но и Министерства образования, а так же другие заинтересованные органы. Уже в 2005 году на совещании высокого уровня представителей министерств охраны окружающей среды и образования г. Вильнюсе была принята «Стратегия образования для устойчивого развития». Суть программы действий заключается в готовности действовать в современном мире, который имеет тенденцию быстрого изменения, так же роль играет планирование и прогнозирование последствий деятельности, в частности изменении устойчивости экосистем и социальных изменений. Декада образования в интересах УР завершилось в ноябре 2014 г. в Нагое (Япония) на Всемирной конференции ЮНЕСКО, в которой приняли участие более тысячи человек из 150 стран. Результатом конференции стала Декларация, призывающая принять срочные меры по оказанию образованию в интересах УР всеобщей поддержки и включению его в список целей в области развития на период после 2015 года. Кроме того, декларация призывает все страны внедрить Глобальную программу

действий по образованию в интересах УР, которая станет продолжением Декады образования в интересах УР. Что касается Украины, помимо всех документов, которые были подписаны представителями государства и ратифицированы, в 2014 году была разработана Стратегия устойчивого развития «Украина-2020», которая так же включила реформирование в сфере образования.

Несмотря на актуальность вопросов, и большое количество стратегий и планов, реформирование образования в сфере устойчивого развития проходит очень медленно. На территории Украины только НТУУ «КПИ» может похвастаться стремительным темпом к реформированию образования в интересах УР, остальные 297 ВУЗов значительно отстают.

В основном система выглядит таким образом, что заключается сотрудничество с университетами и организациями других государств, а так же происходит создание проектов, сформированных в рамках устойчивого развития, только у отдельных факультетов или кафедр.

Важную роль играют именно технические специальности, так как из-за богатой ресурсной и интеллектуальной базы Украина имеет высокий промышленный потенциал, поэтому есть необходимость в подготовке кадров, которые будут соответствовать современному уровню мирового развития.

В свою очередь подготовка технических кадров, знания которых шли в ногу со временем и соответствовали концепции УР является очень сложным процессом, так как имеет ряд проблем. Основными проблемами технического образования в интересах устойчивого развития можно выделить:

1. Устаревшая теоретическая база. Основы, которые получает студент на лекциях не всегда соответствуют современному развитию. Студенты изучают технологии, которые помимо того, что используются на предприятиях 60-х – 80-х годов прошлого века, являются ресурсозатратными и энергоемкими, что никак не соответствует концепции устойчивого развития.

2. Отсутствие современной материально-технической базы. Большинство практик и лабораторных работ проходят на устаревшем оборудовании, которое применяли еще в прошлом столетии. Так же существует такое явление, как отсутствие работоспособности оборудования, т.е. студенты только визуально видят аппарат, но не имеют представления о принципе его работы. Некоторые специалисты и вовсе не

видят наглядного примера оборудования, которое им придется проектировать или работать.

3. Отсутствие практик на современных предприятиях. В процессе обучения студенты не имеют представления о том, где им предстоит работать, а ввиду вышеуказанной проблемы, нет возможности получить не только опыт работы, но и навыки работы на инновационном оборудовании.

4. Невысокий уровень международного сотрудничества ВУЗов. Несмотря на разнообразие международных программ обмена, к сожалению, большинство учебных заведений Украины не готово принять иностранных студентов, что исключает сотрудничество университетов.

После проведенного анализа проблем было разработано ряд предложений по практическому внедрению концепции устойчивого развития в образовательный процесс:

1. Введение дисциплины «Устойчивое развитие» на всех технических специальностях ВУЗов. Данное предложение позволит донести до студентов проблемы современного общества, на базе полученных знаний они смогут стать важной ячейкой, которая сможет формировать социум в рамках устойчивого развития.

2. Усовершенствование теоретической базы. Помимо получения основ того или иного предмета необходимо привлекать молодых специалистов, которые имели опыт работы на модернизированных предприятиях и могут поделиться знаниями о современных технологиях и технологических схемах. Это могут быть как целые курсы, так и разовые лекции на этапе внедрения.

3. Сотрудничество с предприятиями. Данное предложение может решить две проблемы: в первую очередь – это практика и опыт работы. Предполагается создание возможностей практики для студентов 3 – 6 курсов. Так как начиная с 3 курса студент обладает достаточной теоретической базой по основным дисциплинам своей специальности, полученный опыт и знания помогут студенту и в написании бакалаврского проекта, а так же дипломной работы. Во-вторых сотрудничество с предприятиями может частично решить проблему с современной материально-технической базой, возможно создавать проекты, сотрудничать со сферой бизнеса, в частности с теми, кто готов помочь решить эту проблему.

4. Решением проблемы международного сотрудничества будет возможным только тогда, когда будут решены все вышеперечисленные проблемы. Когда наши ВУЗы смогут быть равными достойными партнерами во всех образовательных проектах. К большому сожалению, на первый план ставятся экономические задачи и проблемы, а сфера образования, несмотря на то, что является фундаментальной, остается на заднем плане. Техническое образование в рамках устойчивого развития в Украине только начинает развиваться, и этот процесс очень сильно отстает от развитых государств.

В.Ю. Стаднік, Т.С. Тихомирова

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ (В УКРАЇНІ) В ІНТЕРЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сталий розвиток в інтересах освіти – це створення таких умов, які дозволять майбутньому поколінню існувати в умовах майбутніх світових тенденцій. Передбачається зміна клімату, збільшення біологічного різноманіття, боротьба з бідністю. Україна дуже відстає у сфері освіти в інтересах сталого розвитку, зважаючи на те, що в першу чергу вирішуються економічні проблеми, не дивлячись на те, що освіта - це фундамент. Був виділений ряд проблем у сфері освіти в інтересах сталого розвитку, а так само запропоновано вирішення цих проблем. На сьогоднішній день існує ряд програм співпраці з навчальними закладами більш розвинених країн, а так само спільні проекти, але їх недостатньо для того, що б відповідати обраній стратегії.

Ключові слова: сталий розвиток; реформування освіти; технічна освіта.

V. Stadnik, T. Tikhomirova

FEATURES TECHNICAL EDUCATION (UKRAINE) SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Sustainable development in the interest of education - is the creation of conditions that will allow future generations to exist in terms of future global

trends. Anticipated climate change, enhancement of biological diversity, the fight against poverty. Ukraine is very far behind in the field of education for sustainable development, in view of the fact that in the first place to solve economic problems, despite the fact that education - is the foundation. a number of problems were identified in the field of education for sustainable development, as well as suggested solutions to these problems. To date, there are a number of cooperation programs with schools of more developed countries, as well as joint projects, but they are not enough, that would correspond to the chosen strategy.

Keywords: sustainable development; reforming education; technical education.

Стадник В.Ю. Тихомирова Т.С.

ОСОБЕННОСТИ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ (В УКРАИНЕ) В ИНТЕРЕСАХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Устойчивое развитие в интересах образования - это создание таких условий, которые позволят будущему поколению существовать в условиях грядущих мировых тенденций. Предполагается изменение климата, увеличение биологического разнообразия, борьба с нищетой. Украина очень отстает в сфере образования в интересах устойчивого развития, ввиду того, что в первую очередь решаются экономические проблемы, не смотря на то, что образование - это фундамент. Был выделен ряд проблем в сфере образования в интересах устойчивого развития, а так же предложено решение этих проблем. На сегодняшний день существует ряд программ сотрудничества с учебными заведениями более развитых стран, а так же совместные проекты, но их недостаточно для того, что бы соответствовать выбранной стратегии.

Ключевые слова: устойчивое развитие; реформирования образования; техническое образование.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 37.01

*Черкашина А.Н., Рассоха О.М.
м. Харків, Україна*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Екологічне ставлення до світу, формується і розвивається протягом усього життя людини. Уміння жити з природою, навколишнім середовищем слід починати виховувати якомога раніше. Адже відомо, що справжня краса закладена в природі, і завдання полягає в тому, щоб допомогти дитині побачити її, навчитися цінувати її. В результаті при ознайомленні дітей з природою відкриваються широкі можливості для морального виховання. Природа збагачує людину духовно, спілкування з нею сприяє формуванню позитивних моральних якостей. При проведенні виховно-освітньої роботи з дітьми дуже важлива проблема еколого-морального виховання. Це забезпечує формування духовних і моральних цінностей, сприяє розвитку спостережливості і практичного досвіду по догляду за рослинами і тваринами.

При роботі з учнями підшефної школи №1 (с. Високий), з учнями з обмеженими можливостями, нам було важливо, щоб учні школи зрозуміли, що охорона природи – це наше життя. Наше завдання, як шефів дітей з обмеженими можливостями – знайти форми і методи виховання в питанні екології.

Залучаючи дітей до духовності, ми повинні навчити їх усвідомлювати красу природи. Природа і людина взаємозв'язані один з одним. Добре розуміючи важливість екологічних проблем, необхідно вчити дітей правильного способу життя, милосердя, відчуття себе частинкою природи.

Природа – найважливіший засіб духовно-морального та екологічного виховання і розвитку дітей. Різноманітні і природні матеріали (пісок, глина, вода, сніг тощо), з якими, діти так люблять грати. Школярі спілкуються з природою в різні пори року – і коли навколо лежить пухнастий білий сніг, і коли цвітуть сади.

Жоден дидактичний матеріал не зрівняється з природою за різноманітністю і силою розвивального впливу на дитину. Предмети і

явища природи наочно постають перед дітьми. Таким чином, діти безпосередньо, за допомогою органів почуттів, сприймають різноманіття властивостей природних об'єктів: форму, величину, звуки, фарби тощо. У них формуються початкові конкретні і яскраві уявлення про природу, які в подальшому допомагають їм побачити і зрозуміти навколишній світ. Необхідно звертати увагу дитини на навколишній світ, тому що виховати добру, чуйну людину можна тільки через спілкування з природою.

Основою нашої роботи в школі по духовно-моральному та екологічному вихованню школярів були наступні принципи: 1 – системність; 2 – інтеграція; 3 – урахування вікових особливостей дітей при відборі змісту і теми занять; 4 – забезпечення емоційно-психологічного комфорту для дітей; 5 – повага особистості кожної дитини; 6 – спадкоємність взаємодії з дитиною в умовах дитячого будинку.

У підшефному класі створено відповідне розвиваюче середовище. Ми допомогли створити екологічний куточок, де сконцентровані були різні кімнатні рослини і подарували дітям календар природи. Є також відповідний матеріал для дослідів і спостережень. Подарували дітям різні дидактичні ігри екологічного змісту. З нашою допомогою організована міні-бібліотека, де зібрані різноманітні пізнавальні книги, енциклопедії для дітей. Літературу відомих дитячих письменників природознавців Пришвіна, Біанкі використовували на заняттях і тематичних читаннях. Часто з дітьми вивчали вірші про природу відомих поетів О.С.Пушкіна, М.О.Некрасова, І.А.Буніна та інших.

В екологічному вихованні школярів важливий не тільки безперервний процес з вивчення, збереження і покращення природного середовища, а й окремі заходи, наприклад, екскурсії та прогулянки.

Екскурсії – один з основних видів занять і особлива форма організації роботи з екологічного і духовно-морального виховання. Одна з дуже трудомістких і складних форм навчання. На екскурсіях діти знайомилися з рослинами, тваринами, комахами. Завдяки екскурсіям у дітей розвивалася спостережливість, виникав інтерес до природи, і бажання охороняти природу. Проводили екскурсії школярів в лісі і в місті. На екскурсіях діти бачили красу лісу і міста, вони спостерігали за деревами, кущами і визначали для чого потрібні місту дерева і чагарники. Краса природи, що оточує їх, викликала глибокі переживання, сприяла розвитку естетичних і духовно-моральних почуттів.

Також організували прогулянки для екологічного виховання дітей. Ми знайомили дітей із змінами природи по сезонах (тривалість дня, погода, зміни в житті рослин і тварин, праця людей). На прогулянках організували ігри з природним матеріалом (пісок, вода, сніг, листя, плоди тощо). Саме на прогулянці діти можуть знайомитися з властивостями піску, землі, глини, снігу, льоду, води. Крім цього використовували різноманітні ігрові вправи і загадки.

Екологічні уявлення формуються також на тематичних заняттях з творчої та трудової діяльності, святах, бесідах, де доводили дітям на цікавих прикладах про необхідність жити в гармонії з природою.

Знання, перекладені в переконання, формують екологічний світогляд. Екологічна поведінка складається з окремих вчинків і ставлення людини до вчинків, на які впливають мета і мотиви особистості. По суті, у вихованні екологічного світогляду виявляються дві сторони: перша – екологічна свідомість, друга – екологічна поведінка.

Екологічна свідомість формується в безпосередній освітній діяльності, а екологічна поведінка формується роками в практичній діяльності. Екологічне виховання – складова частина духовно-морального виховання. Тому під екологічним вихованням слід розуміти єдність екологічної свідомості і поведінки, що гармонують з природою.

Таким чином, в залежності від того, що вкладено в душу дитини в цьому віці, буде залежати, що зведе він сам в подальшому, як буде будувати свої відносини з оточуючими. Виховати добру, чуйну людину можна тільки через спілкування з природою. Виховання екологічно розвиненої й освіченої людини необхідно починати зі шкільного віку. Адже саме в цьому віці дитині найлегше показати необхідність охорони навколишнього середовища, вселити надію і впевненість, що від її добрих справ залежить майбутнє нашої країни.

Список літератури: 1. Як ознайомити дошкільнят з природою. / Под ред. П.Г. Саморуковой.-М., 1983. 2. Кулікова Т.А. Екскурсії в природу з дітьми дошкільного віку.-М., Просвітництво, 1985.

Bibliography (transliterated): 1. Yak oznajomyty` doshkil`nyat z pry`rodoyu. / Pod red. P.G.Samorukovoj.-M., 1983. 2. Kulikova T.A. Ekskursiyi v pry`rodu z dit`my` doshkil`nogo vozrasta.-M., Prosvitny`ctvo, 1985.

А.Н. Черкашина, О.М. Рассоха.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ АСПЕКТ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

В работе изложены принципы работы в школе по духовно-моральному и экологическому воспитанию школьников и предложены формы и методы воспитания в вопросах экологии в подшефной школе-интернате для детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: экология, воспитание, сознание, культура.

A. Cherkashina, A. Rassokha

SPIRITUAL AND MORAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL
EDUCATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The paper describes the principles of the school of spiritual, moral and environmental education of schoolchildren and proposed forms and methods of education in environmental issues in the sponsored boarding school for children with disabilities.

Keywords: ecology, education, consciousness, culture.

Г.М. Черкашина, О.М. Рассоха

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ АСПЕКТ ЕКОЛОГІЧНОГО
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

В роботі викладені принципи роботи в школі по духовно-моральному та екологічному вихованню школярів та запропоновано форми і методи виховання в питаннях екології в підшефній школі-інтернаті для дітей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: екологія, виховання, свідомість, культура

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 37.01

*Черкашина М.К.
м. Харків, Україна*

РОЛЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ

Стан навколишнього середовища давно вже викликає тривогу громадськості у всьому світі. В сучасній складній екологічній ситуації гостро стоїть необхідність екологічної освіти, просвіти і розвитку у студентів екологічної культури.

Головна мета екологічної освіти студентів полягає в становленні екологічно культурної особистості, яка розуміє взаємозв'язок явищ природи, чітко усвідомлює наслідки зроблених дій і має почуття відповідальності перед сучасниками і нащадками за свою екологічну поведінку. Кожна людина повинна зрозуміти себе і своє місце в світі й те, що людина не може існувати поза біосферою. Наша планета – це єдиний будинок, в якому тільки й може жити людина.

З метою формування екологічної культури і професійної підготовки фахівців встановлюється система загальної і комплексної екологічної освіти, що включає в себе не тільки вищу освіту, а також поширення екологічних знань через засоби масової інформації, установи культури, природоохоронні установи тощо.

Попередні роки породили у свідомості нашої молоді в тому числі безпечність та безвідповідальне ставлення до природи. Вчені відзначають стійку тенденцію розриву між темпами деградації навколишнього середовища, розкраданням природних ресурсів і усвідомленням небезпеки цих процесів. В наявності очевидна екологічна безграмотність як окремої людини, так і суспільства в цілому. Недооцінка освіти і знань може призвести до дуже негативних наслідків. Знання, утвердження принципів взаємодії з навколишньою природою, здатність передавати досвід і почуття відповідальності стають рушійною силою в розвитку суспільства.

Людству слід перейнятися ідеєю єдності людини і природи і включити її в нашу загальну освіту і виховання, зробити її частиною нашої культури. Це головний обов'язок і відповідальність перед суспільством і нащадками. Однак мова йде не просто про екологічну освіту і виховання,

але й про нову моральність і нове розуміння місця людини і завдань людської цивілізації.

На сучасному етапі істини екологічної освіти повинні стати суттю людини, його свідомості і перейти в повсякденне життя.

Саме у вузах створюються програми, де екологічна освіта розглядається як безперервний процес навчання, виховання і розвитку особистості, спрямований на формування системи знань, ціннісних орієнтацій поведінки, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього соціально-природного середовища. Всі створені програми переслідують головну мету: сприяти становленню екологічно культурної особистості та підвищенню морально-етичних цінностей [1].

Нарощування знань сприяє розвитку відповідальності, громадянського ставлення до навколишнього середовища, до країни, до рідного міста, до своєї трудової діяльності, до розвитку екологічної культури як частини загальної культури людини, що виявляється в його духовному житті, моральних вчинках і в побуті.

Різне ставлення до проблеми екології залежить від рівня екологічної культури людини. Новий методологічний підхід повинен пронизувати всю вищу освіту, виховуючи у студентів екологічне мислення.

Робота зі студентами може бути представлена наступним чином:

1—екологічна просвіта – надання екологічної інформації, її аналіз; пріоритетні теми: екологічно грамотна поведінка в природі і в побуті тощо;

2—екологічне виховання – може бути досягнуте тільки у встановленні партнерських відносин між викладачем і студентом; все це формує канал взаємодії індивідуальної та масової екологічної свідомості.

При підготовці екологів в освітніх установах вищої професійної освіти враховуються дві сфери діяльності майбутніх фахівців – наукова і виробнича. Вони тісно пов'язані між собою, але все ж вимагають розробки і впровадження різних підходів до змісту підготовки фахівців. Класичні університети значний обсяг навчального часу відводять під фундаментальні і теоретичні дисципліни. Вузи технічного профілю при підготовці інженерів-екологів підсилюють роль технічних і технологічних дисциплін, велику увагу приділяють придбанню студентами практичних навичок: робота з вимірною апаратурою, проведення наукових досліджень за рішенням інженерних системних задач природоохоронного і природоохоронного характеру.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Незважаючи на очевидні позитивні зрушення у справі вищої екологічної освіти, вузівські викладачі стурбовані багатьма невирішеними проблемами.

Для вдосконалення екологічних знань навчальний процес повинен бути наповнений не тільки основами екології, а й розглядом глобальних проблем людства в ХХІ сторіччі, причому з обов'язковим навчанням розумінню моральної сторони проблем захисту навколишнього середовища та охорони природи.

Але головна мета – розуміння процесів, що відбуваються, розуміння відповідальності кожної людини за результати своєї діяльності [2].

У контексті етики проблема екологічної свідомості розглядається в єдності і у взаємозв'язку з моральністю, тому що взаємодія людини з природою – процес моральний, оскільки його регулювання здійснюється людською діяльністю. Формування екологічної свідомості у студентів, в умовах кризи культури постає як вираз цієї кризи [3].

В процесі вузівської підготовки студенти повинні усвідомити, що людство стоїть перед вибором: збереження існуючої взаємодії людини і природи або радикальна її зміна. Усвідомлення безперспективності другого шляху розвитку має стимулювати виховання у студентів відповідальності за якість своєї професійної підготовки і громадянської зрілості. Все це передбачає масштабну переорієнтацію світогляду фахівців з вищою освітою [4].

Освіта для стійкого розвитку базується на таких основних принципах: різноманітність форм і методів освіти; спадкоємність програм різних рівнів; взаємозв'язок з іншими освітніми програмами; єдність загальної, професійної та екологічної освіти і зв'язок з практичною діяльністю.

Помилки людства, які завдали величезної і часто непоправної шкоди природі, були вчинені не зі злого наміру, а через незнання і недомисли. Тому потрібен новий тип освіти – освіта для сталого розвитку, коли екологічна освіта стає одним з основних засобів забезпечення особистої, групової та суспільної безпеки.

Подальший розвиток цивілізації може відбуватися тільки в згоді з законами природи, при усвідомленні людиною своєї істинної ролі в системі біотичної регуляції. У цьому контексті екологічна освіта набуває

нової функції: вона стає освітою для сталого розвитку, що забезпечує рух суспільства до екологічно безпечного світу.

Екологічні ідеї повинні пройти через свідомість наукової та педагогічної еліти, а потім в максимально адекватних формах повинні бути відображені в освітніх програмах.

Внесок екологічної освіти у виконання соціального замовлення суспільства повинен виражатися в якостях особистості, її відносинах і оцінках, поведінці, які виховуються на основі екологічного змісту, ідей сталого розвитку та соціально організованої практики. Таким чином, з методологічної точки зору екологічна освіта має займати лідируючу позицію в екологічній політиці держави [5].

У наш час освіта стає все більш дезінтегрованою, фрагментарною, нездатною утримати свою цілісність в умовах інформаційного буму, швидких змін культур, економічної та екологічної ситуацій. Тому в основу сучасної освіти повинен бути покладений принцип інтеграції, який є фундаментальним, що становить цілісну, логічно пов'язану систему принципів. Одним з цих принципів, важливим для гармонійного ставлення суспільства і природи, є принцип сталого розвитку, який повинен бути включений в концепцію екологічної освіти і зайняти в ній центральне місце.

Таким чином, екологічна освіта в світлі концепції сталого розвитку набуває статусу системоутворюючого фактору освіти в цілому, визначає його стратегічну мету і провідний напрям.

Для ефективності екологічної освіти необхідна розробка нових концепцій і нових методів освіти, здатних змінити сформований тип екологічного мислення і сформувану екологічно культурну особистість з високими морально-етичними пріоритетами.

Тільки екологічна освіта, спираючись на культуру, формує основу духовності і моральності людини, що дозволяє виховувати нове покоління з правильними екологічними орієнтирами і новою етикою [6].

Список літератури: 1. Федоров А.Ю. Концепція екологізації освіти. Саратов. держ. техн. університет // Зб. наук. тр. Саратов. гос. техн. ун-ту «Екологізація підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Утилізація і переробка відходів». Саратов. ун-т, 2001. С. 17.
2. Сотникова Н.П. Екологізація сучасного екологічного освіти // Навколишнє природне середовище та екологічна освіта і виховання. Зб.

матеріалів IV Всерос. науково-практичної конференції 19-20 лютого 2004 р Под ред. В.К. Мар'їна. Пенза, 2004. С. 146. 3. Симонова Т.І. Формування екологічної свідомості студентів як компонент їх підготовки до педагогічної діяльності // Екологія і життя. Зб. матеріалів IV міждун. науково-практич. конференції 30-31 жовтня 2001 р Под ред. В. Арбузова. Пенза, Приволзький Будинок знань, 2001. С. 33. 4. Казаренкова Т.Б. Соціально-екологічні проблеми вищої освіти // Еколог. культура і освіта: досвід Росії та Білорусі. Москва, 2000. С. 235. 5. Барановський С.І., Назаренко В.М. Екологічна освіта в контексті сталого майбутнього // Екологічна освіта на порозі «РІО + 10». Тези доповідей VIII Міжнародної конференції з екологічної освіти, Москва, 26-28 червня 2002 р Твер, Изд-во ГУПТОТ, 2002, ч. 1. С. 19. 6. Екологічна освіта від теорії до практики. Зб. статист. під ред. Т.І.Регеранд. Петрозаводськ, 2004. 126 с.

Bibliography (transliterated): 1. Fedorov A.Yu. Koncepciya ekologizaciyi osvity. Sarat. derzh. texn. universytet // Zb. nauk. tr. Sarat.gos.texn. un-tu «Ekologizaciya pidgotovky` faxivciv u vy`shny`x navchal`ny`x zakladaх. Uty`lizaciya i pererobka vidxodiv ». Sarat. un-t, 2001. S. 17. 2. Sotny`kova N.P. Ekologizaciya suchasnogo ekologichnogo osvity` // Navkoly`shnye pry`rodne seredovy`shhe ta ekologichna osvita i vy`xovannya. Zb. materialiv IV Vseros. naukovoprakty`chnoyi konferenciyi 19-20 lyutogo 2004 r Pod red. V.K. Mar'yina. Penza, 2004. S. 146. 3. Sy`monova T.I. Formuvannya ekologichnoyi svidomosti studentiv yak komponent yix pidgotovky` do pedagogichnoyi diyal`nosti // Ekologiya i zhy`ttya. Zb. materialiv IV mezhdun. naukovoprakty`ch. konferenciyi 30-31 zhovtnya 2001 r Pod red. V. Arbuzova. Penza, Pry`volz`ky`j Budy`nok znan`, 2001. S. 33. 4. Kazarenkova T.B. Social`no-ekologichni problemy` vy`shhoyi osvity` // Ekolog. kul`tura i osvita: dosvid Rosiyi ta Bilorusi. Moskva, 2000. S. 235. 5. Baranovs`ky`j S.I., Nazarenko V.M. Ekologichna osvita v konteksti stalogo majbutn`ogo // Ekologichna osvita na porozi «RIO + 10». Tezy` dopovidej VIII Mizhnarodnoyi konferenciyi z ekologichnoyi osvity`, Moskva, 26-28 chervnya 2002 r Tver, Y`zd-vo GUPTOT, 2002, ch. 1. S. 19. 6. Ekologichna osvita vid teoriyi do prakty`ky`. Zb. staty`st. pid red. T.I.Regerand. Petrozavodsk, 2004. 126 s.

М.К. Черкашина

РОЛЬ ЭКОЛОГИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В
ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ
СТУДЕНТОВ

В работе отмечена необходимость формирования экологической культуры и профессиональной подготовки специалистов путем установления общего и комплексного экологического образования, которое включает в себя не только высшее образование, но и расширение экологических знаний через различные источники информации.

Ключевые слова: экология, культура, образование, экологические знания.

M. Cherkashina

GREENING ROLE OF HIGHER EDUCATION IN FORMING
SPIRITUAL AND MORAL INDIVIDUAL STUDENT

The paper noted the need for the formation of ecological culture and professional training through the establishment of a common and integrated environmental education, which includes not only higher education, but also the expansion of environmental knowledge through a variety of sources of information.

Keywords: ecology, education, culture, environmental knowledge.

М.К. Черкашина

РОЛЬ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ

У роботі наголошено на необхідності формування екологічної культури і професійної підготовки фахівців шляхом встановлення загального і комплексного екологічного освіти, яке включає в себе не

тільки вищу освіту, а й розширення екологічних знань через різні джерела інформації.

Ключові слова: екологія, культура, освіта, екологічні знання.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 37.037

*Шанорев В.П., Тихомирова Т.С.
м. Харків, Україна*

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО УЧАСТІ В ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАХОДАХ: ВЛАСНИЙ ДОСВІД КАФЕДРИ

Сучасні молоді люди віком від 16 до 25 років мають власне міркування з приводу того, чи приймати їм участь в будь-якому заході. Дуже часто вони активні лише за умови якоїсь винагороди. Мета останніх років кафедри Хімічної техніки та промислової екології НТУ «ХПІ» у виховній роботі студентів та школярів це трансформація міркувань системи цінностей молоді в бік відповідальності за своє місце проживання.

Екологічне виховання молоді на кафедрі проходить по двом основним напрямкам:

- 1) створення екологічних клубів для школярів;
- 2) залучення студентів до участі в екологічних акціях та заходах

Далі ми детально розглянемо власний досвід за кожним з двох напрямків. З метою популяризації екологічного виховання співробітники кафедри Хімічної техніки та промислової екології НТУ «ХПІ» спробували відродити поняття «Клуб юного еколога». В рамках діяльності цього клубу було запропоновано декілька аспектів:

а) проведення дистанційних конкурсів екологічних плакатів та творчих робіт, а також екологічних проєктів. Це дозволило охопити найвіддаленіші школи, оскільки заочна форма участі (коли роботи надсилаються в електронному вигляді) є сучасною та не потребує великих фінансових затрат. Як підсумок тільки у першому конкурсі прийняли участь понад 50 шкіл з 75, яким було надіслано запрошення. При проведенні першого конкурсу екологічних плакатів було визначено 5 тем,

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

на які ми хотіли бачити створені плакати. Надалі до переліку тем включалась також «вільна тема», як показав досвід школярі іноді дуже неоднозначно трактують та сприяють звичайні екологічні проблеми.

б) проведення інтерактивних лекцій на актуальні теми з екології. Тут треба підкреслити позицію кафедри – зміст лекції повинен бути цікавим для дітей, але при цьому нести багато «не шкільної» інформації. Тобто такі лекції по-перше, мають ігрову форму або яскраві презентації, а по-друге – несуть академічні знання з певних питань. Перелік запропонованих на цей навчальний рік лекцій охоплює питання від форм хмар до мінералів України, від боротьби зі сміттям до майбутніх ландшафтів. Кожний вчитель хімії, біології чи екології має змогу обрати для себе цікаву лекцію. Така форма роботи хоч й потребує певних витрат часу та фінансів від викладачів, але є досить ефективною, оскільки діти мають змогу почути нову інформацію у неформальному форматі, без оцінок та від незнайомих, але досвідчених людей.

в) підтримка існуючих екологічних проектів школярів. В цьому напрямку кафедра дала змогу школярам виконати необхідні досліді на своєму обладнанні, проконсультуватися з фахівцями за своїми питаннями, отримати допомогу в оформленні результатів дослідів та їх інтерпретації. Це найбільш перспективний напрямок екологічного виховання – очі дітей по справжньому «горять» коли вони розуміють, що роблять досліді «як дорослі». З боку викладачів така робота потребує часу та бажання, ентузіазму та певного альтруїзму. Одна з середніх шкіл м. Харкова вже другий рік поспіль на нашому обладнанні та за допомоги наших викладачів проводить дослідження якості прісної води. Школяри намагаються скласти карту найбільш забруднених джерел води по області (річок, озер, ставків, струмочків, колодязів, трясин). Учасники ретельно збирають проби води, а ми допомагаємо їм з їх дослідженнями. Як наслідок вже встановлено дружній контакт з 30 учнями, які долучаються також до студентських акцій.

г) «літні табори» для школярів 1-5го класів, строки роботи яких співпадають з роботою літніх таборів у школах наприкінці травня початку червня. В межах таких таборів школярі зможуть як послухати лекції, так й прийняти участь в екскурсіях та розробити власний екологічний проект під керівництвом викладачів.

З метою надання студентам навичок у спілкуванні, у робота з пакетом прикладних комп'ютерних програм було прийнято рішення

залучити до діяльності клубу студентів 4го та 5го курсів, а також майбутніх магістрів. Студенти активно проводять презентації, допомагають у виконанні дослідів та спілкуються з дітлахами. Таким чином, студент отримує практичне вміння доносити свою точку зору, свої знання до тих, кому це необхідно. Таке вміння буде дуже корисним для них у майбутньому. А підлітки краще реагують на інформацію від вчорашніх школярів, які тільки на 2-4 роки старші за них, ніж від дуже досвідченого та поважного професора. Тому за віковим складом на кафедрі пройшла диференціація – люди старші за 50 років розробили лекції та є членами комісії з визначення переможців, а молоді викладачі та студенти є провідниками екологічного виховання у школах.

Серед перепон, з якими ми зустрілися, головною стала відсутність швидкого зворотного зв'язку з керівництвом шкіл. Надсилаючи інформацію про конкурси та діяльність клубу, у 40% випадків її не доносили до вчителів хімії, біології та екології. Тобто директори шкіл зі своїх власних міркувань вважали таку інформацію не цікавою ти некорисною для своїх школярів. Для вирішення цієї проблеми вважаємо необхідним та корисним розміщувати на Інтернет сайтах шкіл не тільки електронну адресу директорів, а також всіх вчителів. Така пропозиція буде надіслана до обласного департаменту освіти.

Після року функціонування клубу ми плануємо провести опитування (закрите анкетування) серед тих школярів, хто приймав активну участь з метою виявлення недоліків та окреслення нових напрямів роботи.

Екологічні акції, у яких приймає участь колектив кафедри зі студентами, насамперед спрямовані на поліпшення екологічного стану певних зон м. Харкова, а також області.

При залученні студентів до участі в екологічних акціях колектив кафедри відмовився від використання розповсюдженої практики винагороди за участь у вигляді гарної оцінки з будь-якої дисципліни. Було запропоновано до масштабних акцій залучати студентів з точки зору того, що вони мають унікальну можливість стати частиною всесвітнього екологічного руху та залиши свій слід в житті міста. Саме під таким девізом вже два роки поспіль команда студентів під керівництвом викладачів є учасником всесвітнього руху за світ без побутового сміття під назвою "Lets do it, world!". Команда кафедри щороку прибирає локацію загальною площею 10 га у зеленій зоні міста та є найчисельнішою (понад

100 учасників) серед вітчизняних команд. Під час проведення акції студенти не тільки збирають сміття та сортують його на різні категорії, а й вчаться працювати в команді, взаємодіяти один з одним, дізнаються про внутрішню натуру своїх товаришів. Кожен рік є група студентів, яка приходить так би мовити «щоб світліну оновити в соціальних мережах». Але більшість студентів завзято прибирають територію, влаштовують навіть змагання «хто більше сміття за годину прибере». А викладачі під час акції розповідають студентам про екологічний стан об'єкту, про наслідки його засмічення, про зміни, які відбуваються в екосистемі з появою тут людини. Тобто акція поєднується з накопиченням та використанням знань, які студенти вже отримали під час навчання.

Також кафедра Хімічної техніки та промислової екології НТУ «ХП» першою почала проводити так звані «мікро екоакції», по аналогії з дуже перспективним мікронавчанням. Суть наших мікро акцій у тому, що можна зробити краще певну не велику ділянку міста. Такі акції на відміну від великих не потребують витрати всієї доби, не потребують довгою підготовки, а проходять максимум за 2 години.

Першою такою мікроакцією можна вважати озеленення території КУ «Комарівський дитячий будинок-інтернат» (для хлопців). Під час акції навесні 2015 року студенти висадили понад 50 саджанців. Але унікальність цієї акції полягала в тому, що нам допомагали хлопці з інтернату, які опинились там через особливості фізичного чи розумового розвитку. Для дітей з особливими потребами спілкування та сумісна робота з дорослими стала свого роду поштовхом до навчання. Безліч питань про мету посадки нових дерев, по самій посадці дерев, по тому, як вони ростуть, як про них піклуватися та коли можна бути збирати врожай, відповіді на які давали студенти під час проведення акції спонукали потім хлопців цікавитися взагалі цими питаннями. Студенти встановили зв'язок через соціальні мережі з найбільш зацікавленими хлопцями, вони регулярно обмінюються новинами та світлинами з життя рослин, розмовляють на інші цікаві теми. Така акція по-перше, відкрила для хлопців з обмеженими можливостями новий простір для спілкування, а по-друге допомогла студентам сприймати як звичайних людей тих, хто має фізичні вади чи якісь відхилення у розвитку. Тобто пройшов процес інтеграції хлопців-інвалідів у спільноту екологів. Тепер кожного місяця група студентів їздить до хлопців з іншими цікавими заходами, іноді взагалі не пов'язаними з екологією.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Також до мікроакції можна віднести створення та оформлення фотозони під назвою «Друге життя вжитих речей», яку навесні 2016 року було присвячено всесвітньому дню еколога. Студенти зі старих чоботів та іншого мотлоху за допомогою фарби та фантазії зробили чудові клумби для квітів та розмістили це біля приміщення кафедри (див. рис.1). Таким чином студенти продемонстрували альтернативний шлях зменшення сміття у місті – адже нове життя старих речей іноді цікавіше за їх попереднє.

Рисунок 1 – Друге життя старих речей руками студентів кафедри

Підсумовуючи викладене, можна сказати що знайдені та реалізовані підходи до залучання молоді до участі в екологічних акціях може бути використано для залучення молоді у будь яких соціальних чи благодійних проектах. Сучасна молодь змінюється та динамічно розвивається, вони слідкують за сучасними трендами у суспільному житті, вони іноді приймають участь проектах «тому що це модно та круто», але згодом починають створювати та реалізовувати власні проекти.

В.П. Шаповров, Т.С. Тихомирова

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО УЧАСТІ В ЕКОЛОГІЧНИХ
ЗАХОДАХ: ВЛАСНИЙ ДОСВІД КАФЕДРИ

У роботі наведено результати виховної роботи кафедри у напрямку екологічне виховання школярів та студентів. Описано напрямки роботи екологічних клубів для школярів, визначені наслідки участі у таких клубах школярів. Проаналізовані причини, які спонукають молодь до участі в екологічних акціях. Визначені позитивні наслідки залучення молоді до участі у всесвітніх екологічних акціях. Наведені приклади реалізації мікро акцій.

Ключові слова: екологічні акції, молодь, екологічне виховання, мікро акція, сміття.

V. Shaporev, T. Tykhomyrova

INVOLVEMENT OF YOUTH IN ENVIRONMENTAL
ACTIVITIES: OWN EXPERIENCE OF DEPARTMENT

The results of department's educational work in the direction of environmental education for pupils and students are given. The directions of the ecological clubs activities for pupils are described, the consequences of participation in such clubs for pupils are marked. The reasons that caused students to take part in environmental actions are founded out. The positive impact of youth participation in global environmental actions are given. The examples of micro action also given.

Keywords: environmental action, youth, environmental education, micro action, trash.

В.П. Шаповров, Т.С. Тихомирова

ПРИВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ К УЧАСТИЮ В
ЭКОЛОГИЧЕСКИХ МЕРОПРИЯТИЯХ: СОБСТВЕННЫЙ ОПЫТ
КАФЕДРЫ

В работе представлены результаты воспитательной работы кафедры в направлении экологической воспитание школьников и студентов. Описаны направления работы экологических клубов для школьников, обозначены последствия участия в таких клубах школьников. Проанализированы причины, толкающие студентов принимать участие в экологических акциях. Очерчены положительные последствия участия молодежи во всемирных экологических акциях. Приведены примеры реализации микро акций.

Ключевые слова: экологические акции, молодежь, экологическое воспитание, микро акции, мусор.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

VI РОЗДІЛ
ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
СВІТОГЛЯДНИХ ТА ДУХОВНИХ ОСНОВ ГУМАНІТАРНО-
ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

УДК 615.1(477)(091)

Близнюк М.Ю.
м. Харків, Україна

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
УНДХФІ У 30-40 РР. В ХХ СТ

Історія фармації – це частина національної історії та культури, тому її слід розглядати в контексті історії науки в Україні, соціально-економічних та політичних процесів, які вплинули на її розвиток. Без аналізу історичних аспектів становлення фармацевтичної справи та специфіки місцевих умов розвитку не можливе у сучасних умовах.

Одним із провідних центрів розвитку фармації в Україні був і залишається Харків. У 1899 році створено Харківське фармацевтичне товариство (ХФТ), першим головою якого став приват-доцент Харківського університету Микола Петрович Красовський. ХФТ у 1913 році ініціювало створення хіміко-фармацевтичного бактеріологічного інституту. Тому цю дату слід вважати започаткуванням ДП ДНЦЛІЗ. Першим директором Харківського інституту (1913–1932) став професор Абрам Давидович Розенфельд – фармацевт за освітою, яку одержав на кафедрі професора Н.П. Кравкова у Військово-медичній академії [1].

3 квітня 1930 року за матеріалами Державного архіву Харківської області ця установа після реорганізації одержала назву Всеукраїнського експериментального фармацевтичного інституту [2]. З того часу цей заклад кілька разів змінював назву. На підставі доповідної записки директора інституту Наркомун охорони здоров'я УРСР у березні 1941 року Український інститут експериментальної фармації перейменовано в Український науково-дослідний хіміко-фармацевтичний інститут Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР [3]. У 1941 році до складу інституту входили лабораторії: фармако-технологічна, фітохімії, фармакологічна, фармакогностична, фармако-аналітична, лабораторія

органічного синтезу, фізичної хімії, спецхімії та дослідне поле лікарських трав. Вже на той час інститут перетворився у провідний науково-дослідницький центр України.

З моменту свого заснування інститут розвинув енергійну та успішну боротьбу з фальсифікованими медикаментами, які тоді були досить поширені, вважаючи це завдання першочерговим. У цій науковій установі вперше почалася систематична перевірка якості лікарських форм, виготовлених в аптеках і на спеціалізованих фармацевтичних підприємствах. Цю роботу інститут проводив спільно з опорними пунктами, яких у системі Всеукраїнського аптечного управління (ВАУ) у 1930–40 рр. було від 16 до 28. Інститутом та опорними пунктами щорічно проводилося близько 40 тис. досліджень різних лікарських засобів [4].

Поряд з керівництвом роботою опорних пунктів, інститут здійснював підготовку кадрів шляхом підвищення кваліфікації працівників контрольно-аналітичних лабораторій у фармако-аналітичній лабораторії інституту, на курсах перекваліфікації, в ординатурі та аспірантурі. Роботи інституту у галузі удосконалення та вироблення нових методів дослідження лікарських речовин впроваджувалися у фармацевтичну практику. Результати роботи передавалися контрольно-аналітичним лабораторіям системи аптекоуправління України та хіміко-фармацевтичного виробництва для застосування у практичній роботі.

У 1938 році в Українському інституті експериментальної фармації проводилися роботи зі складання Атласу лікарських рослин. Поряд з вивченням рослин, які застосовувалися в офіційній медицині, в інституті досліджувались рослини, поширені у народній медицині. У 1936 році проведено експедицію вченими інституту в кілька районів України. У результаті робіт з вивчення лікарської рослинної сировини інститутом розроблено методи отримання низки лікарських засобів та отримано 32 фармацевтичних препаратів. Частина з них у 1936–1937 рр. передано на хіміко-фармацевтичні заводи України для серійного виробництва [5]. У результаті роботи щодо синтезу нових хіміотерапевтичних препаратів отримано близько двох десятків сульфамідних препаратів, зокрема, сульфаніламідотіазол (стрептазол), що не мав побічних дій, властивим сульфідину. В інституті освоєно також методикою виготовлення сухих екстрактів з постійним вмістом діючих речовин, як основи для виготовлення інших галенових препаратів (беладона, іпекакуана, примула та ін.).

Передаючи препарат для виробництва на фармацевтичні підприємства, вчені інституту постійно керували роботою із освоєння способу отримання та контролю якості розробленого ними препарату. За дорученням Наркомату охорони здоров'я УРСР видавався бюлетень інституту «Консультаційні матеріали». Завданнями видання було надання науково-практичних консультацій у галузі фармації та інформування про досягнення в цій галузі в Україні і за кордоном.

Тяжкими бачилися роки інституту за період Другій світовій війни та у перші повоєнні роки. 5 жовтня 1941 року колектив інституту та частина обладнання евакуйовано з м.Харкова до Киргизії. Війна загальмувала, але не зупинила виконання наукових досліджень. За завданням Аптечного відділу Наркомату охорони здоров'я СРСР УНІХФІ здійснював методичне керівництво виробництвом галенових і хіміко-фармацевтичних препаратів, надання конкретної допомоги у розробках методики. Також проводився контроль якості лікарських препаратів шляхом вилучення проб виготовленої продукції та екстемпоральної рецептури зі всієї аптечної мережі аптекоуправління середньоазійських республік. Інститут надавав допомогу Військово-інженерній академії в оборонній тематиці, зокрема щодо розробки методів контролю та систематичного аналізу ГАС.

За час перебування в евакуації інститутом проведено попереднє хімічне та біологічне вивчення 240 видів рослин киргизької флори. Розроблена лабораторна та напіввиробнича методика отримання препаратів опію адсорбційним методом з використанням для цієї мети місцевої глини. Метод отримання передано зональній станції Киргизького Лекрастреста. Розроблені інститутом лікарські препарати використовувалися в госпіталях для лікування поранених. З огляду на серйозність боротьби з ранової інфекцією, в інституті синтезували новий сульфамідний препарат – стрептазол, що не поступався за своїми властивостями сульфідину та не мав побічних ефектів.

УНІХФІ надавав допомогу киргизькому аптекоуправлінні у синтезі гостродефіцитних на той час препаратів: нітрогліцерину, ефіру наркотного, інвертного цукру, хлористого кальцію та ін. Для заводу протезних виробів розроблено методику отримання фосфорної кислоти з кісткової золи. Науковцями інституту створено також високоактивний антибактеріальний препарат – аспергілін [6].

Розпочалося виробництво власно строфантину, тому і зникла необхідність в його імпорті. Вченими інституту розроблена авторська методика виробництва вітамінів, зокрема на Фрунзенському пивовареному заводі передано методику випуску вітамінів В і С. Також організований випуск вітаміну А спільно з експериментально-виробничою лабораторією інституту. провідними вченими розроблена методика отримання морфіну, стрептоциду і новокаїну в дюрантній формі. Варто зазначити, нові методики забезпечили дію в декілька разів тривалішою, ніж зазвичай. Окрім безпосередньо науково-дослідної діяльності та впровадження розробок на промислові підприємства, створено потужне виробництво найбільш дефіцитних на той час препаратів, таких як: строфантин і каротин [7].

23 серпня 1943 року Харків звільнено від німецько-фашистських загарбників. 24 серпня 1944 року в приміщенні інституту (вул. Юмівська, 7) відбулася наукова конференція УНІХФІ, присвячена першій річниці визволення м.Харкова від окупації. Конференція проходила за участю кафедри фармакології Харківського медичного інституту, Харківського фармацевтичного інституту, Інституту патології і гігієни праці, Інституту експериментальної ендокринології, Харківського обласного аптекоуправління (зав. контрольно-аналітичної лабораторних, заводу «Червона Зірка». У конференції брали участь 24 співробітники УНІХФІ. Заслухано доповіді, з якими виступили професор О.І. Файншмідт «Про антибактеріальних речовинах, що виробляються мікроорганізмами» та професор Н.А. Ізмайлов «Прискорений метод оцінки стійкості рідких препаратів вітаміну С». Ця конференція засвідчила високий рівень наукових розробок інституту. Наприкінці другої світової війни попри втрати інститут мав потужний науковий склад, зокрема у розвитку у травні 1945 року штат УНІХФІ нараховував 83 співробітника [8].

За оцінкою вчених Всесоюзного науково-дослідного хіміко-фармацевтичного інституту, які вивчали роботу харківських науковців у травні 1945 року, УНІХФІ визнано «науковим центром України зі створення та вивчення нових лікарських засобів» [9]. Широкий спектр робіт інституту відповідав його ролі, як головної галузевої наукової установи хіміко-фармацевтичної промисловості України.

30 травня 1945 року в Українському науково-дослідному хіміко-фармацевтичному інституту затверджено Вчену раду. До її складу увійшли: доктор хімічних наук, завідувач кафедри органічної хімії

Харківського фармацевтичного інституту Н.А. Валяшко, завідувач біологічним відділом член-кореспондент Академії наук СРСР А.М. Утевський, завідувач кафедри госпітальної терапії Харківського медичного інституту доктор медичних наук С.Я. Штейнберг, завідувач кафедри госпітальної хірургії ХМІ доктор медичних наук А.М. Цейтлін, заступник директора з наукової частини ХФІ доктор фармацевтичних наук Н.П. Красовський, директор Інституту венерології та дерматології професор А.М. Кричевський.

У 1946-1950 рр. перед УНХФІ, крім поглиблення науково-дослідної роботи, спостало завдання надання технічної допомоги відновленню хіміко-фармацевтичної промисловості УРСР [10]. Необхідне налагодження виробництва нових лікарських засобів з рослин і синтетичних препаратів для боротьби з туберкульозом, сифілісом та іншими хворобами.

Наказом Міністра медичної промисловості СРСР від 10 липня 1946 року УНХФІ перейменовано в Харківський науково-дослідний хіміко-фармацевтичний інститут (ХНХФІ) [11]. У 1947 році відділом науки Міністерства медичної промисловості СРСР зроблено висновок про роботу Харківського науково-дослідного хіміко-фармацевтичного інституту і затверджені Положення про Харківському науково-дослідному хіміко-фармацевтичному інституті, Статут експериментально-виробничої лабораторії інституту, а також персональний склад Вченої ради інституту [12].

Отже, опираючись на величезний науковий і виробничий досвід, накопичений у ДП ДНЦЛЗ за 85 років його славної історії, наукові досягнення за підтримки уряду дозволять зберегти здоров'я українства. І, нарешті, у 1991 році інститут отримав нинішнє найменування – ДНЦЛЗ. Започаткувавши наукові дослідження у галузі фармації ще у 1913 за більше ніж вікову діяльність, науковий доробок вчених ДП ДНЦЛЗ мав важливе значення. Як переконливо засвічує історія унікального фармацевтичного закладу, донині він залишається провідним центром у розвитку аптечної справи та фармацевтичної промисловості в Україні.

Список літератури: 1. Георгиевский В.П. В постоянном стремлении к прогрессу / Георгиевский В.П. // Фармаком. – 2005. – № 1. – С. 4–27. 2. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р – 6023, Оп. 1, Спр. 16, 14 арк. 3. Державний архів Харківської області (ДАХО). –

Ф. Р – 6023, Оп. 1, Спр. 118, 2 арк. 4. Проблемы и перспективы создания, производства и повышения качества лекарственных средств в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.provisor.com.ua/archive/2000/N19/chumak.php>

5. Георгиевский В.П. В постоянном стремлении к прогрессу / Георгиевский В.П. // Фармаком. – 2005. – № 1. – С. 16–19. 6. Черних В.П. Фармацевтична галузь за роки незалежності України / В. П. Черних // Вісник фармації. – 2002. – № 3 (31). – С. 3-12. 7. Грандо О. Медичні музеї України як осередки національної культури / О. Грандо // Агапіт. –1994.– №1.– С. 7–8. 8. Зіменковський Б.С. Сучасні актуальні питання історії медицини та фармації в Україні / Б.С. Зіменковський // Фармац. журн. 1994, № 4. – С. 90 – 92. 9. Черних В.П. Фармацевтична галузь за роки незалежності України / В. П. Черних // Вісник фармації. – 2002. – № 3 (31). – С. 24. 10. Грандо О. Медичні музеї України як осередки національної культури / О. Грандо // Агапіт. –1994.– №1.– С. 49. 11. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р – 6023, Оп. 1, Спр. 228, 6 арк.: Приказ по Министерства медицинской промышленности СССР и Министерства здравоохранения УССР. 12. Державний архів Харківської області (ДАХО). – Ф. Р – 6023, Оп. 1, Спр. 266, 7 арк.

Bibliography (transliterated): 1. Georgiyevsk VP In constantly Aspiration for Progress / VP Georgiyevsk // Farmakom. - 2005. - № 1. - С. 4-27. 2. State Archives of Kharkiv region (DAHO). - F. P - 6023, Op. 1 conjugation. 16, 14 ff. 3. State Archives of Kharkiv region (DAHO). - F. P - 6023, Op. 1 conjugation. 118, 2 pages. 4. Problems and prospects of the creation, production and quality Increase lekarstvennyh assets in Ukraine [electronic resource]. - Access: <http://www.provisor.com.ua/archive/2000/N19/chumak.php> 5. Georgiyevsk VP In constantly Aspiration for Progress / VP Georgiyevsk // Farmakom. - 2005. - № 1. - С. 16-19. 6. Black VP The pharmaceutical industry for the years of independence Ukraine / VP Chernykh // Journal of Pharmacy. - 2002. - № 3 (31). - P. 3-12. 7 A. Grando Ukraine Medical museums as centers of national culture / A. Grando // Agapit. -1994.- №1.- С. 7-8. 8. Zimenkovsky BS Current topical issues of the History of Medicine and Pharmacy in Ukraine / BS Zimenkovsky // pha. Zh. 1994, № 4. - P. 90 - 92. 9. Black VP The pharmaceutical industry for the years of independence Ukraine / VP Chernykh // Journal of Pharmacy. - 2002. - № 3 (31). - P. 24. 10. A. Grando Ukraine Medical museums as centers of national culture / A. Grando // Agapit. - 1994.- №1.- S. 49. 11. State Archives of Kharkiv region (DAHO). - F. P - 6023,

Op. 1 conjugation. 228 pp. : 6 ordinance by the Ministry medytsynskoy industry USSR and the USSR Mynystarstva health care. 12. State Archives of Kharkiv region (ДАНО). - F. P - 6023, Op. 1 conjugation. 266, 7.

М.Ю. Близнюк

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УНДХФІ У 30-40 РР. В ХХ СТ.

Протягом діяльності Українського науково-дослідного хіміко-фармацевтичного інституту, який є попередником сучасного Державного наукового центру лікарських засобів, отримав нову потужну матеріально-технічну базу, створилися нові підрозділи та лабораторії. Наукові розробки інституту впроваджувалися на нових фармацевтичних підприємствах. Свідченням інтенсивного розвитку наукових досліджень є захист авторських свідоцтв на винаходи та захист докторських та кандидатських дисертацій. Пройшовши складний історичний шлях Державний науковий центр лікарських засобів перетворився у провідну науково-дослідну установу.

Ключові слова: соціально-економічні та політичні процеси, фармацевтичне товариство, лабораторії, науково-дослідницький центр, наукові дослідження.

М. Blyzniuk

THE MAIN RESULTS OF RESEARCH UNDHFI IN 30-40 YEARS. IN THE TWENTIETH CENTURY.

During the activity of the Ukrainian Research Chemical-Pharmaceutical Institute, which is a precursor of the modern State Scientific Center of drugs, got a new powerful material and technical base, created new units and laboratories. Scientific research institute introduced to new pharmaceutical enterprises. Evidence of intensive research is to protect the author certificates for inventions and doctoral and master's theses. After complicated historical path of the State Research Center of medicines has become a leading research institution.

Keywords: socio-economic and political processes, pharmaceutical company, laboratory, research center, research.

М.Ю. Близнюк

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ УНДХФИ В 30-40 ГГ. В ХХ В.

В течение деятельности Украинского научно-исследовательского химико-фармацевтического института, который является предшественником современного Государственного научного центра лекарственных средств, получил новую мощную материально-техническую базу, создались новые подразделения и лаборатории. Научные разработки института внедрялись на новых фармацевтических предприятиях. Свидетельством интенсивного развития научных исследований является защита авторских свидетельств на изобретения и защита докторских и кандидатских диссертаций. Пройдя сложный исторический путь Государственный научный центр лекарственных средств превратился в ведущую научно-исследовательское учреждение.

Ключевые слова: социально-экономические и политические процессы, фармацевтическое общество, лаборатории, научно-исследовательский центр, научные исследования.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 930.2:929:001.82

Вовк О. І.
м. Харків, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ БІОГРАФІСТИКИ ЯК СКЛАДОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Біографічна традиція як цілісна система науково-образних уявлень про феномен особистої індивідуальності присутня в

європейському та світовому інтелектуальному просторі уже понад два з половиною тисячоліття. Феномен життєпису проходить наскрізною темою європейського літературного процесу й історіописання. Протягом усього періоду існування біографічний жанр пройшов низку етапів свого розвитку, набуваючи різних історичних форм, актуалізуючись або відходячи на другий план, проте ніколи не зникаючи з поля зору як авторів, так і реципієнтів [9, с. 437–438 та ін.]. Разом з тим, постійне збільшення інтересу до біографічного письма, яке спостерігалось протягом ХХ ст. і продовжується на початку ХХІ ст., багато в чому стало унікальним явищем і навіть дало підстави окремим дослідникам говорити про наявність т. зв. «біографічного повороту» [див., наприклад: 14 та ін.] по аналогії з «антропологічним», «лінгвістичним», «візуальним» та іншими «поворотами», які кардинально вплинули на розвиток світової гуманітарної науки у ХХ ст. Підйом у царині біографічних досліджень супроводжується зміною концептуальних підвалів, наявністю різних інтерпретативних стратегій, що обумовлюється міждисциплінарною сутністю самого феномену життєпису. Тому проведення наукових пошуків, пов'язаних з дослідженням біографії, закономірно викликає потребу в теоретико-методологічному осмисленні основ біографічної проблематики у сучасній гуманітаристиці.

На сьогоднішній день в літературі накопичено результати численних спроб укласти сутність феномену біографії до рамок строгого та смілого наукового визначення. Ми вважаємо за доцільне скористатися визначенням, запропонованим істориком І. Л. Беленьким. Він указував на те, що під біографією в широкому значенні можна розуміти як саме буття особистості в потоці історичного часу, її життя в окремий хронологічний проміжок, події та зміст, що його наповнювали; так і осягнення конкретного індивідуального буття в усій його унікальності у процесі історичного знання [1, с. 29]. Разом з тим, варто погодитися і з іншою представницею історичної науки Т. О. Павловою, яка зазначала, що історична біографія має особливу увагу приділяти розвитку неповторної людської особистості, розкриття її внутрішнього світу в тісному взаємозв'язку з епохою та справою, якій особистість себе присвятила [6, с. 38].

Щодо спеціальної наукової дисципліни, яка мала б опікуватися проблемами написання та дослідження життєписів, то серед фахівців також немає одностайної думки і щодо визначення категорії, і щодо її

змістовного наповнення. В літературі можна зустріти терміни «біографіка» та «біографістика», які іноді вживаються як синоніми, але частіше дослідники надають їм різного тлумачення. Наприклад, російські науковці твердять про те, що біографіка є спеціальною історичною дисципліною, яка розробляє теоретичні, методичні, історіографічні, джерелознавчі проблеми біографій [11, с. 31], натомість під біографістикою розуміють сукупність біографічних відомостей про представників різних соціальних, професійних та інших груп [11, с. 33]. Хоча й існують спроби об'єднати ці підходи до єдиної структури (наприклад, на думку І. Ф. Петровської, біографіку потрібно розуміти як спеціальну історичну дисципліну, що вивчає людину в історії у всіх проявах її буття і включає не лише розробку теоретичних проблем самої науки та закономірностей людського життя, але і власне біографічне знання: складання біографій та сукупність результатів цієї діяльності [7, с. 12]), загальна тенденція залишається тією ж самою: в якості окремої галузі наукового знання має бути інституалізована саме біографіка. В українській історіографії, навпаки, біографіка розглядається як сукупність творів біографічного (іноді – виключно художньо-біографічного) спрямування. Що ж стосується наукової дисципліни, яка вивчає теорію, методологію, методику, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень, джерелознавчі проблеми біографій та різноманітні види біографічної продукції, то вона має бути визначена як біограф істика [12]. Тому терміни «біографіка» та «біографістика» ми будемо використовувати саме у цих двох останніх наведених значеннях.

Вважається, що жанр біографії бере своє походження з культур давніх цивілізацій Єгипту і Месопотамії, будучи генетично пов'язаним з поминальними плачами й записами діянь правителів [див., наприклад: 16, с. 1–2 та ін.]. У європейській традиції його витоки сягають IV–V ст. до н. е. – періоду класичної давньогрецької культури. Вершиною серед античних біографічних творів стали «Паралельні життєписи» Плутарха, які аж до XIX ст. вважалися зразком біографічного письма [див., наприклад: 3, с. 68 та ін.].

Середньовічна біографіка була в основному представлена агіографічним жанром. Інтерес до світської (в першу чергу, творчої) особистості поживавився в епоху Відродження. Самий термін «біографія» був уведений до обігу наприкінці XVII ст. Т. Фаллером і Дж. Драйденом [16, с. 13–14], а XVIII ст. у Європі ознаменувалося значним підйомом

інтересу до життєписів та принциповим оновленням жанру. Саме в цей час (перш за все, завдяки Дж. Босвеллу) була вперше висунута вимоги до біографічних творів, що вимагали скрупульозної точності в оповіді, реалізму та водночас високого ступеня образності зображення [див.: 3, с. 75]. Біографічна тематика протягом ХІХ ст. була позначена ідеєю «великої людини», тому прикметними рисами життєписів цього періоду стали прагнення до науковості й документальності, героїзація та ідеалізація головних героїв розповіді.

На початку ХХ ст. у біографічній царині відбулися докорінні зміни, які в літературі дістали назву «нова біографія» (одним з найбільш яскравих представників цього напрямку вважається Л. Стречі). Для неї були притаманні підкреслена увага до внутрішнього світу людини та психологічність, а також прагнення до мінімізації ціннісно-оцінних суджень (як позитивних, так і негативних) [див., наприклад: 16, с. 28–30 та ін.]. Можна назвати кілька причин виникнення «нової біографії». Насамперед дослідники відзначають наявність протиріч, що на початку ХХ ст. намітилися між традиційними і новими знаннями про людину та її природу, котрі мали бути якимось чином подолані й поєднані до єдиної картини. Збільшення популярності теорій Ч. Дарвіна, К. Маркса і З. Фрейда сприяли тому, що людина тепер розглядалася як істота цілком матеріальна, історія життя якої може бути досліджена у тому числі за допомогою методів природничих наук.

Іншою причиною змін у біографічній царині стали глобальні потрясіння, які пережило людство протягом минулого сторіччя. Зростання масового інтересу до біографії у перші десятиліття ХХ ст. пов'язують із загальною нестабільністю життя, з пошуками історичного досвіду для відповіді на нові питання, що поставали перед людством.

Ще однією характерною рисою ХХ ст., яка вплинула на розвиток біографічного жанру, дослідники називають постійне прискорення динаміки соціальних змін. Як показала І. В. Голубович, основною характеристикою нової соціальної реальності в цей час виступала трансформація світу. Докорінні соціокультурні, технологічні, глобалізаційні зрушення стали відбуватися не протягом життя кількох поколінь, як це було раніше, а впродовж одного людського життя. Відповідно, ці явища встигали кілька разів відповідним чином змінити життєві траєкторії та зафіксуватися у біографіях. Тобто хронікою

тектонічних змін ставав уже не лише глобальний історичний процес, але й окрема історія життя [5, с. 176].

Видозміни, яких зазнавав біографічний жанр, викликали необхідність розробки принципово нових теоретико-методологічних підходів до створення та вивчення життєписів. Ключова роль у цьому процесі (в галузі історичної біографістики) належала представникам школи «Анналів», в першу чергу М. Блоку та Л. Февру. З їх іменами пов'язується зародження та розвиток антропологічно орієнтованого історіописання та підхід до історії не як до окремої сфери знання з чітко окресленими дисциплінарними межами, а як до фундаментальної міждисциплінарної науки про людину. Саме людська індивідуальність почала виступати своєрідним «полюсом тяжіння», який притягував до себе сфери вивчення різних наук і дозволяв розглядати їх в історико-антропологічній перспективі. Тож ще у першій половині ХХ ст. були закладені передумови для бурхливого розвитку біографічного жанру, який став очевидним у перші десятиліття Другої світової війни і триває до сьогоднішнього дня. Безпосереднім наслідком підвищення інтересу до феномену життєпису стало поступове оформлення біографістики в окремий науковий напрям.

Отже, одним із трендів західної історіографії другої половини ХХ ст. стало спрямування на висвітлення життя окремої особистості в рамках принципу міждисциплінарності. Подібний підхід формував надзвичайно сприятливі умови для розвитку біографічного жанру, який і сам по собі є синтетичним, як мінімум, двоїстим, акумулюючи в єдиній структурі літературну та історичну складові [5, с. 184].

Варто зазначити, що протягом майже усього свого існування історична наука в Радянському Союзі та країнах соціалістичного табору послуговувалася деякими відмінними від західної науки методологічними принципами. Серед них можна назвати щільний зв'язок історіописання з політичною складовою суспільного життя; схильність до накопичення фактичного матеріалу та опису подій на його основі; зосередження на «історії зверху», яка творилася відомими людьми своєї епохи; опору на документи, створені офіційними установами; переважну увагу біографів до екзогенних чинників, що вплинули на розвиток того чи іншого явища; схильність до об'єктивізації історії та намагання відтворити події так, «як це було насправді»; замкненість на методологічних засадах історичної науки, слабка міждисциплінарна інтеграція [2, с. 15–18]. Багато в чому такий підхід призводив до знеособлення історії: хоча біографічний жанр не

був обійдений увагою, проте увага акцентувалася на зовнішніх умовах, які сприяли формуванню особистості та в яких вона потім розвивалася. Наприклад, Г. Є. Померанцева, досліджуючи основні етапи становлення популярної серії «Жизнь замечательных людей», визнавала, що у СРСР 1930-х рр. «людина минулого цікавила і біографів, і читачів ЖЗЛ головним чином у зв'язку з епохою, в якій жила, у 1950-ті рр. – у зв'язку зі справою, якою займалася». Лише з 1960-х рр., пише дослідниця, як автори, так і читачка аудиторія почали цікавитися головними героями біографічних творів «самими по собі» [8, с. 144–145]. Однак при цьому необхідно зауважити, що в даному разі зміни торкнулися виключно художньої, а не наукової біографіки. Протягом 1960-х – 1980-х рр. у Радянському Союзі побутувала думка про те, що задача біографа полягає у ретельному і скрупульозному відтворенні трудового шляху видатної особи та характеристикі її здобутків. Висвітлення ж внутрішнього життя людини, проникнення до її психології, розкриття духовної складової буття віддавалося на відкуп письменникам – творцям художніх життєписів. При цьому вважалося, що цієї мети автор може досягти лише завдяки власній фантазії та уяві.

З кінця ХХ ст. вітчизняна наука почала інтегруватися до світового наукового простору. Це призвело до запозичення теоретико-методологічних підходів, які вже встигли укорінитися в інтелектуальному просторі західних країн. Крім орієнтації на висвітлення людського життя у всій його багатогранності та залучення принципу міждисциплінарності, прикметними рисами нового підходу до історіописання можуть вважатися безпосередній зв'язок історичної науки з усіма сферами людського буття й діяльності; відтворення історій життя не лише «сильних світу цього», але і звичайних, пересічних людей; застосування широкого кола джерел, у тому числі усних, зорових тощо; взяття до уваги усього розмаїття питань, пов'язаних як з масовими рухами, так і з подіями індивідуального життя; «контекстуалізація» минулого, акцентування уваги на різноманітних контекстах (політичному, ідеологічному, інтелектуальному і т. п.), які визначають зовнішні умови буття особистості [2, с. 15–18]. Але було б помилкою вважати, що процес переходу від однієї парадигми до іншої відбудується миттєво: можна сказати, що трансформаційні процеси тривають і до сьогоднішнього дня. Загальні тенденції не минули й біографістику. Це дало підстави В. В. Ващенко стверджувати, що сучасна українська історіографія в галузі біографістики розвивається під впливом обох цих

парадигм, причому як окрема дисципліна в Україні утвердилася саме орієнтована на позитивістські практики модель, визначена дослідником як «наукова біографія» [4, с. 486].

Разом з тим, інша модель – «інтелектуальна біографія», спрямована на залучення новітніх методологічних підходів, поступово набуває все більшої ваги в науковому середовищі пострадянського простору в цілому та України зокрема. Вчені схиляються до думки про те, що на сучасному етапі розвитку науки біографія перестає бути «молодшим» біографічним жанром і утверджується в якості окремішнього наукового напрямку «персональної історії», або «нової біографічної історії» [10, с. 56].

«Нова біографічна історія» може розглядатися у двох версіях: «соціальній» та «екзистенціальній» (в розробку цієї концепції значний внесок зробила Л. П. Репіна). Різниця між ними полягає в тому, що перший варіант передбачає фокусування на соціальній та культурній ситуації, в якій розгортаються події життя досліджуваної особистості; соціокультурний та особистісно-психологічний аспекти в аналізі минулого виступають рівнозначно та взаємопов'язано. Натомість другий варіант орієнтує дослідника на приділення уваги переважно реконструкції психології людини, її внутрішнього світу, тоді як соціальний фон отримує незначний статус «антуражу».

Очевидне зростання уваги з боку вчених-гуманітаріїв усього світу до потаємних сфер буття діячів минулих епох, дискусії щодо співвідношення приватної та публічної сфер життя особистості як ніколи гостро ставлять на порядку денному проблему етики біографічного дослідження. Це питання досить детально розглянув С. Магарей на сторінках статті з промовистою назвою «Three Questions for Biographers: Public or Private? Individual or Society? Truth or Beauty?» («Три питання для біографів: Публічна або приватна? Індивідуальна або соціальна? Правда або прикрашена?») [15].

Необхідно вказати на інший важливий аспект методології біографістики, а саме – проблему взаємодії двох суб'єктів біографічного дискурсу: героя біографії та біографа. Кожен з них репрезентує свою епоху і нерозривно з нею пов'язаний, належить до певного культурно-історичного середовища та вибудовує власну ідентичність. Але якщо для героя біографії ідентифікація вичерпується відповіддю на питання: «хто я?», то біограф, крім цього, має знайти також відповідь на фундаментальне

питання: «хто він?». Фактично біограф, реконструюючи «особистий проект» життя, створює нову індивідуальність, виражаючи через свого героя самого себе, та, відповідно, специфіку своєї епохи [3, с. 19–21].

Ще одна проблема біографістики полягає у вирішенні питання: «хто має право на біографію?». Лише на початку ХХІ ст. в історіографії пострадянських країн намітилася тенденція до написання біографій «другорядних» фігур, що супроводжувалося теоретичним обґрунтуванням такого підходу. Втім, зазначимо, що віднесення тієї чи іншої особистості до «першого» або «другого» історичного плану, надання чи не надання їй права на окремішню біографію до певної міри є відносними питаннями. Залежно від хронологічних рамок розвідки, її ракурсу, рівня залученості індивіда до системи міжособистісних комунікацій свого часу, а також культурно-історичних умов, в яких відбувається створення конкретного дослідження, на «другий план» може відійти будь-яка особистість, незалежно від масштабу здійснених нею перетворень.

Таким чином, сьогодні біографістика переживає трансформаційні процеси, які призводять до розширення її предметного поля та наповнюють персонологічні дослідження новим змістом. Безперечно, стисло схарактеризовані нами теоретико-методологічні проблеми не вичерпують усього спектру концептуальних завдань, які стоять перед сучасною біографістикою. Проте навіть цей невеликий огляд демонструє, що, незважаючи на солідну історію біографії як історіографічного і літературного жанру, вона ще має потужний евристичний потенціал і дедалі активніше входить в актуальну площину сучасного гуманітарного знання.

Список літератури: 1. Бельський І. Л. Биография и биографистика в отечественной культурно-исторической традиции / І. Л. Бельський // Диалог со временем: альманах інтелектуальної історії. — Вип. 5. — М., 2001. — С. 13—45. 2. Берк П. Нова історія: її минуле і майбутнє / П. Берк // Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка. — К., 2010. — С. 13—38. 3. Валевский А. Л. Основания биографии / А. Л. Валевский. — К.: Наукова думка, 1993. — 110 с. 4. Ващенко В. В. Концепція «інтелектуальної біографії» та проблема конструювання «наукових біографій» в українській історіографії / В. В. Ващенко // Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 4. — К., 2009. — С. 475—486. 5. Голубович І. В. Биография: силуэт

на фоне Humanities (Методологія аналізу біографії в соціогуманитарному знанні) / І. В. Голубович. — Одеса : СПД Фридман, 2007. — 294 с. 6. Павлова Т. А. Историческая биографистика в СССР / Т. А. Павлова // Новая и новейшая история. — 1990. — №2. — С. 37—48. 7. Петровская И. Ф. Биографика: Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России 1801—1917 годов / И. Ф. Петровская. — СПб. : Издательский дом «Петрополис», 2010. — 384 с. 8. Померанцева Г. Е. Биография в потоке времени. ЖЗЛ: замыслы и воплощение серии / Г. Е. Померанцева. — М. : Книга, 1987. — 336 с. 9. Репина Л. П. Историческая биография и интеллектуальная история / Л. П. Репина // Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 4. — К., 2009. — С. 437—464. 10. Репина Л. П. От «истории одной жизни» к «персональной истории» / Л. П. Репина // История через личность: историческая биография сегодня / под ред. Л. П. Репиной. — М., 2005. — С. 55—74. 11. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / отв. ред. А. О. Чубарьян. — М. : Аквилон, 2014. — 575 с. 12. Ясь О. В. Біографістика / О. В. Ясь // Енциклопедія історії України : в 5 т. / ред. кол. : В. А. Смолій [та ін.]. — К., 2003. — Т. 1. — С. 295—296. 13. Edel L. Writing Lives: Principia Biographica / L. Edel. — New York : Norton, 1987. — 270 p. 14. Lässig S. Toward a Biographical Turn? Biography in Modern Historiography — Modern Historiography in Biography / S. Lässig // German Historical Institute Bulletin. — 2004. — № 35. — P. 147—155. 15. Magarey S. Three Questions for Biographers: Public or Private? Individual or Society? Truth or Beauty? / S. Magarey // Journal of Historical Biography. — 2008. — Vol. 4. — P. 1—26. 16. Parke C. N. Biography: Writing Lives / C. N. Parke. — New York : Twayne Publishers, 1996. — 175 p.

Bibliography (transliterated): 1. Belen'ky`j Y`. L. By`ografy`ya y` by`ografy`sty`ka v otechestvennoj kul`turno-y`story`cheskoj trady`cy`y` / Y`. L. Belen'ky`j // Dy`alog so vremenem : al`manax y`ntellektual`noj y`story`y`. — Выр. 5. — М., 2001. — С. 13—45. 2. Berk P. Nova istoriya: yiyi my`nule i majbutnye / P. Berk // Novi pidxody` do istoriopy`sannya / za red. P. Berka. — К., 2010. — С. 13—38. 3. Valevsky`j A. L. Osnovany`ya by`ografy`ky` / A. L. Valevsky`j. — К. : Naukova dumka, 1993. — 110 s. 4. Vashhenko V. V. Koncepciya «intelektual`noyi biografii» ta problema konstruyuvannya «naukovy`x biografij» v ukrajyns`kij istoriografii / V. V. Vashhenko // Ejdos : al`manax teoriyi ta istoriyi istory`chnoyi nauky`. — Vy`p. 4. — К., 2009. — С. 475—486. 5. Golubovy`ch Y`. V. By`ografy`ya: sy`luzt na fone Humanities

(Metodology`ya analy`za by`ografy`y` v socy`ogumany`tarnom znany`y`) / Y`. V. Golubovy`ch. — Odessa : SPD Fry`dman, 2007. — 294 s. 6. Pavlova T. A. Y`story`cheskaya by`ografy`sty`ka v SSSR / T. A. Pavlova // Novaya y` novejshaya y`story`ya. — 1990. — #2. — S. 37—48. 7. Petrovskaya Y`. F. By`ografy`ka: Vvedeny`e v nauku y` obozreny`e y`stochny`kov by`ografy`cheskyy`x svedeny`j o deyatelyax Rossy`y` 1801—1917 godov / Y`. F. Petrovskaya. — SPb. : Y`zdatel`sky`j dom «Petropoly`s», 2010. — 384 s. 8. Pomeranceva G. E. By`ografy`ya v potoke vremeny`. ZhZL: zamysly y` voploshheny`e sery`y` / G. E. Pomeranceva. — M. : Kny`ga, 1987. — 336 s. 9. Repy`na L. P. Y`story`cheskaya by`ografy`ya y` y`ntellektual`naya y`story`ya / L. P. Repy`na // Ejdos : al`manax teoriyi ta istoriyi istory`chnoyi nauky`. — Vy`p. 4. — K., 2009. — S. 437—464. 10. Repy`na L. P. Ot «y`story`y` odnoj zhy`zny`» k «personal`noj y`story`y`» / L. P. Repy`na // Y`story`ya cherez ly`chnost` : y`story`cheskaya by`ografy`ya segodnya / pod red. L. P. Repy`noj. — M., 2005. — S. 55—74. 11. Teory`ya y` metodology`ya y`story`cheskoj nauky`. Termynology`cheskyy`j slovar` / otv. red. A. O. Chubar`yan. — M. : Akvy`lon, 2014. — 575 s. 12. Yas` O. V. Biografisty`ka / O. V. Yas` // Ency`klopediya istoriyi Ukrayiny` : v 5 t. / red. kol. : V. A. Smolij [ta in.]. — K., 2003. — T. 1. — S. 295—296. 13. Edel L. Writing Lives: Principia Biographica / L. Edel. — New York : Norton, 1987. — 270 p. 14. Lässig S. Toward a Biographical Turn? Biography in Modern Historiography — Modern Historiography in Biography / S. Lässig // German Historical Institute Bulletin. — 2004. — # 35. — P. 147—155. 15. Magarey S. Three Questions for Biographers: Public or Private? Individual or Society? Truth or Beauty? / S. Magarey // Journal of Historical Biography. — 2008. — Vol. 4. — P. 1—26. 16. Parke C. N. Biography: Writing Lives / C. N. Parke. — New York : Twayne Publishers, 1996. — 175 p.

О. І. Вовк

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ БІОГРАФІСТИКИ ЯК СКЛАДОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

У статті висвітлено історію становлення й розвитку біографічного жанру. Установлено, що протягом тривалого періоду свого існування біографія ніколи не зникала з поля зору як авторів, так і читачів. Особливий підйом інтересу до біографічного жанру розпочався на початку

XX ст. і триває до сьогоднішнього дня. Схарактеризовано нагальні теоретико-методологічні питання, що нині постають перед біографістикою.

Ключові слова: біографія, біографістика, теорія та методологія історичної науки.

O. Vovk

METHODOLOGICAL BACKGROUNDS OF NOWADAYS
BIOGRAPHY STUDIES AS A COMPONENT OF RESEARCH OF
HUMANITARIAN AND TECHNICAL ELITE

History of formation and development of biographical genre was described in the present paper. It is found that biography has been always in sight of the authors and readers for a long time. Increased interest in biographical genre observed since the beginning of the 20th century to the present day. Actual theoretical and methodological issues faced by nowadays biography studies were characterized.

Keywords: biography, biography studies, theory and methodology of history

О. И. Вовк

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ
БИОГРАФИСТИКИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИССЛЕДОВАНИЯ
ГУМАНИТАРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

В статье раскрывается история становления и развития биографического жанра. Установлено, что в течение длительного периода своего существования биография никогда не исчезала из поля зрения как авторов, так и читателей. Особый подъем интереса к биографическому жанру начался в начале XX в. и продолжается до сегодняшнего дня. Охарактеризованы актуальные теоретико-методологические вопросы, стоящие перед современной биографистикой.

Ключевые слова: біографія, біографістика, теорія і методологія історическої науки.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 94(477.54)ХТІ«18/19»:66

*Голова В.В., Гутник М.В., Радогуз С.А.
м. Харків, Україна*

ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ВЧЕНИХ, ФУНДАТОРІВ ХІМІЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ У ХАРКІВСЬКОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Дослідження становлення і розвитку хімічної технології в одному з найстаріших вищих технічних навчальних закладів України – Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») становить науковий, пізнавальний і практичний інтерес. Із часу свого утворення (1885 р.) як Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ) хімічне відділення займало чинне місце у його структурі. Розвиток хімічної науки та інженерної освіти України має прямий зв'язок із діяльністю Харківських технологічного та хіміко-технологічного інститутів (ХТІ та ХХТІ). Звернення до історії цих вишів дозволяє з'ясувати внесок хіміків-технологів у організацію важливих науково-дослідних центрів і напрямів.

Перші дослідження на хімічному відділенні Харківського технологічного інституту були проведені учнем Д. І. Менделєєва В. О. Геміліаном. На основі отриманих у Празі, Відні, Берліні та Мюнхені знань В. О. Геміліан читав для студентів ХТІ курс мінеральної технології, технології води й палива, керував технічною лабораторією, а також був керівником проектування. У своїх лекціях він вміло надавав студентам знань щодо сировинних джерел хімічної промисловості, технологію одержання кислот, солей та керамічних виробів. За його навчальними посібниками студенти досліджували технологію мінеральних речовин майже до 1922 р. [1, с.1–2]. Таким чином, діяльність професора

В. О. Геміліана у ХТІ до початку 1920-х років була чи не найбільш помітною, серед вчених які працювали у інституті з дня його заснування.

У 1922 р. новостворену науково-дослідну кафедру (НДК) мінеральних речовин ХТІ очолив професор Є. І. Орлов. У 1924 р. НДК значно розширила тематику досліджень. Відповідно до тематичного плану, дослідниками кафедри відкрито методи очищення вогкого антрацену, здійснено 250 аналізів донецького коксу, проведено роботу із дослідження різновидів сірки у донецькому вугіллі та сірці. Саме за цього періоду вийшла з друку важлива праця «Керівництво для лабораторій коксобензолних заводів» [2, ф.166, оп.2, од. збер.1198, арк.1, 7, 23].

У 1930 р. ХПІ було розділено на кілька галузевих інститутів. Прямим спадкоємцем хімічного відділення став Харківський хіміко-технологічний інститут. Відповідно до науково-технічного поступу в країні, та орієнтації на вузьку спеціалізацію, в інституті було утворено кілька кафедр різного спрямування.

У 1938 р. кафедру неорганічних речовин очолював В. І. Атрошенко. До початку Великої Вітчизняної війни на кафедрі поряд із навчанням студентів науковці долучалися до активної діяльності по виконанню завдань, спрямованих на розвиток хімічної промисловості. Зокрема в обслуговування замовлень військового відомства Радянського Союзу. Саме з цим періодом пов'язують формування школи кінетики і каталізу процесів зв'язаного азоту [3, с.125–126].

Перебуваючи в евакуації з осені 1941 р. по жовтень 1943 р. кафедра неорганічних речовин ХХТІ, як і інститут у цілому, були залучені до тісної співпраці з підприємствами хімічної промисловості Узбекистану. Зокрема, під керівництвом професора В. І. Атрошенка на Чирчикському електрохімічному комбінаті було впроваджено у виробництво новий спосіб одержання азотної кислоти з використанням повітря, збагаченого киснем для контактного окислення аміаку. Наслідком впровадження цієї розробки стало те, що на підприємстві вдалося збільшити продуктивність агрегатів на 20–30 %. Цим було здійснено велику практичну допомогу країні в напружений час війни. За два роки перебування в евакуації колектив ХХТІ успішно виконав понад 50 науково-дослідних робіт оборонного значення [3, с.127; 8, арк.13].

З організації у 1950-ті роки ХПІ наукова робота кафедри неорганічних речовин спрямувалася на подальше дослідження кінетики процесів технології зв'язаного азоту, теоретичних основ технології

неорганічних речовин, моделювання і оптимізації хіміко-технологічних процесів. Зокрема, тут розгорнулись дослідження процесу поглинання оксидів азоту за допомогою розчинів лугів у технології нітратної кислоти. Внаслідок реалізації ідеї В. І. Атрощенко було запропоновано принципово нові конструкції реакторів тарільчатого, ковпачкового або сітчастого типу з переливними трубками і вільним окисним об'ємом поміж тарілками, які виявились ефективніші автоклавів із затопленою насадкою. Продуктивність автоклаву плівкового типу при однакових умовах була на 25–30 % вище ніж автоклава із зануреною насадкою [4, с.91, 95; 10, арк.7].

У 1960–1970-ті роки кафедра технології неорганічних речовин включилась у виконання широкомасштабної програми хімізації сільського господарства СРСР. Серед цих робіт були інтенсифікація виробництва азотної кислоти, контактне окислення суміші аміаку та метану киснем, очистка відпрацьованих газів від оксидів азоту та багато іншого. Ці наукові розробки застосовувались на підприємствах військово-промислового комплексу [5, ф.Р.-1682, оп.13, спр.1654, арк.58].

У 1976 р. на кафедрі технології неорганічних речовин за пропозицією В. І. Атрощенко було створено наукову лабораторію «Промислового каталізу і кінетики хімічних процесів», що дозволило вивести дослідження на новий рівень. Лише за 1976–1977 рр. науковці виконали тут 126 науково-дослідних робіт. [4, с.134, 137].

У ХІІІ окрім школи В. І. Атрощенко в галузі хімії виділяють наукову школу Б. Н. Тютюнникова. Дослідження архівних документів та інших джерел показало, що її витоки сягають кінця ХІХ століття, коли у ХТІ кафедру технології органічних і фарбувальних речовин у 1892 р. очолив видатний професор О. П. Лідов [7, с.346].

Науковими дослідженнями професора О. П. Лідова «Про вуглекислоту з природних вапняків», що проведені в 1916 р. у ХТІ, було виявлено, що вапно, вуглець, кремній і залізо були найбільш поширеними елементами на поверхні Землі. У цій роботі вчений охарактеризував близько 20 видів вапняків органічного походження. О. П. Лідов обґрунтував їх утворення з морської води. Найбільшу зацікавленість для нього представляли кристалічні вапняки (кальцити, арагоніти), які можна було отримати в лабораторних умовах. Професор описав, як це досягалось кип'ятінням води і отриманням вуглекислого газу. У цій роботі О. П. Лідов дав визначення ваги вуглекислоти, отриманої із природних вапняків, які знаходилися під Харковом, на Уралі та у Баку. Вчений публікував

результати дослідів кальцитів з Кавказу, Єкатеринбурзького повіту, Криму, Златоусту, Нижнього Тагілу, Донбасу [8, с.1–35 (неофіційна частина)].

Видатним хіміком, що тісно співпрацював з О. П. Лідовим також став Сергій Олексійович Фокін. Будучи випускником ХТІ, згодом стипендіатом Міністерства освіти та асистентом Олександра Павловича. Разом вони вели заняття та працювали у лабораторії фарбувальних та органічних речовин. Завдяки клопотанням О.П. Лідова у 1905 р. С.О. Фокіна було відправлено на навчання за кордон.

Побувавши на нафтових промислах Баку, Грозному та інших містах Російської імперії, відомих своїми хімічними підприємствами, молодий вчений переїхав до Німеччини, де почав займатися під керівництвом видатного фахівця з нафтової справи професора Енглера із Карлеруе [9]. Сергій Олексійович звернувся до керівництва інституту з проханням продовжити термін навчання. На засіданні Навчального комітету, коли вирішувалося продовження строку роботи молодого фахівця за кордоном, про його наукові досягнення доповідав особисто директор інституту. П.М. Мухачев наголосив на важливості даного відрядження. Також він наголосив на важливості різнобічності досліджень. С.О. Фокін цікавився літературою газового та нафтового виробництва для редагування та розширення праць К.І Тумського, за проханням якого він почав займатися цим питанням ще до виїзду за кордон. Також С.О. Фокін займався питанням розділення та вивчення властивостей кетонів, що отримувалися під час перегонки солей нафтових кислот під керівництвом О.П. Лідова [там само].

В ході дослідження виявлено, що у 1919 р. кафедру технології органічних і фарбувальних речовин очолив професор М. І. Кузнецов. Він проводив дослідження коксу і утилізації хімічних продуктів коксування. Перші результати цього дослідження були опубліковані в журналі «Відомості Півдня Росії за 1919 рік». Ним встановлено умови, за яких кам'яне вугілля збільшувало свою вагу внаслідок приєднання кисню. При цьому істотно змінювався елементарний склад цієї органічної речовини. У 1922 р. створено НДК технології органічних речовин. До її складу, окрім М. І. Кузнецова, увійшли професори В. В. Шкалетов і Г. Н. Гулінов та двоє наукових співробітників: Б. Н. Тюпюніков і І. О. Китаєв. Вони розпочали вивчення природи кам'яного вугілля; проведення дослідів з синтетичного отримання мурашиного альдегіду з окису вуглецю і водню із застосуванням різних каталізаторів; виробку методів сірчаних фарб різних кольорів,

відповідно до сучасних вимог; дослідження соснової живиці і отримання з неї каніфолу; визначення нафтоносних кислот у милі [2, ф.166, оп.2, од. збер.1198, арк.1, 4].

М. І. Кузнецов завершив головне дослідження свого життя – природа кам'яного вугілля. Головним результатом такої роботи стало визначення причин самозаймання вугілля [6, ф.Р.-1682, оп.1, од. збер.155, арк.7].

Зазначимо, що самим здібним учнем М. І. Кузнецова був Б. Н. Тютюнников. У 1923 р. йому було присвоєно науковий ступінь доцента. Протягом 1920-х років разом з іншими членами НДК він багато чого зробив для результативності наукових пошуків на користь промислового виробництва. Однією з його перших робіт була розробка і впровадження високоефективного способу отримання з нафти ефірних кислот. Це надало можливість значно збільшити на підприємствах України виробництво технічних жирів, брак яких відчувало народне господарство [6, ф.Р.-1682, оп.1, од. збер.155, арк.7, 139].

Протягом другої половини 1920-х років Б. Н. Тютюнников почав вивчати в лабораторії ХТІ отримання заміників жиру з нафти. Ця надто важлива проблема мала велике практичне значення. Її розв'язання відкривало шляхи здешевлення виробництва лаків, ізоляцій для фарбування дахів, підлог, мало замінити надто дорогі природні смоли і оліфу [2, ф.166, оп.2, од. збер.1198, арк.45].

На початку 1930-х років Б. Н. Тютюнниковим отримано наукові результати, що вимусили значно розширити коло питань і залучити до їх дослідження молодих науковців. Вони були тими, хто започаткував одну з перших наукових шкіл у ХТІ в галузі органічної хімії. Всі наукові досягнення кафедри і школи Б. Н. Тютюнникова почали втілюватись у промислових технологіях, написанні навчальних посібників [10, с.106–107].

Отже, можна стверджувати, що першою науковою школою в галузі хімії та хімічної технології була школа Б. Н. Тютюнникова. Загалом, варто зауважити, що діяльність окремих науковців потребує подальшого детального вивчення. У багатьох випадках дослідження вчених інституту були піонерними і їх результати впроваджувались на практиці вперше у світі. Започатковані наприкінці XIX століття напрями досліджень, було активно розгорнуті протягом XX століття. Окремі з них продовжується і нині.

Список літератури: 1. Валерій Олександрович Геміліан // Політехнік. – 2006. – 17 жовтня. 2. Центральний державний архів Вищих органів влади та управління України. 3. Мельник Т.В. Наукова школа академіка НАН України В.І. Атрощенко // Наука та наукознавство. – 2004. – №3. – С.125–129. 4. Кузнецов П.В. Наукова та науково-організаційна діяльність академіка В.І. Атрощенко в хімічній технології: дис. ... кандидата техн. наук: 05.28.01 / Кузнецов Павло Володимирович. – Х., 2005. – 222 с. 5. Атрощенко Василий Иванович. Личное дело № 123265, 1955–1986 года / архив НТУ «ХПИ». – 142 л. 6. Державний архів Харківської області. 7. Малый Энциклопедический словарь. Том II (Выпуск III-й). Изд. 11-е, вновь перераб. и значит. дополненное. – Изд. Брокгауз-Эфрон. – С.-Петербург. – 1055 с. 8. Известия Харьковского Технологического Института императора Александра III (ИХТИ). Том двенадцатый. – Харьков: Типография и Литография М.Зильберберга и С-вья, 1917. – 530 с. 9. Фокин С.А. К вопросу об энзимном разложении жиров / С.А. Фокин. – М: Типография С.А. Казначеева, 1903. – 41с. 10. Харьковский политехнический: на рубеже тысячелетий / Л.Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, В.И. Николаенко, В.В. Морозов, Ю.Д. Сакара. – Х.: Прапор, 2000. – 384 с.

Bibliography (transliterated): 1. Valeriy Oleksandrovych Hemilian // Politehnik. – 2006. – 17 zhovtnya. 2. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv Vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy. 3. Mel'nyk T.V. Naukova shkola akademika NAN Ukrainy V.I. Atroshchenka // Nauka ta naukoznavstvo. – 2004. – #3. – S.125–129. 4. Kuznyetsov P.V. Naukova ta naukovo-orhanizatsiyna diyal'nist' akademika V.I. Atroshchenka v khimichniy tekhnolohiyi: dys. ... kandydata tekhn. nauk: 05.28.01 / Kuznyetsov Pavlo Volodymyrovych. – Kh., 2005. – 222 s. 5. Atroshchenko Vasylyy Yvanovych. Lychnoe delo # 123265, 1955–1986 hoda / arkhiv NTU «KhPY». – 142 l. 6. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti. 7. Maliy Entsyklopedychesky slovar'. Tom II (Vipusk III-y). Yzd. 11-e, vnov' pererab. y znachyt. dopolnnoe. – Yzd. Brokhauz-Efron. – St.-Peterburh. – 1055 s. 8. Yzvestyya Khar'kovskoho Tekhnolohycheskoho Ynstytuta ymperatora Aleksandra III (YKkHTY). Tom dvenadsatiy. – Khar'kov: Typohrafiyya y Lytohrafiyya M.Zyl'berberha y S-v'ya, 1917. – 530 s. 9. Fokyn S.A. K voprosu ob enzymnom razlozhenyy zhyrov / S.A. Fokyn. – M: Typohrafiyya S.A. Kaznacheeva, 1903. – 41s. 10. Khar'kovskyy polytekhnychesky: na rubezhe tisyacheletyy / L.L. Tovazhnyanskyy, V.Y. Nykolaenko, V.V. Morozov, Yu.D. Sakara. – Kh.: Prapor, 2000. – 384 s.

В.В. Голова, М.В. Гутник, С.А. Радогуз

ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ВЧЕНИХ, ФУНДАТОРІВ ХІМІЧНОЇ
ТЕХНОЛОГІЇ У ХАРКІВСЬКОМУ ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто розвиток хімічної технології у Харківському технологічному інституті від витоків до сьогодення. Висвітлено роль фундаторів хімічної технології. Вказано на особливості підбору та підготовки кваліфікованих кадрів.

Ключові слова: хімічна технологія, Харківський технологічний інститут, фундатор, вчений, вища школа.

V. Golova, M. Gutnyk, S. Radoguz

MAIN ACHIEVEMENTS OF SCIENTISTS, FOUNDERS OF
CHEMICAL TECHNOLOGY IN KHARKIV TECHNOLOGICAL
INSTITUTE AT THE END OF XIX – AT THE BEGINNING
OF XX CENTURY

The development of chemical engineering at Kharkov Technological Institute is considered. The key role of “chemical technology” founders in KhTI is clarified. It also was accented at the personnel selection and training traits.

Keywords: chemical engineering, Kharkov institute of technology, founder, scientist, higher education school.

В.В. Голова, М.В. Гутник, С.А. Радогуз

ОСНОВНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ УЧЕНЫХ, ОСНОВАТЕЛЕЙ
ХИМИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ХАРЬКОВСКОМ
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ В КОНЦЕ ХІХ –
В НАЧАЛЕ ХХ В.

Рассмотрено развитие химической технологии в Харьковском технологическом институте от истоков до современности. Выяснено роль

основателей химической технологии. Указано на особенности подбора и подготовки квалифицированных кадров.

Ключевые слова: химическая технология, Харьковский технологический институт, основатель, ученый, высшая школа.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 947.091+ 378.6

*Ларин А. А., Журило Д. Ю.
г. Харьков, Украина*

ОПЫТ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ НАУКИ И ТЕХНИКИ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Целью высшего образования является подготовка квалифицированных, конкурентоспособных кадров, отвечающих современным требованиям к качеству специалистов. Наряду с этим, не следует забывать, что целью образования является, также и всестороннее развитие человека, как личности, развитие его талантов, умственных и физических способностей, воспитание высоких моральных качеств, формирование граждан, способных к сознательному общественному выбору. Высшее техническое образование призвано также содействовать формированию научно-технического мировоззрения, целостного восприятия окружающего мира и развитию научного и технического мышления.

Поэтому, кроме овладения узконаправленными специальными знаниями, выпускник вуза должен иметь широкий кругозор и соответствующий интеллектуальный уровень. В связи с этим, наряду с фундаментальными и специальными дисциплинами, студенты изучают общественные науки. Среди общеобразовательных дисциплин у большинства студентов НТУ «ХПИ» в учебные планы включена история науки и техники. В последнее время она переведена из разряда общественных наук в профессионально ориентированные.

История науки и техники – это наука об общих закономерностях развития науки и техники, взаимосвязи их развития с историей

человечества. Наряду с изучением истории, эта дисциплина призвана формировать научное мировоззрение и техническую интуицию. Говоря о развитии научных теорий и технических идей, не следует забывать о тех, кто их разрабатывал. Поэтому в указанном курсе обязательно нужно рассматривать деятельность выдающихся ученых и изобретателей прошлого.

В этом деле прекрасным девизом может служить высказывание президента АН СССР С. И. Вавилова: «История науки не может ограничиться развитием идей – в равной мере она должна касаться живых людей с их особенностями, талантами, зависимостью от социальных условий, страны и эпохи. В развитии культуры отдельные люди имели и продолжают сохранять несравнимо большее значение, чем в общей социально-экономической и политической истории человечества».

В представляемой работе авторы хотят поделиться опытом, накопленном при чтении лекций на ряде факультетов НТУ «ХПИ».

Целью курса истории науки и техники как междисциплинарной науки является освещение истории формирования, развития и трансформации научного мировоззрения, выявление движущих сил и механизмов коренных изменений в представлениях об окружающем мире. Кроме того курс должен вырабатывать критический подход к накопленным знаниям, раскрывать противоречивость многих концепций и теорий.

Целью курса также является выявление роли науки и техники в истории человечества, освещение процесса развития и накопления знаний как объективного и закономерного явления. Нужно не только показать влияние науки и техники на человеческую цивилизацию, но и выявить перспективы их развития и стоящие на их пути проблемы.

Следует помнить, что изучение любой учебной дисциплины является органичной частью всего процесса обучения. Кроме передачи студентам узкопрофессиональных знаний и навыков, им надо привить логику развития науки, обучить их самостоятельно не только добывать, но и систематизировать знания, воссоздавать причинно-следственные связи явлений и предметов. В этом процессе роль истории науки и техники трудно переоценить.

Чтобы реализовать эти задачи, в ходе изучения курса истории науки и техники все внимание необходимо сосредоточить на истории тех наук и того вида техники, которые изучаются студентами данного

факультета и специальности. При этом, безусловно, нельзя ограничиться только историей узкого направления в науке и технике, не следует забывать об общей истории науки и техники, а также истории развития человеческого общества. Поэтому курс поделен на две примерно равные части – первая это изучение общей истории науки и техники и вторая – изучение конкретных направлений в их развитии. При этом при изложении первой части учитывается направление, по которому готовятся бакалавры, и упор делается, соответственно на развитие механики, физики, химии и др.

Например, для студентов факультета транспортного машиностроения в качестве тематических лекций читаются история развития механики, история теплотехники, история электротехники, история вычислительной техники. Поскольку курс лекций читается в объеме всего 16 часов, более узкие темы, такие как история танкостроения, локомотивостроения, автомобиле- и тракторостроения выносятся на семинарские занятия.

При чтении лекций студентам инженерно-физического факультета в качестве профессионально ориентированных читаются лекции: история классической механики, история теории механических колебаний, история вычислительной техники. На семинары, в зависимости от специальности, выносятся темы: история науки о прочности, история отдельных разделов математики, история двигателе- и турбостроения, история развития ракетно-космической техники и др.

На физико-техническом факультете упор, естественно, делается на историю физики, а на семинарах рассматриваются вопросы истории отдельных ее направлений.

Как и в любой другой технической дисциплине, большую роль в обучении играют примеры. В частности, большой интерес вызывает у студентов история решения задачи, с которой начиналась математическая физика и над которой работали самые выдающиеся математики XVIII века. Это задача о колебаниях натянутой струны [1].

Огромную роль в процессе обучения в высшей школе играет личность педагога. Он должен быть не только учителем, но и ученым. Учебный курс строится не только с учетом специфики факультета и современными достижениями науки, а также достижениями преподавателя. Он просто обязан включать в курс лекций результаты своих научных исследований.

Говоря о целях курса истории науки и техники, следует отметить еще один аспект – воспитание гордости за достижения отечественной науки и техники, в том числе достижениях Харькова. Украина была одной из самых развитых в научном и промышленном отношении республик Советского Союза. К глубокому сожалению независимой Украине в этом похвастаться особенно нечем. Промышленность и наука переживают глубокий кризис. Для их восстановления просто необходимо вспомнить о славных традициях отечественной науки и производства. Город Харьков был одним из ведущих промышленных и научных центров не только Советского Союза, но и всего мира. Трудно найти город, в котором бы одновременно создавались реактивные пассажирские лайнеры, самые современные танки, турбины мощностью 1 млн. кВт, уникальные системы управления для боевых баллистических ракет и космических летательных аппаратов, магистральные тепловозы, танковые и тепловозные дизели и другая продукция.

Вот как оценивают харьковскую науку авторы книги «Физика и Харьков»: «Харьков, как обладатель высочайшего интеллектуального потенциала способствовал интенсивному развитию современных направлений в фундаментальной науке: физике, химии, математике, астрономии, биологии... Харьков – разработчик новейших технологий в машиностроении, ядерной энергетике, в укреплении оборонного потенциала страны. Харьков – студенческая столица Украины» [2, с. 6].

Наряду с достижениями харьковской науки и промышленности особое внимание уделяется достижениям ученых и выпускников НГУ «ХПИ» [3]. Так для студентов, обучающихся на кафедре «Динамика и прочность машин», особенное внимание уделяется деятельности харьковской научной школы механики и прикладной математики, связанной с ХПИ и Институтом проблем машиностроения. Научными лидерами школы являлись в разное время профессор И. М. Бабаков, член корреспондент АН УССР В. М. Майзель, академики А. П. Филиппов, В. Л. Рвачев, А. Н. Подгорный и Ю. М. Мацевитый.

Выводы:

Опыт изложения курса истории науки и техники по предложенной технологии показал, что предмет вызывает больший интерес у студентов, они охотнее готовятся к семинарам, на которых рассматриваются вопросы, связанные с их специальностью. Часто

студенти при виступленнях на семінарах використовують ноутбуки або распечатанные иллюстрації.

Важкою складовою процесу навчання, дозволяючою активізувати самостійність і творчість, є написання реферата. Ми не обмежуємо студента в виборі теми для дослідження, однак строго слідуємо, щоб у роботі не було плагіату. На жаль, реферат, як і контрольні роботи, більше не входять в програму навчання історії науки і техніки.

Изложение представленного курса требует определенной подготовки, в частности издания учебной литературы, имеющийся в большом количестве учебник [4] не отвечает потребностям, например, в нем развитие математики и механики заканчивается на деятельности И. Ньютона, в то время как с этого момента данные науки только зарождаются. В настоящее время заканчивается подготовка учебных пособий, ориентированных на определенные факультеты.

Современные условия требуют применения новых средств для преподавания. Так авторы широко применяют для общения со студентами сеть Интернет, когда для этого были возможности, предоставляемые специальными кафедрами, использовался при чтении лекций и проведении семинаров проекционный монитор.

В заключение можно сделать вывод о том, что только *глубокий* учет специфики конкретных факультетов и специальностей при изложении истории науки и техники могут сделать эту дисциплину по настоящему полезной в деле подготовки инженеров.

Список литературы: 1. Ларин А. А. Зарождение математической физики и теории колебаний континуальных систем в «споре о струне» / А. А. Ларин // Вестник Национального технического университета «ХПИ». - История науки и техники, 2008. – Вып. 8. – С. 89–97
2. Толок В. Т. Физика и Харьков. / В. Т. Толок, В. С. Коган, В. В. Власов – Х.: Тимченко, 2009. – 408 с. 3. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского Технологического института в конце XIX – начале XX века / Д. Ю. Журило. Монография. Х. : Підручник НТУ «ХПІ», 2016. – 264 с.
4. Бесов Л. М. Історія науки і техніки / Л. М. Бесов – Х.: НТУ «ХПІ», 2004. – 382 с.

Bibliography (transliterated): 1. Larin A. A. Zarojdenie matematicheskoi fiziki i teorii kolebaniy kontinual'nyh sistem v «spore o strune»

/ А. А. Ларін // Vestnik Nacional'nogo tehničeskogo universiteta «НПІ». Istorija nauki i tehniki, 2008. – Выр. 8. – S. 89–97 2. Tolok V. T. Fizika i Har'kov. / V. T. Tolok, V. S. Kogan, V. V. Vlasov – H.: Timchenko, 2009. – 408 s. 3. Zhurilo D. Yu. Stanovlenie i razvitie Har'kovskogo Tekhnologičeskogo instituta v kontce XIX – natchale XX veka / D. Yu. Zhurilo. – H. : NTU «НПІ», 2016. – 264 s. 4. Besov L. M. Istorija nauki i tehniki / L. M. Besov – H.: NTU «НПІ», 2004. – 382 s.

А. О. Ларін, Д. Ю. Журило

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ НАУКИ І ТЕХНІКИ ЯК ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

В роботі розглядається досвід, отриманий авторами при викладанні курсу історії науки і техніки на деяких факультетах НТУ «ХПІ» з урахуванням їх специфіки.

Ключові слова: мета вищої освіти, історія науки і техніки, промисловість і наука України і Харкова.

A. Larin, D. Zhurilo

TEACHING EXPERIENCE THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY AS A PROFESSIONAL ORIENTED DISCIPLINES

The paper deals with the experience gained by the authors in presenting the course of the history of science and technology in some faculties of NTU "KPI", taking into account their specific features.

Keywords: the purpose of higher education, the history of science and technology, industry and science of Ukraine and Kharkov.

А. А. Ларин, Д. Ю. Журило

ОПЫТ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ НАУКИ И ТЕХНИКИ КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

В работе рассматривается опыт, полученный авторами при изложении курса истории науки и техники на некоторых факультетах НГУ «ХПИ» с учетом их специфики.

Ключевые слова: цель высшего образования, история науки и техники, промышленность и наука Украины и Харькова.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 929 Гуров: 55

*Лобенко С. В.
м. Харків, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО НАУКОВУ ШКОЛУ ПРОФЕСОРА О. В. ГУРОВА

У сучасному наукознавстві досить багато уваги приділяється науковим школам. Існує вагомий пласт літератури, в якій, так чи інакше вирішується питання класифікації наукових шкіл. Серед проблем, які не вирішені в науці, питання про наявність наукової школи великого вітчизняного геолога професора Олександра Васильовича Гурова (1843–1921). Перші проблемні аспекти можна помітити у автобіографічному нарисі Гурова, коли він звернув увагу на заслуги своїх учнів [6 С. 150]. Однак, для того що б стверджувати або заперечувати наявність такої школи необхідно вирішити деякі питання. Найважливішими серед них є: чи вважали його послідовники своїм учителем? І чи визнає наукове співтовариство наявність особливої школи О. В. Гурова в науці?

Почесний член Харківського університету великий мислитель і поет В. Гете, вважав, що учителем є не той, хто вчить, а той, у кого вчать. О. В. Гуров був викладачем Харківського університету і Харківського технологічного інституту. Він був учителем для великої кількості (за поняттями кінця XIX – початку XX ст.) студентів, як в одному, так і в іншому навчальному закладі.

Олександр Васильович Гуров – відомий представник харківської школи геологів. Для наукове співтовариства він був відомий, як видатний геолог широкого профілю, який зробив вагомий внесок у різні галузі

геології. З довідкових та енциклопедичних видань відомо, що в 1869 році Гуров закінчив природне відділення фізико-математичного факультету Харківського університету і був залишений в університеті для підготовки до професорського звання по геології і мінералогії. Його викладачами в університеті були, такі видатні вчені як, Н. Д. Борисяк (1817–1882) і Н. Ф. Леваковський (1833–1896) [3]. Протягом двох років О. В. Гуров перебував у відрядженні за кордоном, де сумлінно працював в музеях і лабораторіях університетів Парижа і Лондона, для того щоб надбати більш глибокі знання з геології, петрографії та палеонтології. Після повернення в Україну молодий учений зайнявся фундаментальними дослідженнями широкого спектру геологічних наук, зробив численні геологічні подорожі та екскурсії, особливо по Донецькому кам'яновугільному басейні, Харківській та Катеринославській губерніях.

У 1880 О. В. Гуров почав викладацьку діяльність в Харківському університеті і за вісім років (1888) підготував і захистив докторську дисертацію. Незабаром він був затверджений професором, і, Олександр Васильович очолив кафедру геології. Крім того, він читав курс мінералогії в Харківському технологічному інституті [1, 2; 6; 9 та ін.].

О. В. Гуров був чудовим педагогом, гідним продовжувачем традицій харківської школи геологів, який виховав плеяду талановитих фахівців. У той же час він став одним з видатних українських геологів - знавцем геології Донецького басейну [2, 5]. Вчений також проводив геологічні дослідження на території Харківської, Катеринославської, Полтавської, Курської, Воронезької губерній та Облесті Війська Донського, здійснював численні експедиції, екскурсії та подорожі до Криму, Західного Сибіру, по Кавказу і Середньому Уралі [2].

Значної уваги заслуговують і методики, яким навчав Олександр Васильович. Він в 1880 вперше в Харкові використав оптичний і мікроскопічний методи для дослідження кристалічних утворень Приазовського масиву і висловив свої міркування про генезис залізистих кварцитів. Зокрема, під його керівництвом вперше в нашій країні було проведено мікроскопічне дослідження кам'яного вугілля [4]. Це сприяло тому, що породи, які раніше визначалися лише за зовнішніми ознаками, отримали в працях вченого повну петрографічну характеристику. Надалі його приклад наслідували його учні, вони стали застосовувати цей метод в своїх дослідженнях.

Також надзвичайно цінними були польові спостереження вченого і його висновки щодо них. Так, саме О. В. Гуров з'ясував в загальних рисах стратиграфію кристалічних сланців і гнейсів Української плити і їхнє ставлення до вивержених порід, послідовність в утворенні гранітних інтрузій і жильних порід, встановив головні напрямки тектонічних дислокацій на Приазовському масиві та лівобережжі Дніпра і їх відносну старовину.

Олександр Васильович протягом свого життя здійснив безліч наукових експедицій, розвідок, а також навчально-практичних поїздок зі студентами. Саме ним були досліджені великі простори Східної Європи та Західної Азії. Саме в таких поїздках і виріс як науковець один з його учнів – Яків Самойлович Едельштейн (1869–1952) – автор перших підручників із загальної геоморфології [8].

У 1889 році Яків Самойлович вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету (в цей час на відділенні було всього 11 студентів, з них 3 – на геологічній спеціальності). У 1894 році він закінчив університет з дипломом I ступеня.

Будучи студентом, Яків Самойлович брав участь в екскурсіях по Кавказу з відомим географом проф. А. Н. Красновим (1862–1914/15) і в наукових гідрогеологічних дослідженнях Катеринославської губернії під керівництвом проф. О. В. Гурова. У подальших своїх працях Яків Самойлович продовжив справу своїх вчителів. Едельштейном був вивчений Слов'яно-Сербський повіт Катеринославської губернії, гідрогеологічним умовам якого була присвячена перша праця Я. С. Едельштейна, опублікована в 1895 році [7]. У цій великій роботі молодий учений, крім геологічних і гідрогеологічних відомостей, наводить багато даних про рельєф, а також намагається з'ясувати походження і розвиток поверхні, вивченої ним території, і зв'язок рельєфу з геологічною будовою. Він повідомляє про відмінності в будові річкових долин і балок в залежності від геологічної структури і від складу порід. Вчений підкреслює порівняно слабкий розвиток ярів внаслідок малого поширення пухких порід. Разом з тим, він відмічає своєрідні риси рельєфу кам'яновугільної смуги повіту, де «по суті ми маємо перед собою скоріше низьку гірську країну, з усіма властивими останній типовими особливостями». До учнів О. В. Гурова можна так само зарахувати: А. Пашкова, П. Пустовілова, П. Шошина і ін. [Див.: 6].

Таким чином, вже в кінці XIX століття у О. В. Гурова з'явилися учні і послідовники, які самі стали проводити геологічні дослідження. Коло їх інтересів значною мірою збігалось зі сферою інтересів їх вчителів. Це – найважливіше свідчення спадкоємності поколінь в Харківській школі геології і існування самостійної наукової школи О. В. Гурова.

Список літератури: 1. Багалій Д. І. Короткий нарис історії Харківського університету за перші сто років його існування (1805–1905) / Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харків: тип. Ун-ту, 1906. – 329 с. 2. Бокотей В. В. Формування наукової школи геологів Харківського університету (XIX – початок XX ст.) / В. В. Бокотей // Геол. журн. – 1994. – № 3. – С. 129–138. 3. Дмитрієв Н. І. Внесок І. Ф. Леваковського О. В. Гурова в геоморфологію УРСР / Н. І. Дмитрієв // Бюл. Комісії звичення четвертинного періоду. – 1953. – № 18. – С. 5–20. 4. Логвиненко Н. В. Нотатки з історії дослідження осадових порід в Харківському університеті / Н. В. Логвиненко. // УЗХУ. – 1955. – Т. 61. – С. 33–34. 5. Новик Е. О. Історія геологічних досліджень Донецького кам'яновугільного басейну (1700–1917) / Е. О. Новик, П. В. Пермяков, Е. Е. Коваленко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 177 с. 6. Фізико-математичний факультет Харківського університету за перші 100 років його існування (1805–1905) / Под ред. І. П. Осипова і Д. І. Багалія. – Харків: Вид. ун-ту, 1908. – 357 с. 7. Едельштейн Я. С. Гідрогеологічне дослідження – вивчення підземних і джерельних вод - Слов'яно-Сербського повіту Катеринославської губернії з додатком замітки про корисні копалини. Звіт гідрогеолога. експедитора., проф. О. В. Гурова, спорядж. Катеринославським губ. земством / Я. С. Едельштейн. Вип. 1, II. – Харків, 1895–96. 8. Едельштейн Я. С. Основи геоморфології: Короткий курс / Геогр. екон. науч. дослідні, ін-т Ленингр. держ. ун-ту / Я. С. Едельштейн. – М.: Учпедгиз, 1938. – 323 с. 9. Енциклопедичний словник Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона: в 86 т. – Т. 18. – СПб.: Семенівська Типо-літографія, 1893. – 989 с.

Bibliography (transliterated): 1. Bagalij D. I. Korotkyj narys istoriji Xarkivs'kogo universy'tetu za pershi sto rokiv jogo isnuvannya (1805–1905) / D. I. Bagalij, M. F. Sumczov, V. P. Buzeskul. – Xarkiv: ty'p. Un-tu, 1906. – 329 s. 2. Bokotej V. V. Formuvannya naukovoyi shkoly' geologiv Xarkivs'kogo universy'tetu (XIX – pochatok XX st.) / V. V. Bokotej // Geol. zhurn. – 1994. – # 3. – S. 129–138. 3. Dmy'triyev N. I. Vnesok I. F. Levakovskogo O. V. Gurova v geomorfologiyu URSR / N. I. Dmy'triyev // Byul. Komisiyi zvy'vchennya chetverty'nogo periodu. – 1953. – # 18. – S. 5–20. 4. Logvy'nenko N. V. Notatky' z istoriyi doslidzhennya osadovy'x porid v

Xarkivs'komu universy'teti / N. V. Logvinenko. // UZ XU. – 1955. – Т.61. – S.33–34. 5. Novy'k E. O. Istoriya geologichny'x doslidzhen' Donecz'kogo kam'yanovugil'nogo basejnu (1700–1917) / E. O. Novy'k, P. V. Permyakov, E. E. Kovalenko. – K.: Vy'd-vo AN URSR, 1960. – 177 s. 6. Fyzy'ko-matematy'chny'j fakul'tet Xarkivs'kogo universy'tetu za pershi 100 rokiv jogo isnuvannya (1805–1905) / Pod red. I. P. Osy'pova i D. I. Bagaliya. – Xarkiv: Vy'd. un-tu, 1908. – 357 s. 7. Edel'shtejn Ya. S. Hidrogeologichne doslidzhennya – vy'vchennya pidzemny'x i dzherel'ny'x vod - Slovyano-Serbs'kogo povitu Katery'noslavs'koyi guberniyi z dodatkom zamitky' pro kory'sni kopaly'ny'. Zvit gidrogeologo. ekspedy'tora., prof. O. V. Gurova, sporyadzh. Katery'noslavs'ky'm gub. zemstvom / Ya. S. Edel'shtejn. Vy'p. 1, II. – Xarkiv, 1895–96. 8. Edel'shtejn Ya. S. Osnovy' geomorfologiyi: Korotky'j kurs / Geogr. ekon. nauch. doslidni, in-t Leny'ngr. derzh. un-tu / Ya. S. Edel'shtejn. – M.: Uchpedgy'z, 1938. – 323 s. 9. Ency'klopedy'chny'j slovny'k F. A. Brokgauza ta I. A. Efrona: v 86 t. – Т. 18. – SPb.: Semenivs'ka Ty'politografiya, 1893. – 989 s.

С.В. Лобенко

ДО ПИТАННЯ ПРО НАУКОВУ ШКОЛУ ПРОФЕСОРА О.В. ГУРОВА

Стаття присвячена науковій та педагогічній діяльності харківського геолога О. В. Гурова (1843–1921) і утворення його наукової школи. Автор приходить до висновку про те, що наукова школа вченого займає одне з центральних місць у вітчизняній геології.

Ключові слова: О. В. Гуров, наукова школа, геологія, Харків.

S. Lobenko

TO THE QUESTION OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF PROFESSOR A. V. GUROV

The article is devoted to research and teaching activities of the Kharkov geologist A. V. Gurov (1843–1921) and the creation of a scientific school. The author concludes that the scientific school of the scientist occupies a central place in the national geology.

Keywords: A. V. Gurov, scientific school, geology, Kharkiv.

С. В. Лобенко

К ВОПРОСУ О НАУЧНОЙ ШКОЛЕ ПРОФЕССОРА
А. В. ГУРОВА

Статья посвящена научной и педагогической деятельности харьковского геолога А. В. Гурова (1843–1921) и образованию его научной школы. Автор приходит к выводу о то, что научная школа учёного занимает одно из центральных мест в отечественной геологии.

Ключевые слова: А. В. Гуров, научная школа, геология, Харьков.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 32.019.51

*Мусієнко І. В.
м. Харків, Україна*

**МОРАЛЬ І ЕТИКА МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ
КОМУНІКАЦІЙ**

Сучасна інформаційна епоха, зростання комунікативних можливостей та величезні потоки інформації у жорстко конкурентному світі, ставлять перед суспільством нові виклики. Маніпуляції суспільною думкою за допомогою спрямованих інформаційних потоків, у тому числі у міжнародні сфері, набули масштабів інформаційних війн та операцій. Сучасні міжнародні комунікації вибудовуються у багатьох випадках саме за законами жанру останніх. Слід зазначити, що цей жанр передбачає зняття усіх шлюзів та стримуючих факторів для досягнення мети («Мета виправдовує засоби»). А отже науковці постали перед загальною проблемою сумісності моралі та політики.

Ця проблема має глибокі коріння. Дослідження її є полідисциплінарним, базується історіософських, когнітивних підходах

вивчення сфери міжнародних стосунків, спирається інструментарій таких дисциплін, як політичний менеджмент, використовує методології, відображені в теорії масових комунікацій, інформаційної політики, політичних маніпуляцій тощо. Однак мусимо зазначити, що вивчення цієї проблематики перебуває на периферії вітчизняних наукових досліджень, сприймається науковцями спрощено на фоні існуючих у суспільстві стереотипів, вважається такою, вирішення яких принципово неможливе.

Її аналіз міститься на сторінках «Держави» Платона, який дійшов висновку, що без «шляхетної брехні» політик не в стані досягти успіху. Цю думку продовжує Макиавеллі, який стверджував, що професійний політик «має бути готовим до нечесної поведінки». Філософ підкреслює, що політична брехня – це відображення реалій світу, який не є моральним. Проте він розрізняє брехню, до якої вдається політик із власних корисливих міркувань (прояви корупції наприклад) та брехню заради відстоювання інтересів суспільства або держави на міжнародній арені.

В основі китайської зовнішньої політики покладені знамениті стратагеми Сунь-цзи, які брехню, спрямовану проти зовнішнього ворога держави, відносять до головних чеснот політика. Тому політикам без ознайомлення із цією працею досягнути успіху у комунікаціях з китайською стороною не є можливим.

Цю проблематику досліджували також у різні часи С'юзен Мендус, Д. Мак-Квейл, О. Бойко, Г.Почепцов.

Сучасні війни, на думку Г. Почепцова, це війни сенсів та ідей, що відбуваються у концептуальному полі [11, с. 12]. Ідеї здатні через трансформацію масової свідомості змінити напрямок розвитку окремої соціосистеми або стратегію розвитку транснаціональних структур. Для досягнення політичної мети використовуються політичні маніпуляції, гуманітарні технології впливу, риторика ненависті, примітивізація.

Вчені вказують, що аморальність політики залежить від типу суспільного устрою – у тоталітарних, авторитарних режимах вона є нормою, у той же час в демократичних суспільствах вона радше виключення.

У міжнародній площині проблема аморальності особливо проявляється у міжнародних комунікаціях держав із різним рівнем соціально-економічного та політичного розвитку. Існування подвійних стандартів, а також і подвійної моралі у стосунках має наслідком значні

викривлення в глобальній системі цінностей, веде до реального порушення прав людини та міжнародних правових норм.

Проте політик може реалізувати себе, лише якщо він має репутацію політика із чистими руками.

Згідно із теорією семіотики про неповну відповідність через різницю в інтерпретаційних кодах того, хто говорить, тому, хто слухає, у практиці міждержавних комунікацій слід відшукувати спільні культурні коди, намагатися гнучко долати комунікативні бар'єри та культурні фільтри, обирати адекватні ситуації канали комунікації, вивчати соціокультурне середовище у динаміці та вчасно реагувати на всі його зміни. Важливим завданням, згідно із теорією символічного інтеракціонізму, є застосування в спілкуванні із зарубіжними цільовими аудиторіями зрозумілої їм та прийнятної символічної системи, мови комунікації, механізмів кодування та розкодування. Це дає можливість: 1) уникати когнітивних спотворень сприйняття, непорозуміння та помилок (кодових нестиковок) у трактуванні сигналів та символів комунікативними реципієнтами; 2) реалізовувати власні національні стратегії із застосуванням м'якої сили держави шляхом надсилання відповідних ідейних імпульсів для зміни інтерпретаційних кодів сприйняття реальності держави-контрагента. Кодові нестиковки у міжнародній гуманітарній взаємодії, міжкультурному діалозі є наслідком різних рівнів та шляхів історичного розвитку, контенту історичної пам'яті, семіотичної системи та системи цінностей і норм, когнітивного стилю, що притаманні носіям кодів. Важливо вивчати цільові аудиторії, країнознавство і культурні ландшафти країн-реципієнтів інформації.

Отже, міжнародні комунікації, хоча і є полем конкуренції держав та наддержавних інституцій, проте залишають за політиками право вибору методів здійснення своїх стратегій. Запорукою збереження моральності внутрішньої політики є контроль за діями політиків з боку суспільства, ефективно працююча правова система. На міжнародному рівні такий контроль за дією окремих держав та політиків покликаний здійснювати відповідні міжнародні інституції наднаціонального характеру.

Список літератури: 1. С'юзен Мендус. Політика і мораль. – К.: Темпора, 2010. – 160 с. 2. Франк С. Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – 511 с. 3. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – 497 с.

- Bibliography (transliterated):** 1. S'yuzen Mendus. Polity'ka i moral'. – K.: Tempora, 2010. – 160 s. 2. Frank S. L. Dуховные основы obshhestva. – M.: Respubly'ka, 1992. – 511 s. 3. Pochepczov G. Suchasni informacijni vijny'. – K.: Vy'd. dim «Ky' yevo-Mogy'lyans'ka akademiya», 2015. – 497 s.

I.B. Мусяенко

МОРАЛЬ І ЕТИКА МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статі поданий аналіз проблеми присутності моралі у міжнародних політичних комунікаціях

Ключові слова: міжнародні стосунки, мораль, політичні комунікації

I. Musienko

MORALITY AND ETHICS OF INTERNATIONAL POLITICAL COMMUNICATIONS

This paper presents an analysis of the problem of the presence of morality in international political communications

Keywords: international relations, morality, political communication

И.В. Мусяенко

МОРАЛЬ И ЭТИКА МЕЖДУНАРОДНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ КОММУНИКАЦИЙ

В статье представлен анализ проблемы присутствия морали в международных политических коммуникациях

Ключевые слова: международные отношения, мораль, политические коммуникации

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 314.117.1.: 353.8 (477.61/62)

*Скляр В.М.
м. Харків, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОМОВНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПІДПОРЯДКОВАНИХ УКРАЇНИ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ

На початку ХХІ ст. найбільш актуальною для українства постала проблема збереження власного державного суверенітету та територіальної цілісності. Внаслідок неоголошеної війни Росії, розв'язаної у 2014 році, Україна зазнала досить значних територіальних та демографічних втрат. Агресія Росії проти України, так звана «гібридна війна», призвела до окупації Криму та значної частини Донбасу. Однак, імперський проект створення «Новоросії», який передбачав загарбання Росією всіх східних та південних областей України зазнав краху, внаслідок героїчного опору українства.

Важливе наукове та суспільно-політичне значення мають дослідження чисельності та етномовного складу населення окупованих українських земель, зокрема Донецької та Луганської областей. Найбільш повною репрезентативною джерельною базою для такого дослідження можуть слугувати матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року, з урахуванням етномовного складу населення окремих міст обласного підпорядкування та районів Донеччини та Луганщини. Хоча за час після перепису 2001 року до 2014 року, коли розпочалася агресія проти України, відбулося значне скорочення в чисельності всього населення Донбасу. Ці зміни зумовлені депопуляційними та міграційними процесами. Ще істотніше зменшилася чисельність населення окупованої частини Донецької та Луганської областей протягом 2014–2016 рр. у результаті «гібридної війни»: багато людей як військових, так і цивільних, загинуло, ще більше було поранено. Сотні тисяч вимушені стати біженцями і переселилися до інших областей України чи виїхали за кордон.

Наукове дослідження нинішньої ситуації в Донбасі та його історії є досить актуальними. Цій проблематиці присвячений доробок учених НАН України, зокрема Інституту політичних і етнонаціональних

досліджень ім. І.Ф. Кураса [1, 2, 3], Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи [4, 5, 6], Інституту історії України [7], Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського [8], а також Національного інституту стратегічних досліджень [9, 10]. Досить цінними є також унікальні наукові студії щодо історії Донбасу, проведені Х. Куромією [11]. Однак потребує подальшого дослідження етномовний склад населення Донбасу.

Мета статті: визначити особливості етномовного складу населення окупованих та підконтрольних Україні територій Донбасу, опираючись на аналіз статистичних матеріалів. На основі опрацювання статистичних даних Держкомстату України підготовлено таблиці [12, 13].

Територія та загальна чисельність населення окупованих територій.

Донецька область. Серед 28-ми міст обласного підпорядкування окупованими є 13: Донецьк, Макіївка, Горлівка, Єнакієве, Харцизьк, Торез (Чистякове), Сніжне, Шахтарськ, Дебальцеве, Ясинувата, Кіровське (Хрестинівка), Докучаївськ, Жданівка. Поміж 18-ти районів області повністю чи частково окуповані 9, з них 3 – повністю: Шахтарський, Амвросіївський, Старобешівський; 2 – майже повністю: Новоазовський, Тельманівський (Бойківський); 4 – частково: Ясинуватський, Артемівський (Бахмутський), Волноваський, Мар'їнський. У цих міськрадах та районах за переписом 2001 року мешкало 2 696 732 особи, що становило 55,88% усього населення області (4 825 563 осіб) [14].

Українська влада контролює 15 міст обласного підпорядкування: Маріуполь, Краматорськ, Слов'янськ, Артемівськ (Бахмут), Константинівка, Дзержинськ (Торецьк), Красноармійськ (Покровськ), Селідове, Добропілля, Дружківка, Красний Лиман (Лиман), Дмитров (Мирноград), Вугледар, Авдіївка, 9 районів повністю: Олександрівський, Добропільський, Краснолиманський (Лиманський), Слов'янський, Константинівський, Красноармійський (Покровський), Великоновоселківський, Первомайський (Магнушевський), Володарський (Нікольський), ще частково територію 6-ти районів: Артемівський (Бахмутський), Волноваський, Мар'їнський, Ясинуватський та досить незначну частину Новоазовського та Тельманівського (Бойківського). На вільних від окупації теренах Донеччини зосереджувалося 2 128 831 осіб, що складало 44,12% загальної чисельності населення області [14]. Отже, переважна більшість всього населення області опинилася на окупованих

теренах. Під окупацією опинилася найбільш урбанізована центральна та східна частина Донеччини. Варто зазначити, що навесні 2014 року підконтрольними Україні залишалися лише 5 західних та південно-західних районів області.

Луганська область. Поміж 14-ти міст обласного підпорядкування окупованими є аж 11: Луганськ, окрім міста Щастя, підпорядкованого Луганській міськраді, Красний Луч (Хрустальний), Алчевськ, Краснодон (Сорокине), Свердловськ (Довжанськ), Стаханов (Кадіївка), Ровеньки, Антрацит, Брянка, Кіровськ (Голубівка) та Первомайськ (частина території Первомайської міськради залишилася під контролем української влади, зокрема міста Золоте та Гірське). Серед 18-ти районів області повністю або частково окупованими є 8, з них 5 повністю: Лутугинський, Свердловський (Довжанський), Краснодонський (Сорокинський), Антрацитівський, Перевальський; 1 майже повністю: Слов'яносербський, а також 2 частково: Попаснянський та Станично-Луганський. Разом у всіх окупованих міськрадах та районах – 1 724 869 осіб, що складало 67,90% загальної чисельності населення Луганщини (2 540 191 особа) [14].

Не окупованими є лише 3 міста обласного підпорядкування Луганщини: Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне, а також частково окремі населені пункти Первомайської міськради, хоча і ці міста в травні-липні 2014 року не контролювалися українською владою. Вільними від окупації повністю залишилися 10 північних районів: Марківський, Новопсковський, Сватівський, Білокуракинський, Старобільський, Біловодський, Міловський, Кремінський, Троїцький, Новоайдарський, 2 райони частково: Станично-Луганський та Попаснянський, а також незначна частина Слов'яносербського. На підпорядкованих Україні теренах області зосереджувалося лише 815 322 особи, що складало 32,10% загальної чисельності населення Луганщини (2 540 191 особа) [14]. Отже, дві третини всього населення Луганщини опинилися на окупованих теренах у південній, найбільш урбанізованій частині області.

Донбас. У цілому із 42-х міст обласного підпорядкування Донбасу окупованими є 24, у тому числі й обидва обласні центри. Із 36-ти районів повністю чи частково окупованими є 17. На не підконтрольних Україні теренах Донбасу мешкало 4 421 601 особа, що становило 60,03% загальної чисельності населення цих двох областей (із 7 365 754 осіб). На не окупованій частині Донбасу зосереджувалося лише 2 944 153 осіб (39,97%) [12]. Отже, переважна більшість всього населення Донбасу залишилася на

не підконтрольних Україні територіях, хоча площа окупованих територій була вдвічі меншою, ніж не окупованих. Це відбулося внаслідок того, що під окупацією залишилися найбільш урбанізовані терени Донбасу.

Крим. Повністю окуповані також АР Крим та Севастополь (12 міст обласного підпорядкування та 14 районів). Загальна чисельність населення Криму – 2 401,0 тис. осіб, у тому числі: АР Крим – 2 024,0 тис. осіб, Севастопольська міськрада – 377,0 тис. осіб [14].

Тимчасово окуповані території України. У цілому в окупованій частині Донбасу та в Криму в 2001 році мешкало 6 922,6 тис. осіб, що складало **14,3%** загальної чисельності населення України – 48 240,9 тис. осіб. Із 490 районів України окупованим повністю чи частково є **31** район (**6,3%** загальної кількості районів). Із 177 міст обласного підпорядкування окупованими є **36** міст (**20%** загальної їхньої кількості). Тобто, нині окупованими в Україні є **67** адміністративно-територіальних утворень. Загальна площа України – 603,7 тис. кв. км. Крим – 27,1 тис. кв. км. Сукупна площа Донецької та Луганської областей – 53,2 тис. кв. км, з них близько 18 тис. кв. км. – окуповані терени. У цілому під російською окупацією в Криму та Донбасі опинилася територія площею **45 тис. кв. км.**, що становить **7,5%** території України, що майже вдвічі менше, ніж частка населення цих теренів серед усього населення України – **14,3%**. Такі відмінності спричинено тим, що окуповані частини Донецької та Луганської областей належать до найбільш урбанізованих теренів України. Зокрема, серед усього населення Донеччини частка міського населення досягала 90,05%, а серед усього населення Луганщини – 85,96% [14].

Отже, величезними є територіальні та демографічні втрати України, внаслідок агресії з боку Росії. Площа тимчасово окупованих територій України є навіть більшою, ніж площа Швейцарії (41,3 тис. кв. км), Нідерландів (41,5 тис. кв. км) або Данії (43,1 тис. кв. км). А за чисельністю населення, яке опинилося на окупованих землях України (6,9 млн. осіб) наближається до Болгарії (7,2 млн. осіб) чи Швейцарії (7,6 млн. осіб). До того ж, чисельність населення на окупованих землях була фактично такою ж, як і у п'яти західних областях України разом взятих: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській та Рівненській [14].

Етнічний склад населення Донбасу.

Українці. Досить істотно відрізнявся також і етнічний склад населення окупованих та вільних від окупації територій Донбасу. Зокрема,

на окупованих землях рівень частки українців складав 50,73% (2 243 011 осіб із 4 421 601 особи), а на підконтрольних Україні теренах цей рівень залишався помітно вищим – 67,03% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). Тобто, якщо на окупованих територіях Донбасу українці ледве перевищували половину всього населення, то на вільних від окупації землях вони склали дві третини. Серед загальної чисельності населення Донбасу рівень частки українців досягав 57,24% (4 216 525 осіб із 7 365 754 осіб) [12].

Варто зазначити, що переважна більшість українців Донбасу мешкали на окупованих теренах – 53,20% (2 243 011 осіб із 4 216 525 осіб). Однак, рівень зосередження всього населення на окупованих землях був помітно вищим – 60,03%. І, навпаки, рівень зосередження українців на підконтрольних Україні теренах Донбасу був більшим, ніж усього населення, відповідно, 46,80% та 39,97% [12].

Отже, українці становили абсолютну більшість серед загальної чисельності населення як окупованих, так і не окупованих теренах Донбасу. До того ж, переважна більшість українців Донбасу опинилися на окупованих землях. За рівнем зосередження на окупованих теренах українці поступалися всьому населенню.

Росіяни. Найбільшою за чисельністю поміж етнічних меншин як у Донбасі, так і в Україні у цілому, залишаються росіяни. Донбас є головним осередком територіального розміщення росіян в Україні. Чисельність росіян у Донбасі майже вдвічі більша, ніж у Криму, відповідно, 2 836 224 особи та 1 426 785 осіб. Більше половини всіх росіян України зосереджувалися у Донбасі та в Криму – 51,15% (4 263 009 осіб із 8 334 141 особи). Варто підкреслити, що в усіх інших 22-х областях України та Києві разом взятих, чисельність росіян залишалася меншою, ніж у Донбасі та в Криму [14].

Абсолютна більшість росіян Донбасу, як до речі і Криму, є мігрантами та їхніми нащадками у першому поколінні. Однак, рівень їхньої частки серед загальної чисельності населення досить помітно відрізнявся на окупованих та вільних від окупації теренах Донбасу. Зокрема, на окупованих територіях рівень частки росіян серед усього населення виявився істотно вищим, ніж на підконтрольних Україні теренах, відповідно, 44,99% (1 517 141 особи із 4 421 601 особи) та 28,77% (847 155 осіб із 2 944 153 осіб). Попри ці відмінності, росіяни залишалися в меншості серед загальної чисельності населення як на окупованих

територіях, так і на вільних від окупації теренах Донбасу. У цілому ж, серед усього населення Донбасу рівень частки росіян становив 38,51% (2 836 224 особи із 7 365 754 осіб). Переважна більшість росіян Донбасу зосереджувалися на окупованих землях – 70,13% (1 989 069 осіб із 2 836 224 осіб). При цьому, рівень зосередження всього населення на окупованих територіях, а особливо українців був помітно нижчим, відповідно, 60,03% та 53,20%. І, навпаки, рівень зосередження росіян на підконтрольних Україні теренах Донбасу був істотно меншим (29,87%), ніж усього населення та українців, відповідно, 39,97% та 46,80% [12].

Отже, росіяни залишалися в меншості серед загальної чисельності населення як окупованих, так і не окупованих теренах Донбасу. При цьому, абсолютна більшість росіян Донбасу мешкали на окупованих землях. До того ж, за рівнем зосередження на окупованих теренах Донецької та Луганської областей росіяни значно переважали все населення, а особливо українців.

Етнічні меншини, крім росіян. Попри існування стереотипів радянської пропаганди, чисельність етнічних меншин, окрім росіян у Донбасі, як і рівень їхньої частки серед усього населення, залишалися досить незначними. На теренах Донбасу, насамперед в урбаністичному середовищі, дисперсно розселені білоруси (65 тис. осіб), татари (27 тис. осіб), вірмени (22 тис. осіб), євреї (11 тис. осіб), азербайджанці (11 тис. осіб), грузини (10 тис. осіб), молдовани (10 тис. осіб) [14]. І лише греки (ромеї та уруми) зберігали малокомпактний тип розселення у південних районах та в Маріупольській міськраді Донеччини. Переважна більшість цих етнічних меншин, за винятком греків та євреїв, складалися з мігрантів радянських часів, а серед вірменів, азербайджанців та грузинів переважали мігранти двох останніх десятиліть.

Рівень частки етнічних меншин, окрім росіян усього населення на окупованих, як і на підконтрольних Україні теренах, фактично не відрізнявся і залишався доволі незначним, відповідно, 4,28% (189 341 особа із 4 421 601 особи) та 4,20% (123 664 особи із 2 944 153 осіб). Таким же був і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян серед загальної чисельності населення Донбасу – 4,25% (313 005 осіб із 7 365 754 осіб). Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян Донбасу зосереджувалися на окупованих землях – 60,49% (189 341 особа із 2 836 224 осіб). Рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян на окупованих землях був фактично таким же, як і всього населення (60,03%),

але нижчим, ніж рівень зосередження росіян (70,13%) та вищим, ніж рівень зосередження українців (53,20%). І, навпаки, рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян (39,51%) на підконтрольних Україні територіях Донбасу залишався помітно меншим, ніж українців (46,80%), але вищим, ніж росіян (29,87%) та не відрізнявся від рівня зосередження всього населення (39,97%) [12].

Отже, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян був досить незначним серед загальної чисельності населення як окупованих, так і не окупованих теренах Донбасу. При цьому, абсолютна більшість етнічних меншин, окрім росіян Донбасу мешкали на окупованих територіях. За рівнем зосередження на окупованих теренах етнічні меншини, крім росіян переважали українців, але поступалися росіянам і був фактично таким же, як і рівень зосередження всього населення.

Мовна структура населення.

Україномовне населення. Значні відмінності спостерігалися у мовній структурі населення окупованих та не окупованих теренів Донбасу. Зокрема, рівень частки україномовного населення серед загальної чисельності населення окупованих територіях залишався більше, ніж удвічі нижчим, ніж на підконтрольних Україні землях Донбасу, відповідно, 16,98% (750 568 осіб із 4 421 601 особи) та 39,91% (1 174 919 осіб із 2 944 153 осіб). Проте, на окупованих теренах регіону рівень частки україномовного населення серед усього населення був утричі нижчим (16,98%), ніж українців – 50,73% (2 243 011 осіб із 4 421 601 особи). На підконтрольних Україні теренах серед загальної чисельності населення україномовне населення менше, ніж удвічі (39,91%) поступалося українцям – 67,03% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). У цілому ж, серед загальної чисельності населення Донбасу рівень частки україномовного населення досягав лише 26,14% (1 925 487 осіб із 7 365 754 осіб), а рівень частки українців виявився більше, ніж удвічі вищим – 57,24% (4 216 525 осіб) [12]. Тобто, якщо українці становили абсолютну більшість серед усього населення як окупованих, так і вільних від окупації територіях Донбасу, то україномовне населення залишалося в меншості.

Такі досить істотні відмінності в чисельності та в рівні частки україномовного населення та українців серед усього населення Донбасу були спричинені інерційним впливом етномовних процесів доби бездержавності. Українці опинилися в становищі підпорядкованої етнічної більшості, а домінуючий статус посідала російська етнічна меншина. Тому

значна частина українців виявилися зросійщеними за мовою, а рівень мовної українізації етнічних меншин, а особливо росіян, залишався досить незначним. Безпосереднім свідченням домінування російської мови на Донбасі, насамперед в урбаністичному середовищі, що переважна більшість представників етнічних меншин, окрім росіян, як і українців були зросійщені за мовою.

На відміну від усього населення та українців Донбасу, переважна більшість яких мешкали на окупованих територіях, відповідно, 60,03% та 53,20%, на цих теренах опинилася меншість україномовного населення регіону – 38,98% (750 568 осіб із 1 925 487 осіб). І, навпаки, рівень зосередження україномовного населення на підконтрольних Україні теренах Донбасу був значно більшим – 61,02 % (1 174 919 осіб), ніж українців та усього населення, відповідно, 46,80% та 39,97% [12].

Україномовне населення Донбасу як окупованих, так і вільних від окупації територіях складалося майже винятково з україномовних українців, відповідно, 96,49% (724 207 осіб із 750 568 осіб) та 97,71% (1 148 050 осіб із 1 174 919 осіб). Частка росіян серед україномовного населення, як і їхня чисельність залишалися досить незначними, відповідно, 2,59% (19 475 осіб) та 1,86% (21 841 особа). Ще меншим були рівень та чисельність україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,92% (6 886 осіб) та 0,43% (5 028 осіб). У цілому україномовне населення Донбасу (1 925 487 осіб) складалося переважно з україномовних українців – 97,24% (1 872 257 осіб), і лише частково з україномовних росіян та етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 2,14% (41 316 осіб) та 0,62% (11 914 осіб) [12, 13].

Отже, україномовне населення складало меншість серед загальної чисельності населення як на купованих, так і на не окупованих теренах Донбасу, попри домінування українців за чисельністю. До того ж, переважна більшість україномовного населення Донбасу опинилася на вільних від окупації землях. За рівнем зосередження на окупованих теренах україномовне населення помітно поступалося українцям та всьому населенню. Україномовне населення складалося переважно лише з україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян залишався досить незначним.

Російськомовне населення. Донбас залишається головним осередком територіального розміщення в Україні як росіян, так і

російськомовного населення. Проте спостерігалися досить значні відмінності у мовній структурі населення окупованих та не окупованих теренів Донбасу якраз за рахунок російськомовного населення. Так, рівень частки російськомовного населення серед загальної чисельності населення на окупованих територіях залишався значно вищим, ніж на підконтрольних Україні землях Донбасу, відповідно, 81,97% (3 624 367 осіб із 4 421 601 особи) та 59,09% (1 739 683 осіб із 2 944 153 осіб) [12]. Тобто, чотири із п'яти мешканців окупованих теренів Донбасу були російськомовними.

На окупованих теренах Донбасу рівень частки російськомовного населення серед усього населення був майже удвічі вищим (81,97%), ніж росіян – 44,99% (1 989 069 осіб із 4 421 601 особи). На підконтрольних Україні теренах серед загальної чисельності населення російськомовне населення більше, ніж удвічі (59,09%) переважало росіян – 28,77% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). Серед усього населення Донбасу рівень частки російськомовного населення досягав 72,82% (5 364 050 осіб із 7 365 754 осіб), а рівень частки росіян виявився майже удвічі нижчим – 38,51% (2 339 646 осіб). Незважаючи на те, що росіяни залишалися в меншості серед усього населення як на окупованих, так і на вільних від окупації територіях Донбасу, російськомовне населення становило абсолютну більшість. На відміну від україномовного населення, переважна більшість російськомовного населення зосереджувалися на окупованих теренах, відповідно, 38,98% (750 568 осіб із 1 925 487 осіб) та 67,57% (3 624 367 осіб із 5 364 050 осіб). І, навпаки, рівень зосередження російськомовного населення на підконтрольних Україні теренах Донбасу значно нижчим, ніж україномовного населення, відповідно, 32,43% (1 739 683 особи) та 61,02% (1 174 919 осіб) [12]. Тобто, дві третини російськомовного населення Донбасу опинилося на окупованих теренах.

Етнічна структура російськомовного населення Донбасу мала досить істотні відмінності на окупованих та вільних від окупації територіях. Так, якщо на окупованих землях абсолютну більшість серед російськомовного населення становили російськомовні росіяни – 54,29% (1 967 751 особа із 3 624 367 осіб), то на не окупованих теренах – лише відносну більшість – 47,37% (824 040 осіб із 1 739 683 осіб). Досить значними були також рівень частки, як і чисельність російськомовних українців, відповідно, 41,86% (1 517 141 особа) та 47,28% (822 505 осіб). До того ж, за чисельністю на підконтрольних Україні теренах Донбасу

зросійщені за мовою українці лише дещо поступалися російськомовним росіянам, відповідно, 822 505 осіб та 824 040 осіб. Досить помітним були також і рівень частки та чисельність російськомовних етнічних меншин, окрім росіян серед російськомовного населення на окупованих та не окупованих територіях Донбасу, відповідно, 3,85% (139 475 осіб) та 5,25% (93 138 осіб). У цілому російськомовне населення Донбасу (5 364 050 осіб) мало такий склад: російськомовні росіяни – 52,04% (2 791 791 особа), російськомовні українці – 43,62% (2 339 646 осіб) та російськомовні етнічні меншини, крім росіян – 4,34% (232 613 осіб) [12, 13].

Отже, російськомовне населення складало абсолютну серед загальної чисельності населення як на окупованих, так і на не окупованих теренах Донбасу, попри те, що росіяни залишалися в меншості. До того ж, переважна більшість російськомовного населення Донбасу опинилася на окупованих землях. За рівнем зосередження на цих теренах російськомовне населення значно переважало україномовне населення. На відміну від україномовного населення, яке складалося переважно лише з україномовних українців, серед російськомовного населення Донбасу російськомовні росіяни становили лише дещо більше половини, досить значним (більше 40%) був також і рівень частки російськомовних українців.

Мовна структура українців. Досить істотно відрізнялася мовна структура українців на окупованих та підконтрольних Україні територіях Донбасу. Так, на окупованих землях Донбасу серед українців переважали асимільовані (зросійщені) за мовою – 67,64% (1 517 141 особа із 2 243 011 осіб). Тобто, дві третини серед українців на не підконтрольних Україні територіях Донбасу були російськомовними. Україномовних серед українців на окупованих теренах було менше третини – 32,29% (724 207 осіб). Навпаки, на вільних від окупації територіях Донбасу серед українців переважали україномовні – 58,17% (1 148 050 осіб із 1 973 514 осіб). Однак і на цих землях доволі високим залишався рівень мовного зросійщення українців – 41,68% (822 505 осіб). У цілому серед українців Донбасу (4 216 525 осіб) рівень частки україномовних був меншим, ніж рівень частки російськомовних, відповідно, 44,40% (1 872 257 осіб) та 55,49% (2 339 646 осіб) [12].

Варто підкреслити, що переважна більшість російськомовних українців Донбасу зосереджувалася на окупованих теренах – 64,84% (1 517 141 особа із 2 339 646 осіб). І, навпаки, на цих територіях мешкала

меншість україномовних українців регіону – 38,68% (724 207 осіб із 1 872 257 осіб). На вільних від окупації територіях Донбасу мешкала переважна більшість україномовних українців – 61,32% (1 148 050 осіб), але меншість російськомовних українців – 35,15% (822 505 осіб) [12].

Отже, серед українців Донбасу на окупованих теренах переважали зросійщені за мовою, а на підконтрольних територіях серед них склали україномовні. До того ж, переважна більшість російськомовних українців Донбасу зосереджувалася на не підконтрольних Україні теренах, а абсолютна більшість україномовних українців мешкали на вільних від окупації землях.

Мовна структура росіян. На відміну від українців, мовна структура росіян на окупованих та не окупованих територіях Донбасу не мала таких істотних відмінностей. Однак, абсолютну більшість серед росіян становили російськомовні, відповідно, 98,43% (1 967 751 осіб із 1 989 069 осіб) та 97,27% (824 040 осіб із 847 155 осіб). Серед росіян Донбасу не набули розповсюдження процеси мовної асиміляції, хоча вони і за лишалися в меншості серед усього населення і за чисельністю поступалися українцям. Тому рівень частки серед них україномовних, як і їхня чисельність були досить незначними, відповідно, на окупованих землях – лише 0,98% (19 475 осіб), а на вільних від окупації теренах – 2,58% (21 841 особа). У цілому серед росіян Донбасу (2 836 224 особи) рівень частки україномовних складав лише 1,46% (41 316 осіб), а рівень частки російськомовних – 98,43% (2 791 791 особа) [12].

До того ж, переважна більшість російськомовних росіян Донбасу зосереджувалася на окупованих землях – 70,48% (1 967 751 особа із 2 791 791 особи). Однак на цих теренах мешкала меншість україномовних росіян регіону – 47,14% (19 475 осіб із 41 316 осіб). І, навпаки, переважна більшість україномовних росіян Донбасу зосереджувалася на вільних від окупації територіях Донбасу – 52,86% (21 841 особа), але меншість російськомовних росіян – 29,52% (824 040 осіб) [12].

Отже, абсолютну більшість серед росіян як на окупованих, так і на не окупованих теренах Донбасу склали російськомовні, а рівень частки україномовних серед них залишався мінімальним. Переважна більшість російськомовних росіян Донбасу зосереджувалася на не підконтрольних Україні землях, а більшість україномовних росіян мешкали на вільних від окупації територіях.

Мовна структура етнічних меншин, окрім росіян. Незначні відмінності мала також і мовна структура етнічних меншин, окрім росіян на окупованих та не окупованих теренах Донбасу. У середовищі цих меншин масового розповсюдження набули процеси мовної асиміляції, але не у формі українізації, а в формі зросійщення. Тому абсолютну більшість серед етнічних меншин, окрім росіян становили російськомовні як на окупованих, так і на вільних від окупації землях Донбасу, відповідно, 73,66% (139 475 осіб із 189 341 особи) та 75,32% (93 138 осіб із 123 664 осіб). Рівень частки україномовних серед етнічних меншин, окрім росіян хоча й залишався досить незначним, але був помітно вищим, ніж серед росіян. Так, на окупованих теренах цей рівень складав 3,64% (6 886 осіб із 189 341 особи), а на не окупованих – 4,07% (5 028 осіб із 123 664 осіб). Лише кожен шостий представник етнічних меншин, окрім росіян як на окупованих, так і вільних від окупації територіях Донбасу не був асимільованим за мовою, відповідно, 15,53% (29 400 осіб із 189 341 особи) та 15,32% (18 940 осіб із 123 664 осіб). У цілому серед етнічних меншин, окрім росіян Донбасу (313 005 осіб) рівень частки україномовних складав 3,81% (11 914 осіб), не асимільованих за мовою – 15,44% (48 340 осіб), а рівень частки російськомовних залишався найвищим – 74,32% (232 613 осіб) [12].

Більшість етнічних меншин, окрім росіян Донбасу зосереджувалася на окупованих землях: україномовні – 57,80% (6 886 осіб із 11 914 осіб), не асимільовані за мовою – 60,82% (29 400 осіб із 48 340 осіб), російськомовні – 59,96% (139 475 осіб із 232 613 осіб). На підконтрольних Україні теренах Донбасу мешкала меншість усіх етнічних меншин, окрім росіян: україномовних – 42,20% (5 028 осіб), не асимільованих за мовою – 39,18% (18 940 осіб) та російськомовних – 40,04% (93 138 осіб) [12].

Отже, серед етнічних меншин, окрім росіян у Донбасі як на окупованих, так і на не окупованих територіях домінували зросійщені за мовою. Рівень частки не асимільованих за мовою серед них залишався досить незначним, ще нижчим був рівень частки україномовних. Хоча рівень мовної українізації етнічних меншин, окрім росіян залишався помітно вищим, ніж росіян. Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян як не асимільованих за мовою, так і україномовних та

російськомовних зосереджувалися на не підконтрольних Україні теренах Донбасу.

Таким чином, у результаті агресії Росії під чужинецькою окупацією опинилися значна частина території України та її населення. Це величезні втрати території України (7,5%, 45 тис. кв. км) та її демографічного потенціалу (14,3%, 6,9 млн. осіб). На не підконтрольних Україні теренах повністю чи частково опинилося населення 36 міст обласного підпорядкування та 31 району. Досить багато мешканців Криму, а особливо Донбасу, стали біженцями. На Донбасі продовжують гинути українські військові та цивільне населення від збройних атак сепаратистських терористичних угруповань. Тому чисельність населення на окупованих теренах нині значно менша, ніж до початку «гібридної війни».

Спостерігалися досить істотні відмінності в етномовному складі населення окупованих та вільних від окупації територій Донбасу. Варто підкреслити, що переважну більшість серед усього населення на окупованих землях склали українці. У результаті того, що більшість українців на не підконтрольних Україні теренах Донбасу зросійщені за мовою, україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення. Незважаючи на те, що росіяни залишалися в меншості, російськомовне населення домінувало за чисельністю на цих територіях. Рівень мовної українізації росіян був мінімальним. Абсолютну більшість серед етнічних меншин, окрім росіян становили російськомовні, а не асимільовані за мовою залишалися в меншості. Попри незначний рівень мовної українізації етнічних меншин, окрім росіян у Донбасі, він залишався помітно вищим, ніж рівень мовної українізації росіян.

Рано чи пізно Україна відновить свою територіальну цілісність. Проте, чим довше триватиме окупація, тим важче буде здійснюватися процес реінтеграції населення цих теренів до українського соціуму. В умовах окупації буде продовжуватися інтенсивне зросійщення населення як у Криму, так і на не підконтрольній Україні частині Донбасу.

Таблиця 1

Чисельність та етномовна структура населення Донбасу: все населення (1), українці (2), україномовні українці (3), російськомовні українці (4), росіяни (5), україномовні росіяни (6), російськомовні росіяни (7), етнічні меншини, крім росіян (8), етнічні меншини, крім росіян з власними мовами (9), україномовні етнічні меншини, крім росіян (10), російськомовні етнічні меншини, крім росіян (11), україномовне населення (12), російськомовне населення (13), (осіб, %)

	Донбас			Окуп. тер.			Частка окуп. тер.	Підк. Україні тер.			Частка підк. Україні тер.
	осіб	%	%	осіб	%	%		%	осіб	%	
1	7365 754	100		4421 601	100		60,1	29441 53	100		39,97
2	4216 525	57,2	100	2243 011	50,7	100	53,2	19735 14	67,0	100	46,8
3	1872 257		44,4	7242 07		32,3	38,7	11480 50		58,2	61,32
4	2339 646		55,5	1517 141		67,6	64,8	82250 5		41,7	35,16
5	2836 224	38,5	100	1989 069	45,0	100	70,1	84715 5	28,8	100	29,87
6	4131 6		1,5	1947 5		0,98	47,1	21841		2,6	52,86
7	2791 791		98,4	1967 751		98,9	70,5	82404 0		97,3	29,52
8	3130 05	4,2	100	1893 41	4,3	100	60,5	12366 4	4,2	100	39,51
9	4834 0		15,4	2940 0		15,5	60,8	18940		15,3	39,18
10	1191 4		3,8	6886		3,6	57,8	5028		4,1	42,2
11	2326 13		74,3	1394 75		73,7	59,9 6	93138		75,3	40,04
12	1925 487	26,1		7505 68	17,0		39,0	11749 19	39,9		61,02
13	5364 050	72,8		3624 367	82,0		67,6	17396 83	59,1		32,43

Таблиця 2

Етнічна структура україномовного (I) та російськомовного (II) населення Донбасу: українці (1), росіяни (2), етнічні меншини, крім росіян (3), (%)

	I	I	I	II	II	II
	1	2	3	1	2	3
Донбас	97,24	2,14	0,62	43,62	52,04	4,34
Окуповані території	96,49	2,59	0,92	41,86	54,29	3,85
Підконтрольні Україні території	97,71	1,86	0,43	47,28	47,37	5,25

Список літератури: 1. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь / Ред. кол. Рафальський О.О., Котигоренко В.О., Панчук М.І. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015 – 268 с.; 2. Донбас в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2014. – 584 с.; 3. Ніколаєць Ю.О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). Монографія / Ю.О. Ніколаєць. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 188 с.; 4. «Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики. Доповідь. / Авт. кол. Е.М. Лібанова, О.І. Амоша, В.П. Вишневецький та ін. – К.: ІДСД ім. М.В. Птухи, 2015. – 167 с.; 5. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі. Національна доповідь. / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.] – К.: НАН України, 2015. – 363 с.; 6. Лібанова Е., Дмитренко М. Чому саме Донбас став місцем національної трагедії? Пошук неполітизованої відповіді на політичне питання // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – № 5-6 (79-80). – С. 4-55.; 7. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини / С. Кульчицький, Л. Якубова. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2016. – 720 с.; 8. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України: матеріали Круглого столу / ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, м. Київ, 22 вересня 2015 року / [голов. ред. Г. Скрипник]. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2015. – 276 с.; 9. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / За заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015.

– 474 с. 10. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2016. – 32 с.; 11. Куромія Х. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Х. Куромія. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.; 12. Таблиця 1.; 13. Таблиця 2.; 14. Розрахунки за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року.

Bibliography (transliterated): 1. Polity`chni aspekty` kry`zy` na Donbasi: diagnosty`ka stanu ta napryamy` vregulyuvannya. Anality`chna dopovid` / Red. kol. Rafal`s`ky`j O.O., Koty`gorenko V.O., Panchuk M.I. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`, 2015 – 268 s.; 2. Donbas v etnopolity`chnomu vy`miri. – K.: IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrayiny`, 2014. – 584 s.; 3. Nikolayecz` Yu.O. Poselens`ka struktura naseleння Donbasu: (etnopolity`chny`j aspekt dy`namiky`), Monografiya / Yu.O. Nikolayecz`. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`, 2014. – 188 s.; 4. «Vidrodzheniya Donbasu: ocinka social`no-ekonomichny`x vtrat i priory`tetni napryamy` derzhavnoyi polity`ky`. Dopovid`. / Avt. kol. E.M. Libanova, O.I. Amosha, V.P. Vy`shnevs`ky`j ta in. – K.: IDSD im. M.V. Ptxuxy`, 2015. – 167 s.; 5. Polity`ka integraciyi ukrayins`kogo suspil`stva v konteksti vy`kly`kiv ta zagroz podij na Donbasi. Nacional`na dopovid`. / [Libanova E.M., Gorbulin V.P., Py`rozkhov S.I. ta in.] – K.: NAN Ukrayiny`, 2015. – 363 s.; 6. Libanova E., Dmy`trenko M. Chomu same Donbas stav miscem nacional`noyi tragediyi? Poshuk nepolity`zovanoyi vidpovidi na polity`chne py`tannya // Naukovi zapysky` Insty`tutu polity`chny`x i etnonacional`ny`x doslidzhen` im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`. – 2015. – # 5-6 (79-80). – S. 4-55.; 7. Kul`chy`cz`ky`j S., Yakubova L. Try`sta rokov samotnosti: ukrayins`ky`j Donbas u poshukax smy`sliv i Bat`kivshhy`ny` / S. Kul`chy`cz`ky`j, L. Yakubova. – K.: TOB «Vy`davny`cztvo "Klio"», 2016. – 720 s.; 8. Gumanitarni vy`kly`ky` ta social`ni naslidky` vijs`kovy`x dij na Sxodi Ukrayiny`: materialy` Kruglogo stolu / IMFE im. M.T. Ry`l`s`kogo NAN Ukrayiny`, m. Ky`yiv, 22 veresnya 2015 roku / [golov. red. G. Skry`pny`k]. – K.: IMFE im. M.T. Ry`l`s`kogo NAN Ukrayiny`, 2015. – 276 s.; 9. Donbas i Kry`m: cina povnennya: monografiya / Za zag. red. V.P. Gorbulina, O.S. Vlasyuka, E.M. Libanovoyi, O.M. Lyashenko. – K.: NISD, 2015. – 474 s. 10. Do drugoyi richny`ci agresiyi Rosiyi proty` Ukrayiny` (20 lyutogo 2016 roku) / Nacional`ny`j insty`tut strategichny`x doslidzhen`. – K. :

NISD, 2016. – 32 s.; 11. Kuromiya X. Svoboda i teror u Donbasi. Ukrayins'ko-rosijs'ke pry'kordonnya, 1870–1990-i roky` / X. Kuromiya. – K.: Vy'd-vo Solomiyi Pavly'chko «Osnovy'», 2002. – 510 s.; 12. Tably'cya 1.; 13. Tably'cya 2.; 14. Rozraxunky` za staty'sty'chny'my` materialamy` Vseukrayins'kogo perepy'su 2001 roku.

В.М. Склад

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОМОВНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПІДПОРЯДКОВАНИХ УКРАЇНИ ТА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ

На основі аналізу статистичних матеріалів встановлено особливості етномовного складу населення підпорядкованих Україні та окупованих територій Донбасу. Визначено, що переважна більшість всього населення Донбасу опинилася на окупованих теренах. Доведено, що абсолютну більшість серед загальної чисельності населення на підконтрольних та не підконтрольних Україні теренах Донбасу склали українці. Внаслідок того, що значна частина українців були асимільовані за мовою (зросійщені), українське населення опинилося в меншості серед усього населення окупованих територій Донбасу. Попри те, що росіяни залишалися в меншості серед усього населення, на окупованих землях Донбасу домінувало за чисельністю російськомовне населення. Рівень мовної українізації російської етнічної меншини був мінімальним (менше 1%). Територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян на не підконтрольних Україні територіях Донбасу було досить незначним, а переважна більшість із них виявилися зросійщеними за мовою. Українське населення Донбасу складалося майже винятково з українськомовних українців. Серед російськомовного населення частка російськомовних росіян ледве перевищувала половину, а більше 40% складала частка російськомовних українців.

Ключові слова: Україна, Донбас, окуповані та вільні від окупації терени, чисельність та етномовний склад населення, українці, росіяни, етнічні меншини, крім росіян, українськомовне та російськомовне населення.

V. Sklyar

FEATURES OF ETHNO-LINGUISTIC POPULATION STRUCTURE OF SUBORDINATED TO UKRAINE AND OCCUPIED TERRETRIES OF DONETSK AND LUGANSK REGIONS

Based on statistical analysis the differences in ethnolinguistic structure of the population of occupied territories of Donbass. It is determined that the majority of the total population of Donbas was on the occupied territory. It is proved that the absolute majority of the total population of the not controlled by Ukraine territory were Ukrainians. Due to the fact that considerable part of Ukrainians was assimilated by language (Russified), Ukrainian speaking population was in the minority among the all population of the occupied territories of Donbass. In spite of the Russians were a minority among the all population, on these territories by the number Russian-speaking population were dominated. The level of natural language Ukrainianization of Russian ethnic minority was minimal (less than 1%). Geographical representation of ethnic minorities except for Russians on territories outside of the control of the Donbass remained very low; the majority of them were Russified by language. Ukrainian speaking Donbass population consisted almost exclusively of Ukrainian speaking Ukrainian. Among the Russian-speaking population part of Russians unlikely exceeded half, and part of Russian-speaking Ukrainian was 40 %.

Keywords: Ukraine, Donbass, the occupied and free from occupation territories, the number and ethnolinguistic structure of population, Ukrainians, Russians, ethnic minorities, except the Russians, Ukrainian speaking and Russian speaking population.

В.Н. Скляр

ОСОБЕННОСТИ ЭТНОЯЗЫКОВОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ ПОДКОНТРОЛЬНЫХ УКРАИНЕ И ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ ДОНБАСУ

На основе анализа статистических материалов определены особенности этноязыкового состава населения подконтрольных Украине та оккупированных территорий Донбасса. Установлено, что подавляющее большинство всего населения Донбасса оказалось на оккупированных территориях. Доказано, что абсолютное большинство среди общей

численности населения на подконтрольных и не подконтрольных Украине территориях Донбасса составляли украинцы. У результате того, что значительная часть украинцев подверглась языковой ассимиляции, украиноязычное население оказалось в меньшинстве среди всего населения оккупированных территориях Донбасса. Несмотря на то, что русские оставались в меньшинстве среди всего населения, на оккупированных землях Донбасса доминировало по численности русскоязычное население. Уровень языковой украинизации русского этнического меньшинства был минимальным (меньше 1%). Территориальное представительство этнических меньшинств, кроме русских на не подконтрольных Украине территориях Донбасса был достаточно незначительным, а подавляющее большинство среди них оказались русифицированными по языку. Украиноязычное население Донбасса состояло почти исключительно из украиноязычных украинцев. Среди русскоязычного населения доля русскоязычных русских едва превышала половину, а больше 40% составляла доля русскоязычных украинцев.

Ключевые слова: Украина, Донбасс, оккупированные и свободные от оккупации территории, численность и этноязыковый состав населения, украинцы, русские, этнические меньшинства, кроме русских, украиноязычное и русскоязычное население.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК [94:297.1:502.36:008.2]

*Сова Е.Ю.
г. Харьков, Украина*

ИСТОРИЧЕСКИЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОЙ ГУМАНІТАРНО- ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В СТРАНАХ АРАБО- МУСУЛЬМАНСКОГО МИРА

Вклад арабо-мусульманских стран в развитие мировой науки и техники является неоспоримым. Наибольший расцвет науки этого региона приходится на VII в. и особенно на XX-XI вв. [1, с. 104]. В этот период

наибольшого расцвета, на основе трудов древнегреческих и индийских ученых, ученые арабо-исламской цивилизации сделали важные открытия а области геометрии, тригонометрии и алгебры [1, с. 105]. Знаменитый среднеазиатский учёный Аль-Хорезми (787 – ок. 850) является автором трактатов по арифметике, основополагающего трактата по алгебре «Краткой книги об исчислении аль-джабра и аль-мукабалы» и других трудов, которые сыграли большую роль в развитии этих наук в средневековой Европе [2, с. 219]. Имя автора в латинизированной форме *Algorismus* стало обозначать всю систему десятичной позиционной арифметики [2, с. 212].

Не менее весомый вклад арабские ученые внесли в развитие астрономии. На основании переведенного на арабский язык главного труда Клавдия Птолемея «Великое астрономическое построение», арабские ученые провели самые точные для того времени астрономические измерения, которые позволили составить астрономические таблицы [3, с. 80]. Важнейшими достижениями астрономов арабо-мусульманского мира являются все более точные измерения размеров земного шара, угла между эклиптической и небесным экватором, периодов обращения Солнца и Луны, затмений, описание движения Солнца и планет, более совершенные геометрические модели этих движений, измерения эклиптических координат неподвижных звезд и их степеней яркости [3, с. 82]. Помимо вышеперечисленного, одним из важнейших вкладов арабских ученых в астрономию было проведение непрерывающихся астрономических наблюдений – без этого европейские астрономы эпохи Возрождения не имели бы возможности делать свои открытия [1, с. 105].

Такая наука, как география тоже успешно развивалась в арабо-мусульманском мире. Арабские путешественники и географы заложили основы современной географии Азии и Северной Африки [1, с. 105]. Путешественник и странствующий купец Ибн Баттута (1304 - 1377) прошел по суше и морю около 130 тысяч километров, объехав все страны исламского мира. Он был в Европе, Азии и Византии, Северной и Восточной Африке, Передней и Средней Азии, Индии, Цейлоне и Китае, обошел берега Индийского океана, пересек Черное море и проехал к низовьям Волги и устью Камы [4].

Географы того времени не только занимались описанием стран и местностей, но и проводили измерения. Так по приказу халифа аль-Мамуна (833) были составлены две отдельные системы измерения

градусов широты, что было повторено только в XVI веке [1, с. 105], а во время его правления были основаны обсерватории в Дамаске и Багдаде.

Значительных успехов ученые арабского раннего арабского Средневековья достигли и в медицине. Больше всего арабскую медицину прославил врач и философ Ибн-Сина Абу Али (981-1037), известный в Европе под именем Авиценна. Его «Канон врачебной науки» на Западе использовался в качестве учебника медицины до XVII века и послужил основой для медицинских исследований в университетах Франции и Италии [8, с. 308].

Исследования и разработки арабских ученых являются базисом современной оптики [1, с.106]. Изучение хрусталика глаза заложило основу диоптрики и натолкнуло на мысль использовать хрустальные или стеклянные линзы для увеличения изображения. Линза стала прототипом телескопа, микроскопа, фотообъектива и других оптических приборов [1, с.106].

Как отмечает В.С.Поликарпов, «именно в области химии мусульманские врачи, парфюмеры и металлурги внесли свой величайший вклад в общий прогресс науки» [1, с. 106]. Арабскими изобретателями также были созданы мензурки, колбы, тигли, горелка, шпатели и т.д. [5, с. 15]. Именно арабо-мусульманская цивилизация сумела, благодаря традициям энциклопедизма, освоить и разработать научные знания древних цивилизаций Востока и Греции, и передать эти знания европейской цивилизации, обеспечив последней ее расцвет в будущем [1, с. 107].

Такое стремительное научно-техническое развитие в странах арабо-мусульманского мира, несомненно, имело религиозные предпосылки. Появление исламской религии сыграло решающую роль в появлении и распространении образования, что в свою очередь привело к развитию науки. Ислам уделяет большое внимание приобретению знаний. Первыми словами Корана – священной книги мусульман – были: «Читай во имя твоего Господа, Который сотворил все сущее, сотворил человека из сгустка крови. Читай, ведь твой Господь - Самый великодушный. Он научил посредством письменной трости - научил человека тому, чего тот не знал.» [6, с. 666-667]. В Коране также говорится: «... и говори: «Господи! Приумножь мои знания» [6, с. 344] и «...Скажи: «Неужели равны те, которые знают, и те, которые не знают?»...» [6, с. 498]. Согласно исламу, приобретение знаний является долгом каждого мусульманина и

каждой мусульманки, а лучшим даром для ребенка является образование [7, с. 200].

Закрепленная религией обязанность приобретения знаний требовало создания системы образования. Так в период правления пророка Мухаммада и первых четырех халифов образование было ступенчатым: начальная школа, средняя ступень, высшая ступень, семейное (домашнее) обучение и образование, а со второй половины VII в. школы начали появляться не только в городах, но и в крупных селениях [9, с. 302]. В результате, если незадолго до появления ислама в городе Мекка, который был самым большим культурным центром Хиджаза, число грамотных не достигало 20 человек, то после распространения школьного образования, значительная часть населения халифата была грамотной [9, с. 300, 302].

До XII в. занятия проходили в мечетях, иногда в доме учителя или лавке. Помимо религиозных наук, преподавалась арабская филология, логика, математика, астрономия, медицина и т.д. В 1055 г. в Багдаде появилась первая школа нового типа – медресе. Медресе считались учебными заведениями высшей ступени [9, с. 302].

Постепенно на арабский язык переводились главные научные рукописи того времени. В таких городах, как Багдад, Басра, Каир, Дамаск, Кордова, Толедо, Бухара, Самарканд были созданы крупные центры науки и высшего образования со знаменитыми библиотеками [8, с.308]. Первым университетом, ставшим прообразом средневековых университетов Европы был Университет Аль-Карауин в городе Фес в Марокко, основанный в 859 г. Этот Университет является старейшим в мире постоянно действующим высшим учебным заведением [9, с. 303]. Не менее престижным в арабо-мусульманском мире является Университет Аль-Азхар, основанный в 972 г. Нынешние выпускники Аль-Азхара не имеют проблем по трудоустройству [8, с. 310]. В то время, как Западной Европе функционировало только два университета, в одной только мусульманской Испании было 70 библиотек и 17 высших учебных заведений [8, с. 308], и европейцы ездили в Испанию и Северную Африку, чтобы почерпнуть знания [9, с. 303].

В настоящее время высшее образование в арабо-мусульманских странах испытывает большие трудности. Немаловажную роль в этом сыграла колонизация и политическая нестабильность в регионе. Как известно, Великобритания препятствовала открытию первого светского университета арабского мира – Каирского Университета, который было

основан в 1908 г. [8, с. 309-310]. Тем не менее, во второй половине прошлого и начале нынешнего столетия наблюдается развитие высшего образования в этом регионе. Так в 2001 г. в 21 арабской стране работало 233 университета, из которых 188 были открыты в период с 1973 по 2003 г. Кроме того, появилось более 150 университетских колледжей, большая часть которых создана в последние два десятилетия [10, с. 48]. Одним из важных этапов в налаживании сотрудничества в сфере образования стало принятие Конвенции по признанию документов о высшем образовании, дипломов и степеней в арабских странах. Участниками конвенции стали 14 государств: Алжир, Бахрейн, Египет, Ирак, Иордания, Кувейт, Ливия, Марокко, Оман, Катар, Саудовская Аравия, Судан, Тунис, ОАЭ. Еще четыре государства получили статус наблюдателя: Ливан, Сирия, Йемен, Палестина. Совместными усилиями был принят ряд Рекомендаций, на основе которых более трети арабских государств создали агентства по лицензированию и аккредитации программ высшего образования, а некоторые университеты открыли отделы обеспечения качества и самооценки. В арабских странах активно изучается опыт Болонского процесса и осуществляется переход к практическому использованию его в национальных системах высшего образования. Также наблюдается дальнейший рост академической мобильности из арабских стран в европейские страны [10, с. 50].

Согласно мировому рейтингу качества образования для 125 стран, составленному Всемирным экономическим форумом, который оценивает потенциал национальных систем образования, в октябре 2006 г. 9 арабских стран заняли следующие места: Тунис — 11-е место, Катар — 20-е, ОАЭ — 32-е, Иордания — 44-е, Кувейт — 62-е, Бахрейн — 79-е, Марокко — 91-е, Алжир — 92-е, Египет — 104-е. Для сравнения: образование США заняло 15-е место, Индии — 25-е [10, с. 50].

В соответствии с рейтингом лучших университетов мира (THE World University Rankings) - глобальным исследованием и сопровождающему его рейтингу лучших университетов мирового значения по версии британского издания Times Higher Education, который считается одним из наиболее влиятельных глобальных рейтингов университетов, Университет короля Абдулазиза (Саудовская Аравия) занимает 201-250 место среди 980 университетов мира [11].

Высшее образование в арабских странах отличается большой неоднородностью по доступности, типам национальных моделей, качеству

образования и уровню затрат на одного студента. Самые большие расходы на образование выделяют богатые нефтедобывающие страны, такие, как Саудовская Аравия и ОАЭ. Так в ОАЭ расходы на образование занимают второе место в бюджете после обороны [10, с. 48]. Одним из приоритетов ОАЭ является развитие и внедрение новейших технологий в сфере охраны окружающей среды, а цель ОАЭ - стать мировым лидером в использовании, экспорте и реэкспорте зеленых продуктов и технологий, чтобы устойчивое развитие и использование окружающей среды способствовали длительному росту экономики страны. По словам Саида Мохаммеда Аль Тайера, генерального директора Дубайского управления электроэнергии и водных ресурсов (Dubai Electricity and Water Authority, DEWA), вице-председателя Верховного Совета Дубая по энергетике, стратегия чистой энергетике призвана обеспечить 7 % энергии Дубая из экологически чистых источников энергии к 2020 году, 25 % к 2030 году и 75 % к 2050 году [12].

Одним из проектов в этой сфере является проект будущего экогорода, расположенного в эмирате Абу-Даби Объединённых Арабских Эмиратов. Проект предполагает возведение первого в мире города, обеспечиваемого солнечной энергией, другими возобновляемыми источниками энергии и имеющего устойчивую экологическую среду с минимальными выбросами углекислого газа в атмосферу, а также системой полной переработки отходов городской деятельности. Населить город планируют учёными, работающими над высокотехнологичными зелёными проектами. В городе будет запрещён автомобильный транспорт, все пассажирские перевозки планируется организовать посредством систем общего иперсонального автоматического транспорта. Общий бюджет Инициативы Масдар определён в 22 млрд долларов США, из них 15 млрд финансируется властями эмирата Абу-Даби [13].

Можно сделать вывод, что несмотря на неоднородность по доступности, общую политическую и экономическую нестабильность стран арабо-мусульманского мира, в настоящее время система образования в этом регионе находится в стадии перспективного развития, о чем свидетельствуют данные мировых рейтингов. Немалое влияние на эти процессы оказывают системы высшего образования в странах Западной Европы и США, на которые ориентируются страны арабского мира. Значительный вклад в развитие образования и научно-технический прогресс вносят нефтедобывающие страны, такие как Саудовская Аравия

и ОАЭ. Так, ОАЭ является флагманом во внедрении зеленых технологий не только арабо-мусульманских стран, но и всего мира.

Имея многовековую историю образования и науки, страны арабо-мусульманского мира имеют большие перспективы в формировании высокообразованного общества и ответственной гуманитарно-технической элиты.

Список літератури: 1. Поликарпов В.С. История науки и техники : учебное пособие / В.С. Поликарпов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 352 с. 2. История математики: в 3 т. / под редакцией А. П. Юшкевича. — М.: Наука, 1970. — Т. I: С древнейших времён до начала Нового времени 3. Матвиевская Г.П. Математики и астрономы мусульманского средневековья и их труды (VIII-XVII вв.) / Г.П. Матвиевская, Б.А. Розенфельд. – М.: Наука, 1983. – Книга 1. 4. Тимофеев И.В. Ибн Батута / И.В. Тимофеев. — М.: Молодая гвардия, 1983. — 272 с. — (Серия «Жизнь замечательных людей»). 5. История науки и техники : учебное пособие / [Анисимов В.Д., Бодрова Е.В., Беспятова Е.Б., Гусарова М.Н., Иванова А.Н., Захаров В.Ю., Жоголева Т.В., Кушнер В.В., Серегина Н.В.]; Под общей редакцией М.Н.Гусаровой. – [3-е изд. дополн. и перераб.]. - М. : МГУПИ, 2008. – 120 с. 6. Коран. Перевод смыслов: Э.Р. Кулиев / под ред. Э.Р. Кулиева, Р.Ф. Абаскулиева, А.З. Мусаева, А.А. Касим, С.М. Захарна. – [изд. 6-е испр.]. – УММА, 2007. 7. Ханиф С. Что должен знать каждый об Исламе и мусульманах / С. Ханиф. – К. : Молодь, 1998. – 240 с. 8. Успенская Н.А. Высшее образование в арабских странах: прошлое и настоящее / Н.А. Успенская // Вестник МГИМО Университета. – 2014. - № 2 (35). – С. 307-312. 9. Кухарева Е.В. Образование в арабских странах из глубины веков до наших дней / Е.В. Кухарева // Вестник МГИМО Университета. – 2014. - № 2 (35). – С. 299-306. 10. Лукичев Г.А. Развитие высшего образования в арабских странах (аналитический обзор) // Вестник высшей школы. – 2008. - № 4. – С. 48-52. 11. World University Rankings 2016-2017 [Электронный ресурс] : [Веб-сайт]. – Электронные данные. – Режим доступа: www.timeshighereducation.com (дата обращения 14.11.2016) – Название с экрана. 12. World Green Economy Summit [Электронный ресурс] : [Веб-сайт]. – Электронные данные. – Режим доступа: <http://www.wges.ae> (дата обращения 14.11.2016) – Название с экрана. 13. Masdar [Электронный ресурс] : [Веб-сайт]. – Электронные

данные. – Режим доступа: <http://www.masdar.ae/> (дата обращения 14.11.2016) – Название с экрана.

Bibliography (transliterated): 1. Polikarpov V.S. Istoriiia nauki i tekhniki. Uchebnoe posobie [History of science and technology]. Rostov-on-Don, Fekiks, 1998. 352 p. [in Russian]. 2. Istoriiia matematiki: v 3 t. pod redaktsiei A.P. Yushkevicha [History of mathismatcs]. Moscow, Nauka, 1970. Volume 1: S drevneishikh vremen do nachala Novogo vremeni [From ancient times to the early modern period], [in Russian]. 3. Matvievskaiia G.P. Rozenfeld B.A. Matematiki i astromomy musulmanskogo srednevekovia i ikh trudy (VIII-XVII vv.) [Mathematicians and astronomers of the Muslim Middle Ages and their works (VIII-XVII centuries)]. Moscow, Nauka, 1983. Book 1, [in Russian]. 4. Timofeev I.V. Ibn Batuta [Ibn Batuta]. Moscow, Molodaia Gvardiia, 1983. 272 p. (Seriia “Zhizn Zamechelnikh liudei”) [Series “Life of outstanding people”], [in Russian]. 5. Istoriiia nauki i tekhniki. Uchebnoe posobie [History of science and technology]. Anisimov V.D., Bodrova Ye.V., Bespiatova Ye.B., Gusarova M.N., Ivanova A.N.m Zakharov V.Yu., Zhogoleva T.V., Kushner V.V., Seregina N.V. [3rd edition]. Moscow, MGUPI, 2008. 120p. [in Russian]. 6. Koran. Perevod smislov: E.R. Ruliev [Quran], [6th revised edition]. UMMA, 2007, [in Russian]. 7. Khanif S. Chto dozhen znat kazhdyi ob Ismame I musulmanakh [What everyone should know about Islam amd Muslims]. Kyiv, Molod, 1998. 240 p. [in Russian]. 8. Uspenskia N.A. Vysshee obrazovanie v arabskikh stranakh: proshloe i nastoiashchee [Higher education in arab countries: rom past to present]. Vestnik MGIMO Universiteta - MGIMO-University Bulletin, 2014, Vol. 2, pp. 307-312. [in Russian]. 9. Kukhareva Ye.V. Obrazovanie v arabskikh stranakh iz glubiny vekov do nashikh dnei [Education in arab counties. From the depth of centuries to our days]. Vestnik MGIMO Universiteta - MGIMO-University Bulletin, 2014, Vol. 2, pp. 299-306. [in Russian]. 10. Lukichev G.A. Razvitie vysshego obrazovaniia v arabskikh srnanakh (analiticheskii obzor) [The development of higher education in Arab countries (analytical review)]. Vestnik vysshei shkoly, 2008, Vol. 4, pp. 48-52. [in Russian]. 11. World University Rankings 2016-2017 [Electronic resource] : Electronic data. – Access mode: www.timeshighereducation.com (viewed on 14.11.2016) – Title from the screen. 12. World Green Economy Summit [Electronic resource] : Electronic data. – Access mode: <http://www.wges.ae> (viewed on 14.11.2016) – Title from the screen. 13. Masdar [Electronic resource] : Electronic data. – Access mode: <http://www.masdar.ae/> (viewed on 14.11.2016) – Title from the screen.

К.Ю. Сова

ІСТОРИЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ В КРАЇНАХ
АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ

У статті наводяться узагальнені історичні відомості про період розквіту науки, техніки і освіти в країнах арабо-мусульманського світу і про ступінь їх впливу на науковий прогрес в країнах Західної Європи, а також встановлені релігійні чинники, що вплинули на ці процеси. Дається коротка характеристика системи освіти в країнах арабо-мусульманського регіону в період розквіту і в останні десятиліття. Поручується тема розвитку зелених технологій в ОАЕ. Проведено аналіз перспектив подальшого формування відповідальної гуманітарно-технічної еліти в даному регіоні.

Ключові слова: арабо-мусульманські країни, науково-технічний розвиток, іслам, освіта, світовий рейтинг, ОАЕ, зелені технології.

E. Sova

HISTORICAL AND RELIGIOUS PRECONDITIONS OF
FORMATION OF THE RESPONSIBLE HUMANITARIAN AND
TECHNICAL ELITE IN COUNTRIES OF THE ARAB-MUSLIM WORLD

The article summarizes historical information about the period of flourishing of science, technology and education in countries of the Arab-Muslim world and about the degree of their impact on scientific progress in the countries of Western Europe; religious factors that influenced these processes were established. A brief description of the educational system in countries of the Arab-Muslim region in the period of flourishing and in the recent decades was given. A topic of the development of green technologies in the UAE was touched. Prospects of the further formation of the responsible humanitarian and technical elite in this region were analyzed.

Key words: Arab-Muslim countries, scientific and technological development, Islam, education, world rankings, the United Arab Emirates, green technologies.

Е.Ю. Сова

ИСТОРИЧЕСКИЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ
ФОРМИРОВАНИЯ ОТВЕТСТВЕННОЙ ГУМАНІТАРНО-
ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ В СТРАНАХ АРАБО-МУСУЛЬМАНСКОГО
МИРА

В статье приводятся обобщенные исторические сведения о периоде расцвета науки, техники и образования в странах арабо-мусульманского мира и о степени их влияния на научный прогресс в странах Западной Европы, а также установлены религиозные факторы, оказавшие влияние на эти процессы. Дается краткая характеристика системы образования в странах арабо-мусульманского региона в период расцвета и в последние десятилетия. Затрагивается тема развития зеленых технологий в ОАЭ. Проведен анализ перспектив дальнейшего формирования ответственной гуманитарно-технической элиты в данном регионе.

Ключевые слова: арабо-мусульманские страны, научно-техническое развитие, ислам, образование, мировой рейтинг, ОАЭ, зеленые технологии.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК: 94(477.52/.6)«17»:625

*Ткаченко С.С., Коніва Ю.В., Овчаренко Ю.С.
м. Харків, Україна*

**ТОРГІВЕЛЬНІ ФУНКЦІ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХVІІІ СТ.**

Заселення Слобідської України у другій половині ХVІІ ст. призвело до кардинальної перебудови системи сполучень, яка функціонувала тут раніше. Результатом цього стало формування багаторівневої системи сполучень ХVІІІ ст. Тодішні дороги поділялися на загальнодержавні, губернські і повітові. Ця мережа об'єднувала як великі,

так і малі населені пункти. Саме дороги загальнодержавного та губернського значення відігравали провідну роль у торгівлі регіону.

Найбільш репрезентативними джерелами цього дослідження є картографічні матеріали, а саме карти Деліля [6, 7], карти-плани Генерального межування [4] та ін. Також були використанні статистично-описові матеріали: «Опись Харьковского наместничества» [3], яка була створена І. Переверзевим 1788 р.

Розвиток шляхів сполучення у Слобідській Україні у XVIII ст. залежав від багатьох чинників. Однак провідну роль у становленні мережі комунікацій, поряд із сільським господарством відігравала торгівля. Так само, як покращення шляхів сполучення впливало на економічно-соціальний поступ.

Основним видом торгівлі у XVIII ст. у Слобідській Україні залишалася ярмаркова. Ярмарок (від нім. *Jahrmarkt* — річний ринок, щорічний базар; *jahr* – рік + *markt* – базар) – торг, який влаштовувався певної пори року, у певному місці для продажу і купівлі товарів; ринок товарів; періодичний торг; великий базар, часто з розважальними заходами і виставами; місце, де відбувалася гуртова й роздрібна торгівля різними товарами тощо.

Купівля і продаж товарів здійснювалися у відведеному владою або визначеному громадою місці, яке називалося «торгом», «торговицею», «торжком». Традиційними торговельними шляхами історично були пов'язані між собою всі українські землі. Об'єднання в середині XVII ст. Лівобережжя і Слобожанщини, а наприкінці століття – Правобережної України у складі одної держави, а також приєднання Криму значно активізували економічні зв'язки цих земель, а також створювали кращі умови для торгівлі не лише з країнами Західної Європи, а й із східними державами.

З XVIII ст. ярмарки в Україні мали загальноімперське значення. Деякі з них утворювали так зване «ярмаркове коло»: 10 гуртових ярмарків відбувалися за чергою один за одним у 7 містах (Воздвиженський ярмарок: Кролевець, Курськ, Полтава, Єлисаветград, Харків, Суми, Ромни); у них брали участь ті самі купці. Деякі з них спеціалізувалися на певних товарах (хміль: Житомир, Дубно, Рівне; вовна: Каховка, Бахмуг, Павлоград; велика рогата худоба й коні: Кривий Ріг), хоча на переважній більшості ярмарків торгували різним товаром. З одного боку спостерігалося зростання чисельності населення Слобожанщини, розвивалося землеробство,

скотарство і промисли, посилювалися економічні зв'язки міст Лівобережної та Слобідської України. Тоді значно збільшилося кількість ярмарків і кожному місту та містечку забезпечувалися вигідні умови (податкові пільги, безпеку, забудування) для проведення ярмаркових торгів. Упродовж другої половини XVII - XVIII ст. ярмарки мали в основному місцевий характер. Розвиткові ярмарок також сприяла розбудова шляхів та засобів транспорту. Із налагодженням шляхів сполучення і розвитком економічних зв'язків між районами деякі ярмарки перетворилися на міжрегіональні. За даними А. Г. Слюсарського на Слобожанщині у середині XVIII ст. було понад 120 річних ярмарок [5, с. 353]. З іншого боку ліквідація Гетьманщини та слобідських козацьких полків, а також закріпачення селянства об'єктивно гальмували соціально-економічний розвиток українських земель XVIII ст.

Велике господарське значення ярмарків полягало в тому, що вони були своєрідними артеріями у розподілі товарів в різних містах, містечках, великих та малих селах, хуторах. Їм належала значна роль у зовнішній торгівлі. На них зосереджувалися товари, що вивозилися через сухопутні митниці та азовські й балтійські порти. Говорячи про велике значення ярмарків у господарському житті XVIII ст., варто зазначити, що їх існування було зумовлене цілим рядом причин, пов'язаних зі станом тогочасної економіки. Серед цих причин можна назвати такі: облаштовані шляхи сполучення, повільність товарообігу, слабкість постійної торгівлі та відсутність широкого кредитування.

Торгівля, як і все господарське життя Слобожанщини, була пов'язана з формуванням і розвитком ринкових відносин. Українці, що поселилися на Слобожанщині, займалися купівлею та продажем різних предметів з перших днів поселення. Торгівлею займалися міщани, козацька старшина і навіть селяни. Уряд, розуміючи важливе значення торгівлі, допомагав торгівцям та поселенцям у їх матеріальному зміцненні, постійно контролював місцеву торгівлю. Харків'яни через чотири роки після поселення (1659 р.) подали цареві прохання про дозвіл збиратися на Пречистенський ярмарок (15 серпня) і введення безмитної торгівлі. [1, С. 135]

Поступово ярмарки виникають у всіх великих населених пунктах: 1) містечках, 2) містах, 3) слободах. Економічний розвиток країни руйнував тимчасові перешкоди. Так на початку XVIII ст. у Харкові, Сумах, Охтирці і Ізюмі було по два щотижневих торги. Проводилися вони в

установлені дні: в Харкові – по п'ятницях і понеділках, у Чугуєві – по неділях і п'ятницях, в Глушці – по четвергах (в сотенних містечках торги проходили раз на тиждень). На слобідські ярмарки і торги торговці везли сукно, шовкове вбрання, вироби з вовни, хустки, панчохи, крім того книжки, срібні, олов'яні, мідні, кришталеві та інші вироби, а також леміші, серпи, сокири, коси та дзвони. Торгові люди з Слобожанщини постачали хліб та інші сільськогосподарські продукти. Великим попитом користувалися килими, виготовлені харківськими ткалями, слобожанські тютюн і горілка.

Центральне місце у торгівлі не лише Слобожанщини, а й усього Лівобережжя посідав Харків. Реалізовувалася товарна продукція на щотижневих торжках та ярмарках (великих, середніх та малих). Великі ярмарки у Харкові проходили чотири рази на рік: зимова – Хрещенська (20 днів), весняна – Троїцька (15 днів), літня – Успенська (20 днів) та осіння – Покровська (20 днів). Зазвичай у Харкові проходили великі ярмарки. Саме до Харкова сходилися головні торгівельні шляхи. Варто зазначити, що одним із чинників економічного зростання міста у XVIII ст. стало формування нової системи сполучень, яка задовольняла тодішні сільськогосподарські, ремісничі та торгівельні потреби.

Сюди з Дону приганяли коней та привозили рибу, із Суздаля – різноманітні види полотна, з Москви та Петербурга – англійське сукно. У російські землі з Харкова вивозили збіжжя, сало, шкіри, кожухи, сукно, килими, мед, віск, овочі, тютюн та горілку. Із Західної Європи через прибалтійські порти, а потім через Москву і Суми надходили галантерейні вироби, голки, коси, із східних та південних країн через Ростов-на-Дону – солодоші, прянощі. Важливим торгівельним центром Слобожанщини, окрім Харкова були також Суми, куди з Ростова та Таганрога надходили риба та «східні» товари, з Суздаля та підмосковних міст – полотна, з Тули – залізні, мідні вироби, зброя, з Павловська – коні, з Волхова – хомути, з Белгорода – вовна, мило, панчохи. Вивозили ж із Сум збіжжя, худобу, вовну, сало. Тут же продавали англійське сукно, французькі, іспанські, польські, португальські товари, які потрапляли з балтійських портів, балканські та турецькі товари.

Отже, у XVIII ст. на території Слобідської України сформувалася багаторівнева система транспортних комунікацій. Інтенсивний розвиток шляхів сполучення сприяв розгортанню активної торгівлі та перетворення

міста Харкова в один із найбільших торговельних центрів, не лише Слобожанщини, а й всієї України.

Список літератури: 1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків : Основа, 1993. – 256 с. 2. Кудрявцев А. С. Очерки истории дорожного строительства в СССР (дооктябрьский период) / А. С. Кудрявцев. – М. : Дориздат, 1951. – 332 с. 3. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. : Описово-статистичні джерела / АН УРСР, Археограф. комісія та ін.; Упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій; Редкол. П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1991. – 222 с. 4. Російський державний архів древніх актів, м. Москва (РДАДА). – Ф. 1356. – Оп. 1. – Спр. 6390; Спр. 6311; Спр. 6319; Спр. 6346; Спр. 6357; Спр. 6351; Спр. 6371; Спр. 6372; Спр. 6327; Спр. 6395; Спр. 6339; Спр. 6340; Спр. 6341. 5. Слюсарський А. Г. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII-XVIII вв. / А. Г. Слюсарский. – Харьков : Харьковское книжное изво, 1964. – 460 с. 6. Poroguis du Dnepr au-dessus de Kamenosaton 1724-1729 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003129z/fl.zoom.r=Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle>. Дата доступу : 25.04.2014 р. 7. Partie de l'Ukraine 1724-1729. – Режим доступу : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003172w/fl.zoom.r=Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle.langEN>. Дата доступу : 25.04.2014 р.

Bibliography (transliterated): 1. Bagalij D. I. Istoriya Slobids'koyi Ukrainy / D. I. Bagalij. – Xarkiv : Osnova, 1993. – 256 s. 2. Kudryavcev A. S. Ocherky` y`story`y` dorozhnogo stroy`tel`stva v SSSR (dooktyabr`sky`j pery`od) / A. S. Kudryavcev. – M. : Dory`zdat, 1951. – 332 s. 3. Opy`sy` Xarkivs`kogo namisny`cztva kincyа XVIII st. : Opy`sovo-staty`sty`chni dzherela / AN URSR, Arхеograf. komisiya ta in.; Uporyad. V. O. Pirko, O. I. Gurzhij; Redkol. P. S. Soxan` (vidp. red.) ta in. – K. : Naukova dumka, 1991. – 222 с. 4. Rosijs`ky`j derzhavny`j arxiv drevnix aktiv, m. Moskva (RDADA). – F. 1356. – Op. 1. – Spr. 6390; Spr. 6311; Spr. 6319; Spr. 6346; Spr. 6357; Spr. 6351; Spr. 6371; Spr. 6372; Spr. 6327; Spr. 6395; Spr. 6339; Spr. 6340; Spr. 6341. 5. Slyusars`ky`j A. G. Socy`al`no-ekonomy`cheskoe razvy`ty`e Slobozhanshhy`ny XVII-XVIII vv. / A. G. Slyusarsky`j. – Xar`kov : Xar`kovskoe kny`zhnoe y`zvo, 1964. – 460 s. 6. Poroguis du Dnepr au-dessus de Kamenosaton 1724-1729 [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003129z/fl.zoom.r=Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle>. Дата доступу : 25.04.2014 р.

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003129z/fl.zoom.r=Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle>. Data dostupu : 25.04.2014 r. 7. Partie de l'Ukraine 1724-1729. – Rezhym dostupu : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003172w/fl.zoom.r=Cartes%20manuscrites%20de%20la%20collection%20Joseph%20Nicolas%20Delisle.langEN>. Data dostupu : 25.04.2014 r.

С.С. Ткаченко, Ю.В. Коніва, Ю.С. Овчаренко

ТОРГІВЕЛЬНІ ФУНКЦІЇ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ У ХVІІІ СТ.

У статті розкрито основні торгівельні функції шляхів сполучення у Слобідській Україні. З'ясовано основні види та форми, як зовнішньої, так і внутрішньої торгівлі на Слобожанщині у ХVІІІ ст. Окреслено зв'язок між функціонуванням ярмарків та становлення мережі доріг на території Слобідської України. А також акцентовано увагу на перетворенні Харкова у ХVІІІ ст. в головний транспортний вузол та торгівельний центр Слобідської України.

Ключові слова: дорожні комунікації, торгівля, ярмарки, Слобідська Україна, Харків.

S. Tkachenko, Y. Koniva, J. Ovcharenko

THE FUNCTIONS OF TRADE WAYS IN THE TERRITORY OF SLOBODA UKRAINE IN XVIII CENTURY.

In the article had been exposed the basic trade functions of ways of report in Sloboda Ukraine. Had been found out the basic kinds and forms, both foreign and internal trade in Sloboda Ukraine in XVIII century. Had been outlined the connection between functioning of fairs and becoming of network of roads on territory of Sloboda Ukraine. And also had been accented the attention on converting of Kharkiv into XVIII century in a primary transport node and trade center of Sloboda Ukraine.

Keywords: network of the roads, the trade, the fairs, Sloboda Ukraine.

С.С. Ткаченко, Ю.В. Конива, Ю.С. Овчаренко

ТОРГОВЫЕ ФУНКЦИИ ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОБОДСКОЙ УКРАИНЫ В XVIII СТ.

В статье раскрыты основные торговые функции путей сообщения в Слободской Украине. Выяснены основные виды и формы, как внешней, так и внутренней торговли на Слобожанщине в XVIII ст. Очерчена связь между функционированием ярмарок и становления сети дорог на территории Слободской Украины. А также акцентировано внимание на превращении Харькова в XVIII ст. в главный транспортный узел и торговый центр Слободской Украины.

Ключевые слова: дорожные коммуникации, торговля, ярмарки, Слободская Украина.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

ЗМІСТ
IV РОЗДІЛ
ГУМАНІТАРНА ОЦІНКА ТЕХНІКИ Й ТЕХНОЛОГІЙ:
ПРОТИРІЧЧЯ ТЕХНОГЕННОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Бейлін М.В. Технологические риски в контексте субъективных оценок и ценностей людей.....	3
Бораковська М.О. Антропотехніки філософії М. Фуко (суперечливий характер інтерпретації терміну тілесності).....	10
Главчев М. І., Главчева Ю. М. Штучний інтелект: проблеми та протиріччя, з якими стикається людина у кіберпросторі.....	20
Дольська О.О. Філософія техносфери: обґрунтування та підходи вивчення.....	31
Коломак О. І. Світоглядний вимір процесу хімізації сучасного суспільства.....	41
Курносова К. В. Формування моральних якостей особистості дошкільника.....	48
Мищенко В.И. Развитие техногенной цивилизации как фактор обретения новой духовности и ноосферной ответственности.....	57
Мозговий Р. В. Професіоналізм педагога у діалозі з дітьми недільних шкіл.....	66
Москальова Л.Ю., Мільчевська Г.С., Очкаленко К. В. Художньо-продуктивна компітенція дитини у діалозі із іншою людиною як результат духовного розвитку особистості.....	73
Троїцька О.М., Тараненко Г.Г. Технології дискурсів у релегійному діалозі пошук порозуміння.....	81
Шанідзе Н. О. Філософські засади ідеї мережевого суспільства як чинника соціалізації особистості.....	87
Шелковая Н.В. Hi-tech homo: генезис и перспективы.....	97

V РОЗДІЛ
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ
ПРОБЛЕМ

Быков Р.А., Муратов У., Журавлев Ю.В. Проблемы и методы восстановления строительных сооружений в условиях тропического пустынного климата Ливии.....	112
---	-----

Демидов Д.В. Теплоизоляционные водные дисперсии акриловых сополимеров и их экологическая безопасность.....	118
Карев А.И., Данченко Ю.М., Яворська Д. Г. Ресурсозберігаючі технології при розробці екологічно безпечних полімерних композиційних матеріалів будівельного призначення.....	123
Лебедев В.В. Интеграционные процессы в высшем техническом и общем образовании: традиции и инновации.....	127
Лебедев В.В., Дитковская О.О. Информационно-компьютерная культура преподавателя полимерного материаловедения.....	140
Стадник В.Ю., Тихомирова Т.С. Особенности технического образования (в Украине) в интересах устойчивого развития.....	155
Черкашина А.Н., Рассоха О.М. Духовно-моральный аспект екологічного виховання дітей з обмеженими можливостями.....	161
Черкашина М.К. Роль екологізації вищої освіти у формуванні духовно-моральної особистості студентів.....	165
Шапорев В.П., Тихомирова Т.С. Залучення молоді до участі в екологічних заходах: власний досвід кафедри.....	171

VI РОЗДІЛ

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ТА ДУХОВНИХ ОСНОВ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Близнюк М.Ю. Основні результати наукових досліджень УНДХФІ у 30-40 рр. В ХХ ст.....	178
Вовк О. І. Методологічні основи сучасної біографістики як складова дослідження гуманітарно-технічної еліти.....	185
Голова В.В., Гутник М.В., Радогуз С.А. Основні здобутки вчених, фундаторів хімічної технології у харківському технологічному інституті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.....	196
Ларин А. А., Журило Д. Ю. Опыт преподавания истории науки и техники как профессионально ориентированной дисциплины.....	203
Лобенко С. В. До питання про наукову школу професора О.В.Гурова.....	209
Мусяк І. В. Мораль і етика міжнародних політичних комунікацій.....	214
Скляр В.М. Особливості етномовного складу населення підпорядкованих Україні.....	218

Сова Е.Ю. Исторические и религиозные предпосылки формирования ответственной гуманитарно-технической элиты в странах арабо-мусульманского мира.....	218
Ткаченко С.С., Коніва Ю.В., Овчаренко Ю.С. Торгівельні функції шляхів сполучення на території слобідської України у XVIII ст.....	236